

ВАСИЛЬ
СТЕФАНИК

II
ТОМ

ИЗДАНИЕ
АКАДЕМИИ НАУК УССР

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00519687 (-)

2012

АКАДЕМІЯ
НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ

В ТРЬОХ ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ * 1953

В 2817/2

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ТОМ ДРУГИЙ

АВТОБІОГРАФІЧНІ ТВОРИ,
ПОЕЗІЇ В ПРОЗІ, ПУБЛІЦИСТИКА,
НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ І ПЕРЕКЛАДИ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ * 1953

Друкується за постановою Редакційно-видавничої ради
Академії наук Української РСР

Відповідальний редактор дійсний член Академії наук Української РСР
О. І. Білецький

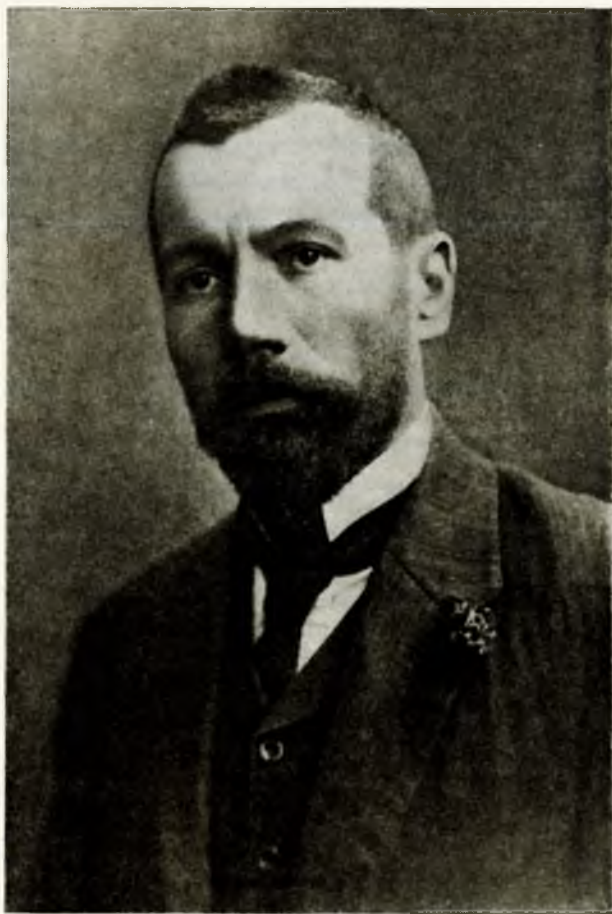
Том підготували: старші наукові співробітники, кандидати філологічних наук
М. С. Грудницька, С. А. Крижанівський, Й. М. Куриленко.

Показчики склали К. М. Секарева

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

**Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 34380**

30483/2

Василь Стефаник (фото 1909 р.).

ВІД РЕДАКЦІЇ

У другому томі творів Василя Стефаника вміщено: автобіографію, автобіографічні новели, поезії в прозі, публіцистичні статті, незакінчені новели і драматичні етюди, переклади, промови і виступи.

Матеріали в цьому томі розміщені за жанрами, а в їх межах — за хронологічним принципом.

Тексти автобіографії, новел, поезій у прозі, незакінчених творів друкуються за автографами, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, та за першодруками; тексти публіцистичних творів, перекладів — переважно за першодруками, оскільки автографи не збереглися.

Інші редакції та варіанти подано в окремому розділі.

Принцип видання цього тома той самий, що й першого: максимальне збереження всіх фонетичних, синтаксичних і лексичних особливостей мови письменника.

Мова художніх і публіцистичних творів В. Стефаника не однакова. У художніх творах письменник наближає мову своїх героїв до покутського говору. Тому в цьому виданні зберігаються всі ті особливості правопису автографів і першодруків, які відбивають риси покутського говору. Особливо це стосується розділів «Незакінчені твори» і «Інші редакції та варіанти», в яких показана творча лабораторія автора. У публіцистичних творах мова більш наближається до сучасної літературної. Явні описки в автографах та друкарські помилки виправлені без спеціальних застережень.

Пунктуація автора в основному збережена, виправлені тільки деякі розходження з сучасними нормами. Лексичні діалектизми пояснені в окремому словничку.

Другий том підготували до друку старші наукові співробітники Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР М. С. Грудницька (поезії в прозі, незакінчені твори), С. А. Крижанівський (автобіографічні твори і переклади), Й. М. Куриленко (публіцистичні статті і промови), молодші наукові співробітники К. М. Секарева (показник імен, словничок) та Ф. Ф. Скляр (редактор мови).

ПЕРЕДМОВА

В першому томі «Повного зібрання творів» Василя Стефаника, підготованому Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук Української РСР (виданий в 1949 р.), вміщені твори видатного письменника-демократа, які в більшості були опубліковані ще за життя письменника. Це новели і нариси, високо оцінені І. Франком, Лесею Українкою і великим основоположником радянської літератури О. М. Горьким. І. Франко, відзначаючи глибоку правдивість і реалізм творчості В. Стефаника, називав його «може найбільшим артистом, який появився у нас від часу Шевченка». За висловом І. Франка, у Стефаника в абсолютно досконалій формі «тремтить сильне, як океан глибоке чуття»¹. О. М. Горький, рекомендуючи новели В. Стефаника одному з молодих російських письменників, писав: «Прочитайте, побачите, як коротко, сильно і страшно пише ця людина»².

В наш час твори В. Стефаника як в оригіналах, так і в перекладах добре знайомі широким колам читачів Радянського Союзу і країн народної демократії. Інтерес до них зростає, і це не дивно, бо поряд з високою художньою майстерністю читачів приваблює величезне пізнавальне значення творчості Стефаника. Добре сказав про це російський перекладач його творів М. М. Ляшко: «Це найяскравіший, найправдивіший документ епохи і до краю стисла поема про життя в темряві і безправ'ї безземельного і малоземельного селянства Західної України, колись австрійської, потім польської, а тепер вільної»³.

Отже, зрозуміле значення ще не зібраної, частково навіть неві-

¹ І. Франко, З останніх десятиліть, Літературно-науковий вісник, кн. ІХ, 1901, стор. 130.

² Журн. «Новый мир», № 6, 1937, стор. 14.

³ М. Ляшко, Передмова до збірки В. Стефаник, Рассказы, М., 1947, стор. 3.

домої читачам літературної спадщини В. Стефаника, яка публікується в даному, другому томі його творів. Це його автобіографічні нариси і меморіальні замітки, поезії в прозі і незакінчені новели, деякі переклади, публіцистичні статті і записи його публічних виступів. Ноти соціального протесту, гостра критика буржуазного ладу звучать у цих творах особливо чітко. Буржуазно-націоналістична критика і буржуазні видавці Стефаника затушовували це і намагались зробити з Стефаника «чистого» художника і тільки. Матеріал даного тома цілком викриває цей наклеп на письменника-громадянина, який все своє життя був нерозривно зв'язаний з селянськими масами, відбивав їх думки і прагнення, захищав інтереси знедоленого люду, життя якого було дуже тяжким. Ще в 1902 р. ленінська газета «Искра» писала: «Звільнені від кріпосної залежності в 1848 р., галицькі селяни за величезний викуп одержали рівно стільки землі, скільки необхідно було, щоб гарантувати правильне надходження платежів і податків. Через те, що всі ліси і пасовища відійшли до поміщиків, селяни втратили можливість вести будь-яке правильне господарство. Тягар податків кинув їх в обійми лихварів, і скоро весь прибуток з своєї жалюгідної ділянки вони почали ділити між куркулем і казною. Їм самим і їх сім'ям не залишилося нічого, і щоб як-небудь прогостуватись, довелося звертатися до продажу своєї робочої сили»¹.

На захист селянської бідноти і робітників в Галичині в кінці 70-х років ХІХ ст. виступив великий революційний діяч і письменник Іван Франко. Розгорнувши широку пропаганду демократичних і соціалістичних ідей, І. Франко згуртував навколо своїх журналів кращу частину інтелігенції, закликав народ на боротьбу з буржуазно-поміщицьким ладом. В автобіографічних нарисах і замітках Стефаника (якими відкривається другий том) ім'я І. Франка згадується з великою пошаною і любов'ю. І. Франка, писав Стефаник, я «може єдиного з українських великих письменників найбільше любив». В 1931 р. Стефаник писав, що, добре знаючи українську літературу, він лише через особисті стосунки з І. Франком і приятель до нього зрозумів у своїй молодості «борьбу визволення українського народу». «Я і до сьогодні,— підкреслює Стефаник,— щасливий безмірно, що він (І. Франко.— Ред.) мене провадив і по голові гладив»².

¹ «Искра», 1902, № 26.

² Неопублікований лист В. Стефаника до М. Рудницького від 3.VI 1931 р., з Русова (ф. 8, № 874).

Вже в Коломийській гімназії В. Стефаник знайомиться з соціалістичною літературою, читає окремі твори К. Маркса і Ф. Енгельса, захоплюється творчістю Шевченка й видатних російських реалістів — Л. Толстого, М. Некрасова, Г. Успенського, А. Чехова. Пізніше з особливою увагою він читав твори М. Горького, які дуже сприяли його ідейному і художньому зростанню. В меморіальному музеї В. Стефаника в Русові зберігається примірник нарису М. Горького «9 січня», в якому В. Стефаник підкреслив слова: «Немає сили, яка б звільнила народ, крім сили самого народу».

Автобіографічні твори В. Стефаника доповнюють новими даними наші уявлення про розвиток демократичного руху в Галичині кінця ХІХ ст. Цікава, наприклад, деталь про існування у 80-х роках в Коломийській гімназії таємного гуртка і бібліотечки «заборонених» книжок («Перший твір Леся Мартовича»). Тут, «коло скрині» з книжками, В. Стефаник ближче зійшовся з Лесем Мартовичем. Дружба двох юнаків перейшла в тісний зв'язок двох письменників, які віддавали своє художнє слово на захист прав трудящого люду, зробили його головним героєм своїх творів. До речі, Стефаник перший вказав на ідейно-художню цінність творів Л. Мартовича, «надзвичайно здібного» і навіть «геніального», за його висловом, письменника.

Другий розділ тома — художні твори, як закінчені, так і ті, що залишилися у вигляді ескізів, чи більш-менш розгорнутих планів. Навіть ця остання група творів дуже цікава, бо вона вводить в творчу лабораторію письменника, знайомить з тією упертою, копіткою роботою над словом, в результаті якої твори Стефаника досягали виняткової виразності і сили. Ми наочно бачимо тут прагнення письменника «вийти з лісу ріжних напрямів літературних», які, за його словами, напали на нього «на роздоріжжю і кожний тягне в свій бік».

В коротеньких ескізах (поезіях в прозі) виразно звучать соціальні мотиви, прагнення до високої ідейності, народності і реалізму. В ескізі «Амбіції» головним змістом своєї творчості Стефаник проголошує любов до народу, до скривджених і принижених. «Гри ми як грім, що найбільшого дуба коле і палить. Плач, як ті міліони плачуть, що тінею ходять по світі... Така будь, моя бесідо!» Це, так би мовити, літературний маніфест письменника, співця народної душі.

Буржуазні письменники кінця ХІХ ст. зверталися до жанру поезій в прозі, щоб висловити в ньому настрої крайнього індивідуалізму, песимістичні роздумування чи перелітні враження. Поезії в про-

зі В. Стефаника зовсім інші. Ніяких впливів буржуазного занепадництва тут немає. І якщо говорити про впливи, то в ранніх поeziях в прозі В. Стефаника можна констатувати лише впливи усної народної творчості або поезії Тараса Шевченка («Раненько чесала волосся», «У воздухах плавають ліси», «Ользі присвячую» та ін.). Поезії в прозі В. Стефаника наближаються до ранніх творів М. Горького, М. Коцюбинського, С. Васильченка. У Стефаника це звичайні реалістичні образки з життя села.

Чимало творів Стефаника, написаних на початку 900-х років, у свій час не було опубліковано, мабуть і через те, що в них різко звучали викривальні ноти. Не всі автографи збереглися. Невідома також доля запроєктованого в 1902 р. збірника новел «Мамі» (ф. 8, № 23), а також іншого збірника 20-х років, від якого зберігся лише перелік змісту (ф. 8, № 43). Мабуть, деякі з новел цих двох збірників були тільки задумані, а не написані. Проте навіть не цілком закінчені твори дуже цікаві для розуміння ідеології письменника. Таким є, наприклад, незакінчене Стефаником оповідання «Богатирь». В даному томі воно публікується з усіма варіантами. В ньому поглиблюється тема соціального розшарування на селі, висвітлена в новелах «Палій» і «Суд». Яскраво виступає в «Богатирі» образ людини, яку гонитва за прибутками привела до цілковитого духовного спустошення, до втрати будь-яких рис людяності. В кожному з шести чорнових ескізів цей образ набуває конкретніших рис, і сатиричне спрямування все більше зростає.

Нові риси можна помітити також в новелі «Комісарь староства і дідичь», де показан страйк сільських пролетарів. Наймит Синогуб — це вже не той селянин, який внаслідок вічних злиднів хоче втопити дітей у Пруті («Новина»). Синогуб, ставши на шлях боротьби з панами, звертається з гострим словом до дідича: «А ти, пане, давай нам по правді наш сніп, а ні, то будемо тебе судити, що будемо по жилі рвати та по кістці розкидати...». З перших ескізів новели видно, що задум письменника був ще ширший: показати не страйк наймитів у одного пана, а селянські заворушення, які на початку ХХ ст. охопили всю Галичину. Це, безперечно, нові мотиви в творчості В. Стефаника.

Як писала в 1902 р. «Искра», селянські страйки в Галичині були «більше стихійним рухом, який почався в одному селі і немов якими чарами охопив понад 100 тисяч людей в 250 різних селах. Але попередня пропаганда соціал-демократії сприяла тому, що

страйкарі виступали з свідомістю своїх прав, з ясным розумінням своїх завдань»¹.

Зростання класової свідомості спролетаризованих селян В. Стефаник підкреслив у сцені, коли страйкарі доручають виступити не тому, якого їм пропонує комісар, а наймитові Синогубу, бо він «добрий язик має і пана не боїться».

В дусі Гліба Успенського написані нариси «Присілок» про життя селянської бідноти, яка гине вже цілими селами («Присілок виглядає, якби в болото понакидав великих якихось птахів і вони там поздыхали і на них пір'є облазить»), і «Не помістилися», де селянство, гнане злиднями на заробітки до міста, гине голодною смертю. Гліб Успенський взагалі мав значний вплив на формування творчого методу В. Стефаника. Про це свідчить сам Стефаник в автобіографії: «Я через два роки з ним не розлучався,.. і він мав на мене в гімназії найбільший вплив».

Окреме місце серед публікацій даного тома належить написаному в діалогічній формі незакінченому етюдю «Академія» (публікується вперше). Це відгук на політичні події, що відбувалися в Галичині в 1918—1920 рр. під впливом Великої Жовтневої революції, а разом з тим розкриття класового обличчя української буржуазно-націоналістичної інтелігенції, яку тут репрезентують Хорунжий та ін. Обдурюючи народ гаслами «самостійної України», вони продавали її іноземним загарбникам, як тепер продають самих себе англо-американському імперіалізму. Дуже виразно їх характеризує репліка одного з героїв етюдю: «Україна вам змулила серце, я знаю, панів чужих вигнати та самим стати панами». Саме на це розраховували вороги українського народу, обдурюючи народ лозунгом самостійництва.

Проте в цьому чорновому начерку відбилася обмеженість світогляду В. Стефаника, як селянського демократа. Він ще не розумів керівної ролі робітничого класу і його партії в боротьбі за соціальне і національне визволення трудящих України.

Про себе В. Стефаник в своїй промові на ювілейному бенкеті 26 грудня 1926 р. говорив: «І все, що я писав, мене боліло. Щоб дати піваркуша друку, я мушу написати тисячу аркушів». Матеріали чорнових редакцій і варіантів, зібрані в другому томі, дають яскраве уявлення про процес його роботи над ідейним і художнім удосконаленням творів.

¹ «Искра», 1902. № 26.

Публіцистичні та літературно-критичні статті і виступи В. Стефаніка показують, що саме йому «боліло», так само, як показують це його художні твори.

Публіцистичні статті короткі, написані просто, стримано, але під цією стриманістю кипить, вириваючись назовні, то вогник злої насмішки, то вибух лютого гніву. Це публіцистика, але разом з тим і в'їдлива сатира, основним об'єктом якої є галицька буржуазно-націоналістична «інтелігенція», єдина в усіх своїх видах — будь то народовці, націонал-демократи чи праві польські соціалісти. Тематика — ставлення цієї інтелігенції до народу. В кожному рядку відчувається, як у письменника клекоче гнів, хоч він намагається бути спокійним, ховає його під маскою іронії. Народовці, «наші світлі русини», вважають своєю великою заслугою організацію сільських читалень, але голодного мужика, який надвечір падає від втоми після денної праці, не тягне до читальні. Націоналістичні газети рекомендують йому раціоналізацію господарства, застосування добрив, але йому нема де використати їх добрі поради, бо в нього нема землі («Жолудки наших робітних людей і читальні»). Якийсь пан Цибульський, піклуючись про селянське харчування, засмучений постійним недоїданням селян, видає книжку, де радить селянам розводити сади, збирати гриби, а в надзвичайних випадках харчуватися кониною. Автор має мужиків, — «пише Стефанік, — за великі жолудки, котрі можна чим-будь напхати, аби ся лишень не бунтували» («Книжка за мужицький харч»). Доведені до відчаю, селяни кидають рідну землю і емігрують за океан. Стаття «Для дітей» показує, в яких нелюдських умовах проходить ця еміграція — жахливий шлях до загибелі. Масами гинуть діти. А «руські патріоти»¹, які засідають у Науковому товаристві ім. Шевченка, в «Просвіті» і гаряче ратують за народну «руську мову», відстоюючи її в парламенті, пальцем не ворухнуть, «жалуючи і плачучи», щоб подати якусь реальну допомогу, хоча б шляхом надання селянам певних інформацій про місця, куди їх гонить нещасна доля. «Хто знає, — пише Стефанік, маючи на увазі видавничу діяльність «Просвіти» і Товариства, — чи книжка за св. Николая або титли з матеріалів ІХ ст. не є менше важні, або так само важні, як такі інформації». Проте «академікам» з Наукового товариства ім. Шевченка чи «просвітянам» так само чужі народні інтереси й страждання, як уніатським попам, що мечуть грим і блискавку проти радикалів, а на всякий випадок

¹ «Руські» у Стефаніка як тут, так і в інших місцях — західноукраїнські.

ховають під рясами револьвери, побоюючись «безбожних» радикалів та мужиків. Що їм всім до «мордовні тисячів дітей з нашої землі!» Безодня лягла між ними і тим народом, інтереси якого вони ніби репрезентують у парламенті, про який вони часом проголошують пишні декламації. Свою «любов до народу» вони демонструють, наприклад, організацією етнографічної вистави — на зразок тієї, яку влаштувала буржуазно-націоналістична «Руська бесіда», сподіваючись на приїзд самого «августійшого» цісаря (австрійського імператора). «Темне» селянство ставиться до цієї вистави, панської вигадки, з недовірям і насмішкою: і воно має для цього всі підстави («Мужики і вистава»).

Публіцистичні статті В. Стефаніка показують, наскільки глибоко усвідомлював письменник класовий антагонізм, непримиренність інтересів трудящих і націоналістичної буржуазії. Здебільшого вони спрямовані проти української буржуазної інтелігенції, але стосуються і цілком подібної до неї польської інтелігенції. Про це свідчать статті «Віче хлопів мазурських у Кракові», «Мазурське віче у Ржешові» та ін. Інтернаціональна єдність трудящих — ось головне завдання часу, на думку Стефаніка. З повним співчуттям він наводить слова свого «учителя» на мазурському «вічі» у Кракові. Франко, пише В. Стефанік, «прикінці своєї бесіди сказав, що і руських і польських мужиків точить такий сам червак і не їм сварити за то, що мама одного навчила говорити по-руськи, а другого по-польськи, а йти спільно до спільного добра».

Статті В. Стефаніка і тепер мають значення документів великої викривальної сили і завдають нищівних ударів залишкам української буржуазно-націоналістичної зграї, що нині ховаються під крилом американо-англійського імперіалізму. Однак, читаючи їх, слід пам'ятати про те, в якому оточенні, в які часи вони писані. Автор, селянський демократ, член радикальної партії, не позбувся цілком народницьких ілюзій, не усвідомив глибоко класового розшарування на селі (хоч як художник відображав його), не втратив і віри в «науку», як панацею проти селянських злиднів. Радикальна партія в свій час (на початку 90-х років) відіграла певну прогресивну роль в громадсько-політичному житті Галичини, але напередодні ХХ ст. вона вже перетворювалася на звичайну дрібнобуржуазну селянську партію реформістського типу.

Проте з буржуазно-націоналістичною інтелігенцією В. Стефанік ніколи і ні при яких умовах не міг погодитися. Про це яскраво свідчить стаття «Лист до редакції «Літературно-наукового вісника».

Керівники цього органу, який на той час був чи не основним органом «громадської» (тобто буржуазно-інтелігентської) думки, вимагали від письменника сюжетності, «естетичного заокруглення». А він прагнув до «голих образів з життя мужицького», що не подобалося лібералам з «Літературно-наукового вісника». Стефаник, як і його вчитель І. Франко, з глибоким презирством ставився до ліберальної галицької інтелігенції. Колись, ще в 1878 р., І. Франко, характеризуючи галицьких лібералів, картав їх за «фразерство і крутаннину логічну», за страх перед усякою смілою думкою в кожному більш-менш живім, нерутинім слові і вбачав у всьому цьому ознаки смертельної хвороби¹.

Ще різкіше висловлюється В. Стефаник про галицьку інтелігенцію і зокрема про її ставлення до поетів в невеликому нарисі «Поети і інтелігенція». Це вибух надзвичайного обурення, який не має подібних в літературі того часу. Можна лише дивуватися, як він потрапив на сторінки «Літературно-наукового вісника». «Наша інтелігенція...— писав В. Стефаник,— може довго чекати на свого поета, але то відай буде Гоголь, а його твір — будуть «Мертві душі». Мертвими душами вважав Стефаник тих, які самі себе вважали «сіллю землі», «авангардом української нації».

В той же час (1899 р.) в листі до О. Кобилянської В. Стефаник ще різкіше таврував націоналістичну інтелігенцію — «синьо-жовті мозги, дерев'яні душі»², висловлюючи бажання «мститися на тих каліках, що зробили патріотичний шпиталь з нашої землі»³.

Цим непримиренним гнівним ставленням В. Стефаника до ворогів трудового народу пройняті і його промови, надруковані в додатках до даного тома. Гарантувати цілковиту точність записів, зроблених газетними кореспондентами, звичайно, не можна. Проте і в цих записах — те саме викриття соціальної неправди, той самий захист інтересів трудящих і заклик: ні при яких умовах «не остигати в боротьбі», не коритися і не мовчати. Політична свідомість В. Стефаника, як можна бачити з цих виступів, весь час зростає. А разом з цим яснішими стають його вимоги до себе, як до художника слова, його літературно-естетичні погляди.

¹ І. Франко, Критичні письма о галицькій інтелігенції, журн. «Молот», Львів, 1878, стор. 86.

Неопублікований лист до О. Кобилянської, січень 1899 р. (зберігається в Музеї О. Кобилянської в Чернівцях, № 619).

³ Неопублікований лист до О. Кобилянської від 23 квітня 1899 р. (№ 682).

В соту річницю з дня народження Т. Г. Шевченка В. Стефаник розповідає русівським селянам про велич народного поета, говорить їм про незламність духу Шевченка, про силу його полум'яного слова. В 1909 р. він у своїй промові згадує «велета», «найкращого провідника, учителя, ясне сонце на українському небі» Івана Франка, в той час хворого, «затроєного випарами рутенського багна й невдячності». На своєму ювілеї в 1926 р. він з обуренням відкидає обвинувачення в песимізмі, яке на нього зводила буржуазно-націоналістична критика. Правдивий художник, в своїй творчості він показував сильних, морально здорових і здібних людей з народу, яких калічать ненормальні умови життя. Відповідаючи на привітання, він говорив своїм однодумцям: «Коли я найшов у ваших душах такі слова, що можуть гриміти, як грім, і світити, як зорі, то це оптимізм».

Серед важливих питань, які ми зустрічаємо в публіцистичних статтях В. Стефаника, слід відзначити особливо цінне висловлення письменника («Під вражінням вистави «Землі») про літературну мову і діалекти. Дуже показовим є той факт, що Стефаник, який сам вживав у мові своїх персонажів покутський діалект, не радить молодим письменникам писати діалектом, бо, як він говорив, «без літературної мови нема ні літератури, ні науки, ні публіцистики. Через те не можу радити нашим поетам і письменникам писати діалектом».

І ось там, де не так давно буржуазна «громадськість» вважала, що соціалістичні ідеї — це пошесть, яку потрібно викоренити і яка суперечить «духові» українського народу, там, де попи приховували револьвери для захисту від радикалів, прозвучали цілком незвичайні для буржуазно-інтелігентського вуха слова «більшовики», «більшовизм». Західна Україна, продана українськими буржуазними націоналістами польському панству, переживала часи гіркого лихоліття. В 1920 р. Червона Армія вперше з'явилася на землях Галичини. В ті часи Стефаник казав селянам: «Нарешті пропадуть і наші пани». В розмові з співробітниками газети «Діло» в 1927 р. він, не вагаючись і не боячись, говорив: «Ми, мужики, не боїмось більшовиків, бо всі ми більшовики в душі». В той же час він опублікував у пресі лист, сповнений глибокої симпатії до країни соціалізму: «Всім організаціям і товаришам з Радянської України... кажу, що стою на вуглі своєї хати і простягаю до вас руки».

Читачеві, який уважно придивиться до цінних матеріалів, зібраних в даному томі, який співставить цей, частково недоробле-

ний чи поданий чужими руками (промови) матеріал, цілком зрозумілим буде це свідчення самого Стефаника, його всезростаюча симпатія і любов до Радянської Країни. Виразник інтересів трудящого селянства, В. Стефаник мріяв про «єдину» Україну. Лише трьох років не дожив Василь Стефаник до того дня, коли ці мрії і прагнення здійснилися і багатостраждальні трудящі маси західноукраїнських земель стали громадянами Радянської України, складової і невід'ємної частини великого Радянського Союзу.

О. І. Білецький.

АВТОБІОГРАФІЧНІ ТВОРИ

АВТОБІОГРАФІЯ

Мій батько Семен та матір Оксана повмирали та ще мої сестри — Марія (старша від мене на два роки) та Параска і мої браття — Юрко та Володимир. Від мачухи живуть тепер чотири сестри та один брат. Моя жінка, Ольга з Гамораків, вмерла на початку 1914 р. і оставила мені троє хлопців: Семена, тепер університетського студента, та Кирила і Юрка, гімназистів у Коломиї. Я лишився вдівцем. Се минуле і теперішнє моєї родини в числах.

Я вже дитиною знав з розмов моїх батьків, що маю йти до школи. Мій батько, як заможний мужик, жив близько з місцевим поміщиком Йосифом Теодоровичем. Се був на свій час гарний чоловік, приятель селян, учасник повстання Гарібальді та польського 1863 р. Він і намовив батька давати найстаршого сина до школи. Підставою було те, що хлопець дуже добре «бравси очинашу». З тими «очинашами» був для мене і сестри Марії великий клопіт. Мати по буднях тяжко працювала, і коли ми вечером пригонили товар з поля, то зараз засипляли, і нас не могли добудитися до вечері, а вже говорити вечірні молитви під проводом матері не було сили нас примусити. І моя бідна мама знайшла на це таку раду. Кожної неділі перед вечером проводила нам сім предовгих молитов, аби стало до другої неділі. Клячати було тяжко, і по довгих торгах мати дозволила нам брати під коліна кожушанку. По молитвах ми діставали нагороду або книшників, або букату цукру. На вигоні ми бавилися з дітьми до ночі. Такий був клопіт з богом та далеко гірше з чортом. У нас було багато наймитів, старших і менших, і я з ними жив усе в найбільшій дружбі, виносив їм батьків тютюн та все те, про що вони просили. За те розказували багато казок та показували місця, де ночують відьми, опирі, де являлися мерці а де сиділи правдиві чорти.

«Ти лиш прикинься, що спиш та чикай аж твоя мама буде йти

спати, то напевне побачиш, як вона в мисочках лагодит чортам несоленої страви».

Своєю дорогою, я ніколи не міг дочикатися, аби моя мама йшла спати, бо все скорше засипляв і не бачив нічого. До своєї матері я мав жаль, що вона опікується такою поганю, і трохи не розумів її побожності, від якої мене так боліли коліна. Та найгірше було, як мій тато спровадив до стодоли киратову молотілку. Тоді в стодолі наплодилася така сила чортів, що вночі прохожі далеко обходили наше подвір'є. Мені, малому, стало так тісно, що я навіть удень не мав місця до забави, бо всюди кишіло від дідьків та відьм. Врешті, я плакав і зважився мамі сказати, щоби не кормила ночами чортів, бо я вже з ляку не можу показатися на двір. Мати розповіла все це батькові, він мене розпитав про все і ганьбив наймитів, що так дитину страшують. Я і в сільській школі, як там мене дали на науку, находив багато чортяк, і моя мама ходила до учителя та просила, щоби він своїм учням роз'яснив, що в школі ніякої печистої сили нема.

Вже може яких десять літ пізніше ми оба з Мартовичем їхали до двірця в Залучу, щоби залізницею дібратися до Коломиї, де ми вчилися в гімназії. Нас відвозив Проць, наймит, вже старший. Був вечір, і Мартович, як все, почав шукати теми до веселої розмови. Розказував Процеві, що мій батько, який цілком певно мав приятеля чорта, дав мені маленького чортика, щоби мені послуговував та помагав вчитися та учителів обдурювати. Цілу дорогу Мартович дуже детально описував Процеві характер, натуру і занятє малого чортика через цілий день і ніч. Весело було з Мартовичем, як все, та так ми під'їхали до Прута вже ногою, щоби переїхати брід. Та тут Проць заявив нам рішучо, що як ми оба перед ним не перехрестимось, і то три рази, то він не поїде в воду. Мартович ревів з радості, і ми мусіли хреститися. То вже всі наші товариші в Коломиї знали на свою радість, як ми переходили Прут.

* * *

*

З сільської школи в Русові я перейшов до виділової школи в Снятині, який від Русова віддалений 8 кілометрів. Тут уже я почув велику погорду для мене і для всього селянського від учителів.

Тут мене зачали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били. Скінчивши в Снятині 4-ту виділову, я по феріях поїхав з моїм батьком до Коломийської гімназії здавати вступний іспит.

Ольга Гаморак (фото 1900—1901 гг.)

Моя мама потихо, аби батько не чув, намовляла мене, аби я не вчився і в цей спосіб вернувся назад додому. Жалую і тепер, що матері не послухав.

У великій салі першої класи польської гімназії в Коломиї ми, селянські хлопці, зайняли послідню лавку. Товариші наші в лакованих чобітках глузували з нас та насміхалися. Як же ж учитель німецької мови сказав мені: «*idź, mudiu, świnie paść*»¹, то ціла класа зареготала, а професор натуральної історії — Вайгель бив мене тростиною по руках, тому що я не міг досягнути образка з намальованою гієною, бо образок високо причеплений, а я був ще малий. Потім цей учитель своїм прутом підоймив сорочку, яка спадала верх штанців, і показував класі пояс мого голого тіла. Класа ревла з утіхи, я вийшов зараз з класи і пішов на свою квартиру. Під плотом моєї квартири сиділа сліпа жебрачка — Павліна, вона там жебрала цілий день, а вночі моя господиня приймала її на ніч до кухні, і я лише її одній розповів свій смуток, і вона, аби мене розрадити, дала мені з торби яблучка та ще кілька дрібних монет на цукорки.

Вечером вона в кухні розповіла моїй господині, що мене в школі спіткало, і зараз написали до мого батька, аби приїздив, а батько, як приїхав, то скаржив учителів у директора гімназії, а мені справив панське одіння. Видко, що сукно того одіння не було першої сорти, бо я не міг стерпіти запаху того сукна і дуже високо носив голову. Як я появився переодітий вже в класі, то гураган насміхів стрінув мене, так що я ледве дійшов до послідної лавки. До того часу і відтоді дотепер я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отроїв.

Від баби Павліни я довідався, що десь коло нас близько мешкає молода швачка, яка ані в бога не вірує, ані панів не признає, лиш хоче, щоби всі люди були однакові.

Я, дійсно, вислідив мешкане тої страшної швачки, пізнав її і таки трохи її боявся: це була п. Павлик, сестра Михайла Павлика, знана зі скандальних процесів у 80 р. м. ст. для австрійського правосуддя.

Мені кілька місяців помагав учитися Іван Плешкан, старший гімназист з сусіднього села. Він дав мені читати Квітчину «Марусю»; тієї «Марусі», крім перших кількох карток, я і дотепер

¹ Іди, хапе, свині пасти (польськ.).

не читав, хоча тоді дістав за непрочитане книжки доброго ляпаса. Аж у 3-ій кл. перечитав я повість Мирного та Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». В 2 кл. тато умістив мене на квартирі в якогось Томаша. З своїми господарями я сидів у кухні, а дальші дві комнати замешкували якісь панночки. Я їм приносив пиво та горівку а вони давали мені цукорки; а як по піврокові відчїдав мене вже згаданий Теодорович, то в цїй хвилі забрав мене до свого готелю, а господиню Томашеву дуже поганьбив. Я аж геть пізніше дізнався, що мешкав у тайнім домі розпусти. Та все-таки ті нещасні дівчата були ласкаві на мене, далеко більше ласкаві, як всі учителі.

Ще в нижчїй гімназїї я ближче зїшовся з Лесем Мартовичем та Львом Бачинським. Мартович був надзвичайно здібний. Вже в 4 кл. гімназїї писав поезїї проти учителів і проти бога, повні злоби і насмішки. Знов Л. Бачинський був спокїйний, серїозний, і всі його слова докладно відповідали його вчинкам. Він і тепер, як провідник політичної партїї, лишився такий самий і належить до найкращих промовців серед галичан. З ними я, як менше здібний, товаришував і належав до тайного кружка учнів, які збиралися по передмістях, щоби разом читати реферати та складати гроші на нові книжки та часописи. Бібліотека цього кружка складалася з 400 томів, в більшості українських, а то були і польські, і російські. В 4 кл. ми на спільні гроші спровадили два величезні томи писань Гліба Успенського по-російськи. Не знаю, чи хто з моїх товаришів перечитав Успенського, але я через два роки з ним не розлучувався і, хоч дуже тяжко було зразу розуміти жаргон його «Растеряевой улицы», то все я його перечитав, і він мав на мене в гімназїї найбільший вплив.

Гімназія, крім формального науцання і ворожого відношення до нас, українців, студентів, нічого нам не давала. Ми усунулися в своє тайне товариство, а як вже трохи підготувились, то щонедїлі і свята виходили читати відчити по читальнях або нові читальні закладати. Наслідком цієї читальняної діяльності було то, що мене разом з багато іншими прогнали з Коломийської гімназїї, і я вже в 7-му кл. був у Дрогобичі.

Директором цієї гімназїї був звїсний український діяч 80 р. м. ст. Александер Борковський. Він заходив часто до нас з Мартовичем на квартиру і, бачивши, крім писань Франка та Драгоманова, ще цілу заграничну соціалїстичну пресу, диспутував з нами, стараючися вибити нам з голови соціалїстичні ідеї.

Семен Стефаник, батько письменника
(фото 1918—1920 рр.)

Мати мого товариша з гімназії, п. Тігерманова, розповідала мені багато про Івана Франка. Між іншим говорила, що такої великої голови в цілій Австрії нема, що він міг би вже давно бути міністром, якби не соціалізм, якому він пішов на службу. Тоді Франко перебував з своєю сім'єю в селі Нагуєвичах, під Дрогобичем. Перший раз я його zobачив з великою кобелею під пахою на ринку, в Дрогобичі. Кілька днів пізніше я пішов до Нагуєвич і від пастухів довідався, що «Ясьо» ловить у потоці рибу. Я з берега запрезентував себе, і він просив мене носити за ним кошіль з рибою. Він вихапував рибу руками без ніяких приладів, а як наловив повний кошіль, то виліз з води, і ми пішли до хати, великої білої хати, в дуже гарнім положенню, з просторими господарськими будинками. На вечеру ми тої риби багато з'їли, по вечері він бавив діти і робив коректу своєї збірки оповідань «В поті чола». Так я перший раз видів і зазнайомився з Іваном Франком, з яким удержував ціле жите найдружніщі взаємини і якого, може єдиного з українських великих письменників, найбільше любив.

В 1892 р. я зложив у Дрогобичі іспит зрілості і цього ж року восени виїхав до Кракова вчитися медицини. З тою моєю медициною вийшло діло без путя, бо ані тої науки не любив, а вже ніяк не міг мордувати хорих своїм обпукуванем та обшукуванем. Тут я зазнайомився і заприятелював з Вацлавом Морачевським і з його жінкою Софією з Окуневських. Вони приїхали з Цюриху, обоє високоосвічені, і я від них користувався широким европеїзмом. Вони ж і мали на університеті на мене глибокий вплив...

З польських письменників і поетів я найближче жив з Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом. З Виспянським, Каспровичем, з Тетмайерами я був добре знакомий і сходився з ними в редакції «Życia»¹. Крім того, брав я живу участь в діяльності польської партії соціалістичної і зійшовся близько з Ігнацим Дашинським.

З Кракова по невдатній медицині вернув я до Русова і відтоді проживаю тут дотепер.

Від 1904 р., коли то я оженився з донькою могого приятеля, Кирила Гаморака, мешкав я в могого тестя в Стецевій аж до 1910 р.

Від 1908 р. до 1918 р. був я послом до австрійського парла-

¹ «Життя» (польськ.).

менту, де не виголошував ніяких промов, бо мови парламентарні моїх клубових товаришів за малими виїмками були такі скандальні, що я волів мовчати і встидатися лише за своїх колег, а не за себе самого.

Два рази я був на Україні. 1903 р. в Полтаві, на святі Котляревського, де зазнакомився з молодими письменниками. Другий раз був в Києві на початку 1919 р.... Не знаю чому, та тільки зазначую, що українці з Великої України по душі мені ближчі, як галичани.

* *

*

Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признався, що я також письменник.

На університеті пропадали мої дрібні нариси по українських редакціях в Галичині. Аж 1897 р. Вячеслав Будзиновський перший раз надрукував кілька моїх дрібничок в часописі «Праця». Решту читачі знають.

Товариш редактор мусить вибачити, що своєю біографією не можу зацікавити читачів на Україні і що ця біографія далі чи не більша, як всі мої писання разом.

Я вродився 14 мая 1871 р. і дотепер дуже мало написав, а якщо редактор притисне мене до муру, то я ще другим разом і про це напишу.

Василь Стефаник.

Русів, 9 лютого 1926.

В. Стефаник і Л. Мартович (фото 1907 р. (?))

ТРОХИ АВТОБІОГРАФІЇ

Як 8-го січня 1930 року мене тріснув параліж, тоді двоє моїх сусідів інтелігентів радили, як маю поздоровіти. Перший радив вигріватися на сонці, ледви снігами добився до моєї хати, а другий давав певнісеньку раду, а то, аби я з себе зробив «пакунок». Вони й тепер мають мене за дурня, а я їх за дуже добрих людей. Вже слідуючого дня приїхав до мене лікар, д-р Іван Подюк, зі Снятина. Цей розумний, молодий лікар, родом з того самого села, що Марко Черемшина, їздив цілісіньку зиму до мене і задармо, і серед великих невзгод погоди. Він може посвідчити, що я не був, навіть у хоробі, ні нещасливий, ні песиміст і під час лікарських оглядин ми оба дуже добре забавлялися. Чи за його лічення я йому вдячний, це покаже будучність, але за те, що він розвеселивав мене, що з міною офіцера приказував мені триматися його приказів, я все буду йому вдячний.

Тепер, коли я маю 60 літ, то нагадую двох моїх приятелів, які були для мене в приватнім життї найліпшими дорадниками і яких я найбільше любив, а це Іван Франко і Лев Бачинський. Тепер я піду до їх гробів, побуду з ними і дійсно в цім моїм старім віку буду щасливий, що вони були моїми приятелями.

Стефанік Василь.

ПЕРШИЙ ТВІР ЛЕСЯ МАРТОВИЧА

(Спомин)

Лесь Мартович родився 12 лютого 1871 року в Торговиці, Городенського повіту, де його батько Семен був писарем громадським. Мати його походила з Буковини. В родині було три доньки і син одинак «Олесь». Старий Мартович змалку служив наймитом по господарях, сам серед злиднів навчився читати й писати, і потім став писарем. В ті часи батько Мартовича був взором порядного, непідкупного громадянина, і його село Торговиця ніколи не голосувало на «панів». Маєток у них був невеликий, коло п'ятнадцять моргів поля, гарна хата на три кімнати, садок і пасіка. І цей маєточок старий Мартович здобув своєю солідною працею без нічиєї кривди. Мати Лесья померла десь з початком 90-х років, а батько, здається, 1910 року.

Як я 1883 р. прийшов до першої класи гімназійної в Коломиї, то Лесь Мартович був тоді вже в другій класі. Ближче ми зійшлися аж у четвертій класі в тайнім кружку коло великої скрині, яка містила понад триста «заборонених» книг. Тоді ми читали ті книги, а мало вчилися. Мартович був надзвичайно здібний і дома ніколи не вчився, а що був і сміливий, то сварився з професорами а навіть кидав у них книжками! Через те тозариші його шанували а любили за його веселу вдачу й ще за ті дотепні оповідання, які він видумував. Лежить, бувало, на ліжку лицем до стіни, і сам до себе сміється, і аж потім оповідає.

Як у Коломиї осіли на стало покійний директор «Гуцульської Спілки» Ілярій Герасимович і д-р Северин Данилович, то цілий наш тайний кружок пристав до них. Щосвята й неділі члени кружка розходилися селами по читальнях, щоб читати й агітувати.

Під цю пору, десь 1889 р., Мартович написав свою першу новелку «Рудаль», цебто Рудольф, про якого наші селяни тоді

Леся Українка (фото 1901 р.)

І. Франко (фото 1897—1898 рр.).

багато говорили, що він не вмер, а ходить поміж нарід «практикувати». На вакації того року приїхав до о. Кирила Гаморака до Стечеви в Снятинщині покійний Михайло Павлик. Ми його очевидно зараз найшли, і Мартович перечитав йому свою новелку.

Успіх був великий, Павлик дуже похвалив новелу й казав її надрукувати. Новелу охрестив Павлик на «Нечитальника», а що я давав гроші на друк, дописав ще: видали русівські читальники. Гроші я видурив від своєї небоги мами, і ми поїхали до Чернівцець до друкарні пана Чопа, і там дали рукопис. Кільки місяців пізніше ми мали в руках тонісіньку, блідоблакітненьку книжечку «Нечитальник» й розпродували, а що виторговували, то проїдали, бо тоді траплялася нам дуже скупа господиня. Крім цієї новелки, Мартович писав ще багато віршів то проти вчителів, то проти господа бога, яких ніколи не друкував.

Року 1890 він, через конфлікт з професорами, покинув коломиїську гімназію й перенісся до Дрогобича, де був директором Олександр Борковський. Я лишився в Коломиї і, аж як мене вигнали з гімназії за політику (тоді нас вилетіло за те саме двадцять), тоді й я року 1891 перейшов також у Дрогобич до Мартовича. В Коломиї лишився й провадив кружок наш приятель Левко Бачинський.

В Дрогобичі ми оба здали матуру 1892 року завдяки опіці директора Борковського, який не давав нас вигонити з гімназії інспекторові Іванові Левицькому. По матурі Мартович разом із Левком Бачинським записалися на права в Чернівцях, а я відлучився й пішов на університет до Кракова...

Від університетських часів почалося Мартовичове бідуння. Батько не міг йому нічого давати, постарівся, повивінував доньки, а син дістав (13 січня 1916 року) своє віно від української громади,—тиху передчасну могилку десь отам поверх Львова.

Та про це іншим разом будем говорити.

Відень,

25 жовтня 1916 року.

ЛЮДМИЛА

Із споминів про Леся Мартовича

При кінці минулого літа мав мене відвідати в Русові мій приятель Лев Бачинський. У хаті підбілювали та прятали, чекалося на гостя.

Вечором, як стемніло, ненадійно прийшла до мене Людмила, наймолодша сестра покійного Леся Мартовича.

— Пане Стефаник, може б ви мені допомогли що, аби мене прийняли до шпиталю в Снятині, бо я дуже хора, ревматизм мучить мене. Платити не маю чим, бо я дуже бідна.

І подала мені: *Certyfikat przynależności, mocą którego gmina Targowica stwierdza niniejszem, że Ludmiła Krzanowska-Lewandowska, lat 46, rel. gr.-kat., stan: wdowa, zatrudnienie: zarobnica — posiada w tej gminie prawo przynależności*¹.

Добрі люди знають, як мало радості є на цілім світі, та цей «*Certyfikat*» і хора Людмила мене дуже засмутили. Багато літ минуло, як ця загоніца, наймолодша між дітьми Семена Мартовича, зривала нам, гімназістам, найкращі яблука в їх гарнім саді.— Хатка біленька, на три кімнати, з рундуком напереді, і пасіка ще, та достаток середнього господарства.

Батько родини Семен Мартович був писарем у Торговиці та в сусідніх селах. Чоловік наскрізь розумний і чесний. Оригінальне ціле його життя було. Вродився в єврейській фамілії, прийшла мачуха і відігнала від хати. Служив довгі роки наймитом у господарів, сам навчився між людьми читати й писати, врешті вихрестнали його, і так він поволі увійшов між господарів, як рівний. Купив

¹ Довідка про місце мешкання. Громада с. Торговиця цим стверджує, що Людмила Кшановська-Левандовська, літ 46, релігії греко-католицької, родинний стан — вдова, соціальний стан — заробітчанка — приписана до цієї громади.

коло 15 моргів поля — очевидно, не зараз — оженився на Буковині і жив мирно, а навіть і вигідно.

Найстарша його дочка, Марія, одружилася з учителем Стефановичем і виховала багато дітей, які все брали дуже жваву участь в українськiм житті. Друга сестра Лесь Мартовича, Вікторія, віддалася за учителя Новодворського.

Одинак «Олесь» учився в гімназії в Коломиї, а скінчив у Дрогобичі, і ми три, Лев Бачинський, Мартович і я, приятелювали з собою та ходили через вакації до Торговиці, до Серафинець (до Бачинського) і до Русова, до мене; і тепер я не можу забути того щастя, яке нам давав Лесь Мартович своїми геніально злосливими оповіданнями. Найрадше перебували ми в Серафинцях, бо мати Бачинського провадила дiм вже на інтелігентську стопу.

Скінчивши гімназію, я пішов на університет до Кракова, а Бачинський з Мартовичем студіювали право на університеті в Чернівцях. По всіх студіях почалася мандрівка Мартовича по адвокатських канцеляріях. Деякий час редагував «Громадський Голос» у Львові.

.
Бачинський приїхав до Русова. Людмила, запрошена мною, прийшла також того дня. Сидимо всі троє, Мартовича заступає його сестра.

— Чого ви так посивіли, п. Стефаник, а чого ви так похилилися, п. Бачинський?

Ми махнули рукою. Це була відповідь на питання Людмили.

— Хата ця біла, колись хата Мартовича,— розпалася, садок вирубаний впень, бджіл нема, діти хоровиті.

— З цілої родини,— кінчила Людмила,— я одна лишилася. Родичі давно в гробі. Мій брат і сестри також пішли на вічний супочинок, так і не маю нікого, ні ради, ні поради... І коби хоть могла пацятко купити!..

Нам обом безконечно сумно. Бачинський дає їй грошей, обіцяє старатись для неї за твори її брата дістати які гроші на корову.

Мій боже! Чи геніальний письменник, покійний Лесь Мартович, не годен із-за гробу дати своїй сестрі корову?

Ех, ви, видавці та приятелі! читачі й не читачі! читаюча й нечитаюча українська громадо!..

СЕРЦЕ

Присвята моїм друзям

I

Моя матір Оксана казала мені: — Хіба я покритка, а ти байстрюк, що тікаєш від мене.— І я вернувся до неї.

— Мій батько Семен колисав мене на руках вже великим хлопцем цілу ніч, а рано молотив.— Сильний був.

— Сестра Марія у «Вечірній годині».

— Сестра Параска — мій безмежний жаль.

— Брат Володимир з очима ангела.

— Брат Юрко добрий у своїх блудах.

— Кирило Гаморак, приятель, старший від мене на сорок років, сказав: «Не пиши так, бо вмреш».

— Євгенія Калитовська мій найвищий ідеал жінки.

— Іван Плешкан поет, що заскоро вмер.

— Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм.

— Євгенія Бачинська — моя перша любов.

— Михайло Павлик — побожність до людей і до ідеї.

— Леся Українка, найбільша поетка і моя проводаторка в Києві.

— Софія Морачевська, пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі.

— Лесь Мартович — мій хлоп'ячий сміх і смак генія.

— Моя жінка Ольга — найбільший мій приятель і мати моїх трьох синів.

— Не ломи ребра, моє серце, я вже скінчив.

— Вотъ, изувѣчили... какъ буду работать? Чѣмъ кормить дѣтей?... И кому мнѣ жаловаться?... Православные, гдѣ же у народа защитники, если и царь противъ него? Православные, куда намъ идти?

Ея вопросы, громкіе и ясные, какъ будто разбудили людей, всколыхнули и встревожили ихъ. Къ ней быстро подходили, бѣжали со всѣхъ сторонъ и, останавливаясь, слушали ея слова угрюмо и внимательно.

Значить, народъ — одинъ? Нѣтъ для него закона, нѣтъ ему помощи и силы за него? Какъ будемъ жить теперь? На что надѣяться? Кто мы такіе?

Молчали. У нѣкоторыхъ вырывались вздохи. Другіе негромко ругались. Откуда-то пронесся рѣзкій, злой крикъ.

— Да!... Получилъ помощь — сыну ногу разбили...

— Чего? Умерла, видно...

— Петруху — на смерть!..

Этихъ криковъ было много въ улицѣ, они хлестали по ушамъ людей и все чаще вызывая мстительное эхо, рѣзкіе звуки, будили общее всѣмъ чувство озлобленія, сознание необходимости защищаться отъ убійцъ. На блѣдныхъ лицахъ выступало нѣкое рѣшеніе.

— Товарищи! Мы, всетаки, идемте въ городъ... быть можетъ чего-нибудь добьемся... Идемте, поне многу!

— Перебьютъ...

— Давайте говорить солдатамъ... можетъ, они поймутъ, что нѣтъ закона убивать народъ!

— А, можетъ, есть... почему мы знаемъ?

— Что за насъ? Чѣмъ противъ насъ?

Толпа медленно, но неуклонно измѣнялась, перерождаясь въ народъ. Молодежь расходилась небольшими группами, все бѣжиди въ одну сторону, снова къ рѣкѣ. И все несли раненыхъ, убитыхъ, пахло тенью крови, раздавались стоны, возгласы.

КАМЕНЯРІ

(Спомин)

Я все, коли вертав з Кракова додому, вставав у Львові відвідати Івана Франка, який мешкав нижче великої жовтої техніки. З великою радістю входив на перший поверх до робітні і бібліотеки нашого поета. Він, завсігди в вишиваній сорочці, виходив у бібліотеку, вітав мене та відразу закликав свою бліду жінку, і зголошував мене як гостя на снідання і обід. Хлопці і мала дівчина дуже були раді, чи мені більше чи сніданню, не знаю, а я, переговоривши, що конче треба було з господинею дому, переходив зараз до робітні, заваленої купою ріжних скриптів, перекладами та кусниками всіляких поезій. Я був чоловік ще молодий та дуже несміливий і без ніякого публіцистичного хисту, а до того велика пошана до нашого найбільшого поета мене дуже пригнічувала. То був час, коли Франко написав по-німецьки та надрукував у Відні свою статтю: «Der Dichter des Verrates»¹.

Я боявся, що Франко не сміє вийти на вулицю через грізні голоси тодішньої польської преси і запроектував тому прохід у Стрийський парк. Він згодився і покликав до нас ще двох своїх хлопців.... На долині, як ми мали виходити на вулицю, Франко сказав до мене: «Я все вихожу щодня до своїх редакцій, але мене так не видно, я менше високий від вас, і тому дотепер ще не битий. Я не хотів би, щоби ви за мій гріх невинно покутували». Я відповів: «Я не годжуся з вашою статтею про Міцкевича, а ми йдемо в дільницю робітничу, вас добре робітники знають, як свого товариша і провідника. Тут ми можемо свобідно перейти. А в Стрийськім парку я буду держатися трохи позад вас, як задля сторожа, а ви з хлопцями йдіть передом». І я показав свою грубу палицю. Хлоп-

¹ «Поет зради» (нім.).

ці бігали то перед нами, то за нами, а Франко говорив до мене, що ми в біді підемо до кофейні, де часто сиділи його близькі люди при каві. Стало сидів Остап Терлецький, час від часу показувався польський поет Ян Каспрович, разом з Франком співробітник «Кур'єра Львівського». Ніхто Франка не нападав, ми спокійно сиділи коло півгодини в Стрийському парку, і тоді він просто напав на свою декламаторську — так він казав — і без таланту написану поему «Каменярі». Я тоді, як сидів поруч Франка, був противної думки, як він, так само і тепер.

ПОВІСТІ В ПРОЗІ

ПОЕЗІЇ В ПРОЗІ

АМБІЦІЇ

Ти будь у мене тверда, як небо осіннє у ночі. Будь чиста, як плуг, що оре. Будь мамою, що нічков темнов дитину хитає та тихонько-тихонько присьпіває до сну. Вбирайся як дівчина раненько вбираєся; як виходить до милого ще й так вбирайся. Шелчи до людей, як ярочок до берега свого. Грими як грім, що найбільшого дуба коле і палить. Плачь, як ті міліони плачуть, що тінею ходять по світі. Всякай у невинні душі, як каплина роси у чорну землю всякає. Біжи, як наметности мої, що їх більше батогів жене як сонце проміння має, біжи та лови чужі наметности та сплітайся з ними. Як знеможеш, то сядь на вербу та дивися на спокійний став.

Така будь, моя бесідо!

ЧАРІВНИК

Хто мене гріє, хто ні ще любить?

Дайте горячі руки!

Дайте вугля з серця!

Повалений, вбитий страхом як півумерлий, що му ноги гріють.

Трясуся, ой, незаними горячками.

Дрожу перед острими, морозними стрільми дрожі, гнаній тобою, думко! Неназвана, закрита, страшна!

Ти, стрільче з-поза хмар!

Ражений тобою,

ти насмішливе око, що глядиш на мене з темности.

Отак лежу я,

перегинаюся і перевиваюся стражучий всіма вічними муками, поцілений тобою, строгий стрільче, ти, незаний — боже...

Поціль глибше!

Ще раз поціль!

Пробий, зломити то серце.

До чого та мука

стрілами тупозубими?

Чому глядиш знов,

ненасичений люцкою мукою,

злбними очима, божими блискавками?

Вбити не хочеш, лиш муки й муки?

Нащо — мене мучиш ти, злбний, ти, незаний боже?

Га, га!

ОЛЬЗІ ПРИСВЯЧУЮ

І чого ти, серце моє, гріху багато в собі маєш? І чому ти, серце моє, не пукнеш?

Вечір. Місяць на небі розгарається, парубоча пісня мостить собі мости до зізд, сира сопілка наймицка жалібно стогне з ясел, до вікон панських. Дими спокійно долинами синіють, гуртки чорних овець шукають воріт своїх, за ними діти куряву збивають...

І чого ти, серце моє, квилиш мені в грудях, як покинена пташка? І чому ти, серце моє, не пукнеш?

Вечеряють. Мама дає порядок на столі, ложки тарахкотять, громада споживає мамину страву. Сирота тисне голову до острого одвірка і нагадує собі щось давне дуже. Кажуть молитви, розбридаються спати, вікна приймають місяць на себе...

І чого ти, серце моє, тремтиш як листок на вітрі? І чому ти, серце моє, не пукнеш?

У ВОЗДУХАХ ПЛАВАЮТЬ ЛІСИ

У воздухах плавають ліси та й села серед них.

На небі хмари, як той мох, що примерз до землі у лісовій тишині,— сірий, ледом укритий.

Сірі хмари станули над заходом та й закаменіли.

Сонце, як би з него кров спустив.

Саме бліде і проміні такі.

Воно засунесе за ті сірі скали над заходом. Обійде, як злодій, і прокрадесе.

Якби розбив хто оті примерзлі хмари, то станув би понад сонце. Сотворив би нові зорі, бо їх багато закованих там сидить.

Якби-м розбив ту скалу, що душу мою заковала!

Ліси би зашуміли, заспівали би села.

Там закований голос сопівки мої, що як вона грала, то луг до сходу хилився.

Там скований шелест листків придорожних, що шептали, аби вівці мої їх не переступили, аби в шкоду не забігали.

Там закляті слова коханки. Що слово промовляла, то кожде співало.

Лиш аби сопівка заграла, аби вівці мої повернули та коханка заговорила!

Ой вже ні!

Душа сидить у скалі, як злодій.

Не вилетить відти дівчина у біленькій сорочці, бо нема сопівки мої, бо моїх овець нема, та й коханки не маю.

Не зашумить ліс, не заспівують села.

ГОРОДЧИК ДО БОГА РИДАВ

Городчик до бога ридав: сонечка, ой сонечка!

Біла рожка підіймила квіт та й запросила сонечка. Ще просьби не доказала, а вже похилила жмит цвіту понад жовте листе.

Каже вона:

«Ще-м на цім світі не набулася. Я ще біла, як сніг біленька, та й вже усихати?!»

Краями квіт мій застиває. Мороз в душу лізе, у середній листочок найменший, що ще жовтавий.

В полудне приходиш, сонце. Збавляєш мене від смерги. Не приходи вже. Най зів'яну разом з найменшим листочком жовтавим.

Бо зорі вночі з мене насміхаються. Мигають очима, як царівни на просту дівчину.

Або приходи до мене зранку та будь до вечера. Най ко я розцвітуся. Я зорі перейду і людей вітати¹ буду білою рожою».

Сонечко схилило з полудня і рожка похилила голову, як маленька дитина.

Стрімголов звисала та шептала: сонечка, ой сонечка!

¹ В автографі витати.

ВНОЧИ

«Твої очи пробиті чорною хмарою. Стадо чорних птахів влітає з хмари, як лилики, і кругом тебе облітає. Без нас тебе облетіли!»

Японська рожа похилилася і било кактуса до півночі обернулося від голосу.

Другий голос: голосом своїм — перлами тебе обсиплю, зором своїм — вогнем тебе скупаю, очима своїми — чорними стрілами тебе напою. Перлами чорні птахи загулю, вогнем їх спалю, стрілами чорними пострілю.

Японська рожа цвіт упустила і лист кактуса д'нему схилився.

Третій голос: всі зорі з неба стягну до тебе. Всі пасма ясні висную із очий ясних і зв'яжу з пасмами зорів на небі. Та й над землею під небесами буду в'язати срібні промінні свої а з золотими. Впаду на серце коло ніг твоїх і звізди потягну і звізди впадуть. Поріжемо чорною хмару срібними проміннями до половини, а золотими від половини. І будеш ясний у зорях ясних а через мене.

Упав цвіт другий і лист ще другий схилився.

Четвертий голос: рукою мою махну — всі лебеді злетяться; рукою махну, голосом зазу — рай-птаха з'явиться; рукою махну, голосом зазу і очима погляну — та раєм тобі стану. Припливу з стадом до тебе, любий, як стадо филь синих моря д'нам припливає.

Цвіт рожі вітер займив у море і лист д'морю похилився.

П'ятий голос: є в мене поле, широкі ниви рожі зродили, рожі зродили та ще колючі. А попри ниву все у долину ручай лентою сріблого шовку спливає. Там підеш зо мнов, там на ту ниву, що рожі зродила. Нива ся вклонить, ручай у ноги впаде. Чорная хмара пропаде.

А вже цвіт поплив і лист ще дусше над воду схилився.

Ой, листе, листе, глянь там на море. Пливе д'нам стадо островів з архіпелагу. Цвіт твої рожі з ними назад поверне.

РАНЕНЬКО ЧЕСАЛА ВОЛОСЯ

(Вацлавови)

Раненько чесала волося. Крізь вікно протискалися промені осінні. Словзали з волося, як срібні, тоненькі ниточки з золотої брилі.

Як вона чесала, то широке листе оріха під вікном хиталося поволеньки і перегонило проміні з одної шибки в другу.

Шум оріха вкрадувався в єї гадки. Помалійше, все помалійше водила гребенем по волосю — та й перестала.

Сперлася обома руками на стіл, а волося впало та й плечі закрило, та й крісло.

Спадало, як водопад золотих филь спадає. Спадаючи, вижолобили собі филі дорогу і підмивали тепер дальше шию.

Чиста, сполокана, як білий камінь, тота шия.

— «От осінь вже. Чи ти, листе, шепчеш, що він мене вже не любить? А може ти за людьми говориш, що я негідна, бо-м дала на підмову? Або приносиш єго мисли, що я старіюся, та не можна мене любити? Скажи, скажи, горішку, що ти шепчеш?»

Склонила голову на білі руки. Жмит волося впав і закривав сині лінії, що ними руки уткані.

— «Скажи-бо, горішку, скажи, коханий!»

Та й заридала. Сльози текли по руках, як коли би каплі, що відірвалися від того водопаду.

А за вікном шепотів оріх широким листем: чешися, дурна, він тебе любить!

ВІТЕР ГНЕ ВСІ ДЕРЕВА

Вітер гне всі дерева, морщить всю воду. Хмари вганяють по небі. Світло місяшне стає раз ясне, то знов матове. Як коли би був причеплений на високому дереві, і вітер ним носить. Стане ясно— то вся вода эле[г]ка ¹ заясніє, пропаде ясність — то як би вітер злизав з неї ясність. І так щохвилини той місяць із-за вітру сріблить воду.

Іде хлопчик. Руки в [.....]дині. Вух із шапки [не] видно. Розставив [руки] і йде. Добре. Але [не біжить] чи [може] так б[ігти?] [не може?] конче, але трошки може. І біжить трошки, а більше йде. Ба, куди так?

Іде хлопчик. Ноги в старих калошах. Талап, талап! Плаче. Чого? Плаче і всі обзираються за ним. Ба чого? Ніхто не запитаєся, а він все дусше і дусше. Врешті схлипає. Хлипає. Стає перед виставою склеповою. Задивився, але час від часу ще хлипає. Світло вистави показує по тварі брудні ривці, куди йшли сльози. Таких багато! Вистава блищитья, але очі хлопця і блищуться і сміються.

¹ В автографі слово неясне.

ВЕЧІР

Вечір. Ми йдемо попри камінні сходи, люде передо мною і за мною. На сходах сидить жінка з дитиною на руках. Одіж її спливає по каміню як брудна струя води. Двері до церкви за сходами розтворені.

.

Чуємо, що старі образи з тої церкви плачуть плачем дитичячим. Церква не слухає тих, що в ній «оченаш» кажуть. Лиш плаче, як дитина. Плач спливає по сходах камінних на двір. Вітер підймає той плач і несе до нас. Тікаємо як від напасти. Вітер летить за нами і несе у зубах плач образів такий, як дитини, і б'є, б'є, і розгонить нас по всіх улицах. Вбігаємо до домів. «Горівка», — «Чорна кава» — «Чай!» — і п'ємо і говоримо: біда, біда! і ще п'ємо, бо привид чуда середньовічного не дає нам супокою, нам, людям новим!

9.II 98.

СТАРИЙ Ч-ІЙ

Старий Ч-ій був у родині найстарший і найневинніший. Дістав від свого сина фляшчину горівки. Як дістав та й заплавав. «Боже, преці я того дожив, що мій А. та зробив мені дарунок». А потім лице его старе таке невинне стало і він казав: «Та бо то не абияка горівка, то розоліс». І не хотів сам пити. Скликав знайомих, поставив фляшку та оповідав їм і за себе і за сина від самого початку. А гет пізно, як добре напився, співав:

Дум, дум, дум, каламутна річка,
Яка була солоденька з чужов жінков нічка...

СТАРИЙ ЖЕБРАК СТОІТЬ...

Старий жебрак стоїть перед готицкою фасадою костела. На грудях хрест, одягнений у плащ жовнярський. Схилений, що твари не видко, лишень збите, сиве волося пасмами падає в долину, як вода. Сто людей минає его і не оглянеся. Але йде мужичка. Дала ему булку. Став старий вояк їсти, а мужичка прилякла молитися. Дід їв, і крішки падали, і він раз по раз згинався і здоймав крішки і клав у рот. Потім мужичка підіймала ему крішки і одною рукою давала, а другою хрестилася. Та мужичка казала «оченаш» за сина у войску.

ПУБЛІЦИСТИЧНІ І ЛІТЕРАТУРНО-
КРИТИЧНІ СТАТТІ

ЖОЛУДКИ НАШИХ РОБІТНИХ ЛЮДЕЙ І ЧИТАЛЬНІ

(Зі Снятинського)

Я гадаю, що читальні повинні передовсім звертати увагу наших світлих людей раз щоби застановитися, чи вони вже годні заспокоїти мужицькі вимагання в декотрих сторонах, а по-друге й тому, що в читальнях мужики говорять, як дивляться на свої справи. Мужики наші гуртуються в читальні і там починають розбирати свої справи цілком інакше, як се подають світлі русини (народовці. — *Ред.*). Не знаю вже, чи зі щирим серцем, чи ні пускають світлі русини свої газети та книжочки між мужиків, але добре знаю, що вони не дають достаточного корму людям, що гуртуються у спілки просвітні, аби тим робом радити собі в своїм вже аж надто тяжким життю. Читальні наші менше-більше усяда стоять на тім самім ступні розвитку, та й вже в декотрих сторонах (як в Снятинщині) віддвітають, а на їх місце треба інших спілок. Мужики зачинають шукати таких спілок десь у інших народностей. А як мужики самі собі повишукують свої спілки, тогди не знаю, чи зможуть наші народолюбці запанувати над тим цілим рухом.

Не знаю, чи тогди деякі руські панове у Львові відважили би ся говорити мужикам за тону свою «Русь», котрій би було все одно, чи мужик голодує, чи ні. Я і не дивуюся звисним нашим патріотам, що вони могли сказати молодшим людям, що у них жолудок перший.

Ті патріоти ледве чи були коли в життю голодні і не знають, що як чоловік голоден, то тогди не тільки що не хоче «Русі», але навіть і сонечка божого не хоче бачити. Ті панове відай і поняття не мають, як то мужик, наробившись, як віл, цілий день божий і наївшись бараболі з хлібом, думає за всі ті «читарні», та «кандибати», та «збори». Спитайте його, чому він не йде до читальні, а він: «та чога, каже, піду, там не урядять, аби я завтра узев дорожче за день, ані абих не платив вікнове, відумерщину, шкільне,

дорогове і т. ін.». Най же тут хто скаже йому: «Та ви русин, ви творите «Русь», ви повинні йти та робити на славу нашій «Русі», то він таке скаже, що й написати тут не можу. Тепер сам не знаю, кого тут винити, чи інтелігенцію, чи мужиків?

Наша інтелігенція згори виробляє собі якісь гадки про мужиків, часто-густо і не бачачи їх на очі, а мужики наші тепер уже так притиснені, особливо послідніми роками, що їм аби яка така полекша, то будуть вдоволені. Один наш читальник сказав мені в розмові отаке: «Наші учені русини гадають, що ми не вміємо робити коло землі і вічно нам клепочуть за гній, за управу збіжа. Добре воно, каже, і за тото писати, але не так багато; нам коби землі дали, а ми би самі землю добре обробили; ми знаємо, що машинами може поправити свою господарку, але що ж, не кождому на них стати; наші пани учені повинні нам подавати все, що дієся межі мужиками інших країв, як вони виборюють собі волю та як собі радять; таж вони також бідні люди, як ми, лиш більший розум мають. І ми хочемо лиш того розуму; маєтку від наших панів (народовців.—Ред.) ми не хочемо, бо вони самі його не мають, а лиш хочемо, аби наші газети та книжки подавали нам чисту правду, не зафарбовану страхом світлих русинів; хочемо, аби та наука не сходила до того: «Тримайтеся, русини!», ба не знав, чи за чупер, чи за що? Наші, каже, учені русини з міст не дивляться на мужиків правдивим оком, їм здається, що всі наші мужики святочно убрані, веселі та неголодні; але якби ви вигнали з цілого села усіх людей десь на вигін, то виділи би сте вже багато й голих; наш чоловік, як де йде, вбираєся яко тако, бо бере на себе, що є в хаті, а жінка й діти сидять лише в дранках. Учені русини гаркаються межі собою, але я би-м собі тото й на тямку не брав; котрий добрий, най робить, а котрому си не хоче, то ми не будемо просити; лиш най нам ті добрі роблят світло наше, бо ми будемо в чуже дивитися. Нам все одно, най будем і турками, аби-смо лиш не пухли від нужди та голоду».

Так сказав мені мужик, член «Кółка rolniczego»¹ в Русові. Найліпшим доказом, що наші світлі русини мало знають, чога мужикам треба, і не потрапили ще нічого твердого своїми письмами межі мужиками зробити, є заведене «Кółка rolniczego» в русівській читальні. Читальня русівська заведена тому кілька років назад. Зібралися самі бідні і середні газди і завели читальню в

¹ Сільськогосподарського гуртка (польськ.).

тій надії, що їм з часом буде ліше. Читальня ся не мала ніколи більше як 50 членів, але добре ся тримала, виробила добрих людей, чого доказали вибори зі Снятинського. Але все дедалі чогось їм не ставало, вони хотіли притягнути людей багатших та не могли, раз з власної вини, що насмівалися з тих, що горілку пили (читальники були всі тверезі) і гордили ними, а друге, що багачам таки не пильно діялося вступати до читальні. Нарешті, читальники перевідали, що десь є «Kółko golpicze», і завели його сього року у себе. Вони кажуть, що то для них дуже добре, що маржу (товар) дістають дешевше, як усюди, мають читальню і sklep, і касу позичкову, і шпіхлір, і податку від того не платять.

Всі без сумніву скажуть, що се польсько-шляхетське, для мужиків не здале і шкідливе, що мужики дурні, що се завели, що вони не тримаються «Русі». Але хто ж тут, питаю знов, винен, чи мужики чи народолюбці? Чи мужики, що в таких тяжких роках шукають хоть деякої полекші, чи інтелігенція, що могла кричати на «Kółka» в 1885 р., а такого для мужиків зробити не могла. Таж у нас є правники, котрі могли би о то постаратися. І що ж, панове, може із сього вийти? — «Русь». Мені ся видить, що ні. І який вплив тоді може мати Львів з народолюбцями на читальні, яку роботу мож буде зачинати з мужиками, коли вони вже в чужих руках. Не перечу, що з часом самі мужики пізнають, що то для них шкідливе, але кілько то часу страченого, кілько сил страчених на борбу з «Kółka-ми».

З сего отже видно, що наші світлі русини, або не оглядаються за мужиками, чого вони хотять, лиш ділають на свою руку, або таки не знають, чого вони хотять. Усі села в Снятинщині, аж пруться закладати «Kółka», ледви ся їх стримує, а если ся їх стримує від того, то треба їм дати щось друге на то місце. Але чи хоч один народолюбець подумав дотепер над сим? Сумніваюся. Наших «світлих» займає більше красна гадка о розділеню Галичини, аби мужики ще більше платили на удержане двох соймів. Як мужикові тяжко, то най ще більше тягарів поносить. От таке то з нами, бідними мужиками! Пригадаю собі, що одного часу чув я від доста розумного чоловіка, що у нас з робітниками нема що виступати, бо у нас їх нема; у нас на багатших, каже, газдах треба опиратися.

Добре, на багатших опиратися, але чи насамперед багато їх у нас, та й чи газда, що має 5 моргів поля, не є вже сам робітником? О тім прошу переконатися межі селянами. Якби ся вело ро-

боту тільки з самими багачами (не хочу розбирати, яка би то була робота), то утворив би ся розділ.... Але чи у Русові не даний вже початок до такого розділу, коли бідні мають «Kólka», а багачі завели собі другу читальню «Зірницю».... Розділ уже є, а через що розділ? Я смію відповісти, що через те, що наші світлі русини наперед не подумали вже при зав'язанню читальні, що мужики в читальні пізнають трохи себе і світ і схочуть далі іти. Тепер власне прийшов той час дальшого поступу, але ніхто не хоче провадити його далі.

Вище згадана читальня «Зірниця» відкрилася дня 15 цвітня с. р. Багато людей вписалося до неї, ба аж 140 членів! До неї вписалися багатші газди й бідніші, а також 20 парубків. Се дуже добре, бо, як то кажуть, на молодих вся надія, так і сі парубки в «Зірниці» пізнають тепер стрій світа та свої мужицькі справи, зможуть напізніше вже і господарити ліпше, і відважніше за свої справи упоминатися. На відкриття приїхали: наш посол д. Кирило Гаморак, др. С. Данилович і Є. Стрийський. Збори відкрив розумною промовою о. Мисула. Др. С. Данилович об'яснив статuti. По нараді вибрано отсей виділ: голова о. Михайло Мисула, заступник ч[есний] госп[одар] Семен Стефаник, касієр ч. Михайло Дідух (війт), писар д. Ом. Петровський, бібліотекар Ілія Вахнюк. Потім наступили вечерниці. Перший говорив парубок В[асиль] С[тефаник] за громади, як утворилися і чому, що мож громадою зробити і яка громада повинна бути. Потім забрав голос посол д. Гаморак. Він закрівав до спільної роботи, бо лиш таким способом мужики зможуть собі вибороти рівні права з іншими станами і народами; врешті сказав, що наукою дійдемо до того, до чого дійшли інші народи і зможемо аж тогди зрівнятися з ними. Далі наступили декламації А. Шлемка та І. Вахнюка. По сім мав д. др. Данилович свою красну та правдиву бесіду.

— Мужики, — сказав бесідник, — збираються в купки, громадки і починають розбирати свої справи, бо щось їм не стає, щось їх пече. До всього біда-причина, так і тут біда пре робітних до гурту, до громади. І громада лиш, говорив далі, може спасти наших мужиків, а, просвітившися, вони зможуть змінити все на свою користь, бо вони своїми руками удержують світ, то й повинні бути панамі в своїй хаті. На закінчене сказав, що лиш наука, але наука в громаді, доведе наших мужиків до такого ладу, який мають інші стани; до такого, який їм належить за їх тяжку працю. Як ціла громада стане за одного, а один за цілу гро-

маду, то аж тогди наші мужики зможуть так уладнити свої справи, як їм треба, а не як іншим.

Збори закінчив о. Мисула. Велично і дуже з великою парадною відкрилась «Зірниця» та коби вона і надалі так славно держалася. Добре ведене «Зірниця» залежатиме від виділу; если виділ щирий та добрий, то читальня ся багато людям у дечім поможе, але если би «Зірниця» мала завмирати, то се буде найбільшою виною виділових.

Тепер відкрилася у нас нова читальня у Потічку, та й були вечерниці у виділівській читальні. У нашім повіті надто люди за-паляються до кожної спільної роботи, але як нема кому далі піддавати вогню, то ціла робота поволі затихає. Се відай вплив такої ж роботи тутешніх діячів. Такий фанатизм більше шкідливий як добрий до роботи.

Давно вже зачалася весна, та й багато вже мужики крові пустили. Страшно і жалко стає, що мужик ме робити, як випустить ще і ту крішку крові, котру має по сьогорічнім харчі та великім пості. Багато, особливо жінок, постять страшно, декотрі і слабії постять і тим чином вбивають себе. Наші панотці, хоч би із релігійних приписів, повинні добре уважати, хто має постити, а хто ні. Мені видиться, що більший гріх, як мати, плекаючи дитину, зіслабне і умре, а за нею дитина, ніж такий піст. Багато з «Січі» виходить лікарів, але мало з них роботи. Як дуже здала би ся лікарська газета для мужиків, най посвідчить хоч би таке пускане крові. Наші мужики дуже радо повітали би таку газету. Але наша інтелігенція або спить, або свариться, а тут мужик і дурний, і слабій, і голоден. Вкінці він сам найде собі дорогу і піде собі своєв, а «пани руські» своєв дорогов. Тільки ж тогди руські «пани» не зможуть нічого зробити, але утворять собі хіба свою «боярщину». Але ті бояри не муть мати що з часом робити, а що не будуть мати, що робити, то най вам скаже мужицька приповідка: «Якби мужик з волом не орав, то пан на хорбаці й дранки би не мав».

ВІЧЕ ХЛОПІВ МАЗУРСЬКИХ У КРАКОВІ

В липні сього року зав'язалася на Мазурах партія хлопська. На перших її зборах посол — хлоп Станіслав Поточек сказав, що час би вже і мазурам мужикам стати против усякого безправства та несправедливості і знести надмірні тягарі, що видирають польському мужикові послідній гріш. Молоденька ся партія хлопська скликувала віча по Мазурщині і радила про справи мужицькі. Одно таке віче відбулося у Кракові дня 12 падолиста.

Увійшовши у велику залу, побачив-єм не багато хлопів, а одна річ мене таки дуже здивувала. На підвищенню стояв піп у червонім поясі. Се хіба яку тверезість хотять попи заводити, погадав-єм, або попи мазурські ліпші від наших, як скликають мужиків та радять з ними про їх біду. Та зараз я перестав дивуватися, а пізнав кс. Стояловського. Сей піп знаний віддавна з сього, що боронив мужиків від усяких «приятелів» непрошених і не оглядався на власть духовну і світську. За таку хлопоманію саджали його не раз у кримінал, а в кінці і парафію відобрали. Тепер же він утік до Шлезії, а духовенство польське домагається від архієпіскопа, аби йому заборонив носити реверенду. По-нашому, повинен би Стояловський сам скинути реверенду, як її носити йому забороняють, бо сам добре видить, що годі бути попом і мужицьким приятелем нараз. От такий то був піп на підвищенню, і я переконався, що і мазурські попи не конче дбають за свої овечки, бо, крім Стояловського, жадного попа не було.

На вічу говорили мужики за такі самі справи, як на наших вічах. Домагалися зміни устави громадської і загального безпосереднього голосування. Кривдували собі, що дідичі вправді живють по громадах, але громадам з цього нема користі, а лиш кривда. Наприклад, давали уставу дорогову, як то мужики нею покривджені на кошт панів. Стояловський говорив ще за новий закон карний, котрий тепер мають ухвалити, і казав, що закон той шкодитиме

бідним людям. Була тут бесіда й за тих нових мандаторів, окружних війтів, і всі хлопи в один голос спротивилися новим війтам. Кажали, що громаді хотять відобрати і ту дрібку волі, яку тепер має. Пора вже громаді давати більше волі, а не відбирати й ту, що є! Прикінці вислало віче подяку тим міністрам, що хотіли хоть трохи злекшити мужицькій біді. Міністри ті хотіли дати трохи краще право виборче та установити доходи податки. За се сих міністрів усунули посла поляки і т. ін. і утворили нове міністерство. При сім сказав о. Стояловський ось як: «Нас, як лиш піднесемо голос в нашій обороні, називають бунтівниками, а як міністри хотіли малу справедливість зробити мужикам, то їх нагнали. Се ж був виступ не против поліціяна, а против міністрів, се був виступ усіх панів проти усіх мужиків! Так що ж, що можна панів, то не можна Іванові!»

На вічу сім був і наш представитель, голова «Народної волі», Іван Франко і розказував хлопам мазурським, якими-то способами наша радикальна партія бореться з несправедливістю і як доходить до правди мужицької. Прикінці своєї бесіди сказав, що і руських і польських мужиків точить такий сам червак і не їм сварити за то, що мама одного навчила говорити по-руськи, а другого по-польськи, а йти спільно до спільного добра. Хлопи дуже радісно прийняли таку вістку від нашого представителя.

На конець, на радість нашу чи на смуток, переказую нашим мужикам, що і на мазурах єсть немало хрунів. І тут пани вподобали собі їх, як у нас, і тут пани величають мужика лінюхом, як у нас, хоть пани за нього не орють землі та не платять податків. На похиле дерево всюда кози скачуть і в нас, і в поляків, і в німців, і всюда. На сім вічу було багато панів, з нудьги забаглося їм поглянути, як то мужики бунтуються, та й цікаво для них було, бо такого віча вони ще в Кракові не бачили. За панів нічо не пишу, бо наші мужики знаються з ними, як лісі коні.

МАЗУРСЬКЕ ВІЧЕ У РЖЕШОВІ

Рух серед хлопів мазурських чимраз більшає і єсть надія, що ся партія хлопська на Мазурщині набере сили та буде вибирати своїх хлопських послів, котрі держатимуть разом з нашими послами радикальними і разом зможуть не одно корисне зробити для галицьких мужиків. Я вже раз писав до «Хлібороба» за хлопське віче в Кракові, котре скликував піп польський Стояловський. Він був посварився зі своїм начальством духовним і на злість йому взяв організувати мужиків. Ще тогди я усмілюся радити кс. Стояловському, аби скинув реверенду, бо тяжко бути попом і смілим оборонцем мужиків. Хоть би який піп щиро бажав добра мужикам і робив для них добро, то йому не дадуть, бо або викинуть з-поміж себе, або змусять до послушенства. Диво сталося з кс. Стояловським. Він поїхав у Рим, відсидів за свої народолюбні гріхи кару, перепросив біскупів та й повернув до нас вже порядним попом. Так станеться кожному попові руському і польському, як котрому забagnetься їхати на двох конях. Треба або молитися за мужиків, аби їх бог відвернув від радикалізму, або приставати до радикалів і реверенду з себе скидати!

Доста того, що кс. Стояловський вже не скликував віча до Ржешова, а зробив се світський чоловік п. Стапінський. Народу зібралось сила, ба коло двох тисячів, і зачалися наради. П. Стапінський говорив про тяжке положене економічних селян від знесення панщини аж донині. Багато землі мужикам не впалося, громади за землі громадські мусіли процесуватися з дідичами, таких процесів було 32 тисячі, а лиш дві тисячі випало на користь мужикам. За решту програних процесів, т. є. за 30 тисяч, мусіли громади заплатити 15 мільонів кошту. Лісів і пасовиськ так не дали відразу або зараз позабирали назад. Дальше кожний, леда латка, уважав собі за честь ускубнути мужика, податки родили додатки і ще й нині родять, а порятунку нівідки! Дійшло до того,

що мужики йдуть в світ за очі — на еміграцію. Та й тут не дають дихати!.. Не дають паспортів і завертають від границі, хіба на то, аби робити за 20 кр. денно та голодити не лиш себе, але й дрібні діти. Дійшло до того, що села наші вже далі не зможуть нічого платити та й себе прогородувати. Люди хорі та немічні задля лихої біди, жінки, що лиш недавно подружилися, чорніють, припадають на силах і в цвіті віку стають бабами. Діти чорні, як ворони, бігають голодні. Худоба нидіє (банує за пасовиськом і нема чим робити ані що продати, а земля пісна не хоче родити). Щоб зарадити хоть трохи біді, пан Стапінський радить, аби виділ краєвий займився викупом всіх земель обшарів двірських та розпродував їх лиш мужикам. Дальше ухвалило віче резолюцію в справі загального голосування і доходових податків. В кінці ухвалило віче своє недовір'є для шляхетських своїх послів у Відні, котрі хлопів мають за недоспіле бидло і йдуть насупротив усім слухним домаганням як польських, так і руських мужиків.

Наші руські послы остільки більше щасливі, що їм навіть недовір'я ніхто не ухвалює. Ніхто на них не зважає ані у Відні, ані у нас, сидять собі тихонько, потакують, що пани скажуть, та й тільки! На пустий вітер і собака не забреше! Єсть вправді два наші послы, Романчук і Телішевський, що хотять щось зарадити нам, але се роблять, якось прихильно вижидаючи, чи не дасться що їм двом видерти, як будуть противні урядові. На двох людей лиш тогди ряд оглядав би ся, якби за ними був нарід, якби вони стали рішучо за кривди мужицькі, якби вони скликували віча та казали народові на розум, чого йому треба. Інакше не піде, бо пастуха без овець ніхто не має за пастуха!

МУЖИКИ І ВИСТАВА

Мужики наші живо займаються львівською виставою і не без рації зовуть її «панською». Вони переконані, що їм прийдеться зато заплатити додатками до податків. В сей спосіб вони платити не будуть, але менше о способи! Ще перед виставою, як по селах збирали «етнографію», то мужики криво дивилися на се та казали, що знов буде нова драчка. Як же їм поясняли, що львівські русини примішні до вистави і вони то пишуть за писанками, то селяни без обиняків ображували наших львовян, кажучи, що так можна купити люльку як і русина та що се будуть русини «панські», а не «руські». От дісталоя п. Шухевичові!

В цілій виставі мужики бачать собі лихо, а резонують в такий спосіб: «Ми посилаємо на виставу усяку уберію, писанки, худобу, але все, що є найкраще: уберію святочну, писанки великоднішні і худобу щонайгарнішу. То як такого понасилають мужики на виставу а зі світа приходитимуть люди та будуть собі вповідати: але ж тут мужики маєтні, що файно вбираються, що худобу гарну кохають, а немальованих яєць і в рот не беруть! А з боку — наші вороги лиш підморгують та сміються в кулак, що обдурили дурнів чи як там вже буде... Від ради повітової прийшов наказ, що аби війти вбиралися у що мають найкраще та їхали на ту виставу. Світ би міг собі погадати: от... попідроблювали уберії та прихваляються, що от які ми добрі, як молоко! А то як коло ситого бичка стане гарно прибраний війт, так зараз інакше показує — па-сує. Але яку ще вони штудерацію підбгали! На виставі війти правда були повбيرانі гарно, але в череві пусто. Отже пан маршалок або другий суне війтові десятку в долоню, тай приказує, що от я за вас тепер пам'ятаю, а ви за те мене при виборах не забудьте. Та й приходить війт у село та кого лиш здибле, то не може навповідатися, що за добрий той пан та що варт би його вибрати до Львова. Але послушайте дальше. Прийшлося, вони і

цїсаря просять на виставу. Та цїсар відписує, що не хоче їхати, каже: «У вас мужики бідують, ледве податки платять, а я піду дивитися на ваші вистави — сурдуги і фабрики і у Відні маю. Я ж вам не раз казав, що як дасте мужикам третю пайку своїх ґрунтів, то аж тогди до вас надїду». Та й післав заступника. Аже тоти мудрі! Посилають вони послів до цїсаря та кажуть, що вони третю пайку вже давно мужикам дали та що на виставі мужики лиш по-хожають багаті та можли, а своїм добром усю виставу закидали. Ой дали третю пайку, але на третину сапати! Отаке нас найшло з тою виставою — лиш наслухаємо, коли прийдуть нові податки» (відай не помиляються, скажу від себе, хоча вистава їм такого зла не зробить!).

Дійшов до наших мужиків і славний zlot¹ соколів і його ще гірше мужики настрашилися. «Вже що би було, було кажуть, коби, лиш Польщі не було, а то от ціла гармія польського війська». З сього боку відай не буде біди нашим мужикам! Такі то вісті ходять селами за виставу, а я лиш тому їх описав, аби показати, як живий живе гадає, бо вистава для галицького люду річ мертва, та який незлий нюх селянин має.

¹ Зліт (польськ.)

КНИЖКА ЗА МУЖИЦЬКИЙ ХАРЧ

(Справоздання)

Недавно вийшла з друку книжка, в котрій професор медицини др. Н. Цибульський пробував зазнайомити світ харчем галицьких мужиків. Пише ся книжка за всілякі мужицькі страви і приправи, за способи варення та за трунки, які мужики спотребовують. Книжка досить цікава і варта, аби з нею ближче познайо- митися.

Праця чоловіка є в простім стосунку до сили, то є, чим більша праця, то тим більшої сили треба до неї. Сила чоловіка береться з харчу, і можна сказати, що праця чоловіка є в простім стосунку до харчу. Ті люди, що нині добре відживляються, а менше роблять, як мужики, лиш тому менше роблять, що їм так вдається, але якби вони мусіли робити мужицьку роботу, то скорше і ліпше би її робили. Вертаючи до речі, скажемо, що від доброго харчу залежить і життє довше, і праця видатніша, і розум більший.

Наше тіло, організм людський щохвилі зживається і щохвилі треба його підновлювати, бо чи то днина, чи ніч, воно не перестає виконувати усяких життєвих робіт. До підновлювання тіла служить кров. — Вона сотки разів на минуту впливає з серця і кружляє по найменшій закутку тіла і де треба направляє шкоду, а де забирає і змінює шкідливі для тіла речі в нешкідливі. У кого крові мало, сей слабосилий, лекше найде на нього хвороба і скорше вмирає. Кров береться з харчу і ні відки більше. Від скількості крові залежна також і праця голови, праця умислова. Учені обчис- лили, що до мізку раз на раз напливає з серця п'ята часть крові, яка єсть у організмі, і що чоловік, зле відживлюваний, буде не лише вутлий на тілі, але і плохий на розум. Наша приповідка не бреше, що богачеві гроші розуму додають.

Здоровому, дорослому чоловікові на денний прохарчунок треба щонайменше 118 грамів білковини, 56 гр. товщу і 500 гр. углево-

дів. Білковина і товщ беруться найлекше з м'яса, а углеводи з рослин. Можна білковину і товщ видістати і з рослин, але се християнинові тяжко, бо на се потребував би дуже багато на день з'їдати. Напр. аби самою бараболею можна вижити, треба її схарчувати на день 40 фунтів, а на се треба жолудка кінського або волячого. Але що так чоловік сотворений, що жолудок має малий і що травою жити не може, то мусить живитися мішаною стравою, м'ясною і ростиною. Аби лишити вчені назви, скажу просто, що здоровому чоловікові треба на день до прожитку: 750 грамів хліба, 212 гр. м'яса, 33 гр. товщу (смасті) і 200 гр. рижу або якої іншої огородини. На рік сі числа будуть отак завеликі: 547¹/₂ фунтів хліба, 155 фунтів м'яса, 24 фунтів товщу і 145 ф. огородини.

Розтворім тепер книжку пана Цибульського і читаймо, чи мають наші мужики та найменшу скількість харчу? Замість відповіді на питання, скажемо, що мусять мати, бо не видно їх по містах і п. Цибульський не мав би за кого писати. Але можна би обернути палицю другим кінцем і сказати, що не мають, бо книжка п. Цибульського каже, що найважнішої страви, м'яса, мужики майже не видять. Мусіло би мужиків-таки не бути, скаже уважний читатель, і готов панів геть понастрашувати. Але ще страху нема. Тіло чоловіка має то до себе, що воно поволі увикає навіть до злого. О сім можем переконатися з розміщення людей на землі. Одні сидять під сонцем, що аж їм шкіра почорніла, а другі сидять геть на глухій півночі, де півроку ніч і півроку день. Такі люди якось попривикали то до страшної спекоти, то до страшної студені. Чоловік трошки подібний вужові, котрий як до часу, то може їсти, то може голодувати. Так і наші галицькі селяни пристосувалися до кепського харчу. Але се пристосоване має також границю, і лиш її перейди а зараз чоловік нидіє, мало працює, часто занепадає і вмирає перед часом. Сю границю пристосованя перейшла вся найбідніша людність Галичини, а багатша також дуже близько вже коло границі голоду.

Наші селяни працюють коло поля, то повинні мати подостатком бодай ростиноюї поживи. Так би здавалося, а так не єсть. Хліб наші селяни їдять найгірший, а то ячмінний, кукурудзяний з домішкою бараболі, а в найбідніших гірських повітах довольні (вже як хочуть) вівсьяними коржами. Житній хліб рідко стоїть на столі селянськім. Пшеничний мають хіба багачі на великдень та на родинних okazіях. Випишу кілька вісток з книжки. З Добромиль-

ського пишуть: бідні на переднівку їдять лиш житній борщ, навіть без хліба, а часом в обідову пору вдоволяються лишень припочивком, вижидаючи нетерпеливо вечора, аби їсти той сам ріденький джур або чир без молока. Коло Камінки готувлять на переднівку так званий волок з молодого листя бурякового та з лободи і сим живляться. В Ілинцях, повіт Снятин, борщ, буряки з хлібом або кулешою, або квашені огірки з хлібом, а часом чоснок потовчений зі сіллю становлять звичайний харч. Бачимо взагалі з книжки, що навіть пожива рослинна галицьких мужиків, а в особливості руських, цілком не відповідна і замало її. Автор книжки нарікає, що коби газдині сільські хоть чисто готовили, а то до лободи та ще й тарган часом завандрує.

З м'ясними стравами то в нас дознаки так, як десь серед диких людей. З таблиці, котру виписав п. Цибульський, виходить, що середнє число спожитого м'яса на рік виносить для найбагатіших селян 40 фунтів, для середніх 20 фунтів, а для найбідніших ледво 6 фунтів. Як пригадаємо, що найменша скількість м'яса для здорового чоловіка повинна доходити на рік 155 фунтів, то будем мати гарний образ галицького, вічного півголоду. І стане чоловік божий та дивується, відки воно заходить, що доста врожайна Галичина не може прогодувати своїх мешканців! Чи голод, чи посуха, чи неправда людська?!

В згаданій книжці написано також за мужицькі напитки. Загальним трупком галицьких голодарів є горівка. І можна о ній сказати, що де гірше селяни відживляються, там більше п'ють горівки та що західна Галичина менше спотребовує цього напитку чим всхідна. Напр. в повіті Надвірнянським припадає на одного багатшого 57 літрів річновипитої горівки, а м'яса лише 26 фунтів. Крім горівки, п'ють галицькі мужики пиво, вино, рум, чай, каву, але в найгірших гатунках.

Ми вже прикінці книжки п. Цибульського. І тут надibuємо ради автора, які він дає мужикам і ще комусь, відай тим, що через них у мужиків не стало що їсти. Доста того, що автор радить закладати сади, друкувати такі порадики кухонні, де би газдині мали способи варення страв та переховування грибів і ягід, заводити стації, котрі би вчили людей, як землю ліпше використати, та вчити селян їсти конятину.

Ради не так світлі, але добрі і такі. Щодо закладування садів, то скажу, що мужикам треба знати ходити коло садів, треба мати час до сього і землю під дерева. За знане садівництва най від-

повість школа, а за час і землю вже не знаю хто, хіба би уряд податковий, касієри і багато, багато ще.

Але та «мужицька кухарка» таки трохи смішна. Аби читати ту кухарку, то треба вміти учитати, а сього не вдасть жадна молода газдиня, бо не то сільські дівчата, котрі звичайно за роботою домашньою нічо в школі не виучуються, але навіть хлопці виходять зі школи лиш з азбукою. А аби з неї зробити слово, а слова складати в бесіду читану, сього наша школа не виучує. Але даймо на то, що газдиня вміє читати, то щож із сього? Аби переховувати гриби і ягоди через зиму, на се также не треба кухарки, бо й так переховуються. Ліпше було сказати п. Цибульському, що грибів не можна дістати, бо побережники обдирають за них, і переховувати їх тяжко навіть з книжкою в руках!

Аби така кухарка вчила варити страви наших мужичок, то дуже було би гарно. Але тут знов маленька біда. Що зварити з лободи і бурякового листя, як нема в хаті ані муки, ані омасті, ані солі? На се кухарка нічого не відповість, а мужичка повіту Камінецького, нічого не розгадуючи, зварить волок сама з себе, кухарка така також нічого не зарадить на брак палива, на брак часу, на дрібні діти, котрі кожду вільну хвилину газдині забирають! Таки смішна кухарка! Придала би ся вона багатшим газдиням, і най се каже виразно п. Цибульський, бо тоді виділи би-м, що він вміє радити такому, що ще сам собі дасть раду, а бідних мовчки поминає.

Послідня рада є, аби мужики їли конятину. Видко, що автор книжки уважає мужиків не за людей, котрі можуть мати смак, учуте відрази, привичок, пересудів, а має їх за великі жолудки, котрі можна чим-будь напхати, аби ся лишень не бунтували. Ще ліпшу раду давав мужикам др. Вількош, бо казав їм ловити по ставках равликів, шкаралущень та готувити з них зупу. Мужики хіба можуть їм дати раду таку, аби вони писали за їх теперішній харч, але аби їм ніякої ради на будуче не уділяли. Зрештою видко, що наші мужики не дуже хотять їсти м'ясо, як 240 днів річно постять насуху. Сі пости, то вже така біда для малих дітей мужицьких, що їх повинно ся під карою заказати!

З ГОРОДЕНСЬКОГО

В Обертині іменовано нині виборців. Міщани і мужики не явилися до виборів, бо не знали, коли будуть. В останній хвилі хотіли хлопці щось нарадитися над виборами та на ніщо вже не придалося. Дяка обертинського жида били в твар, а жандарм, що стояв побіч, не звертав ні найменшої уваги на се. На таке містечко, як Обертин, правибори тягнулися всього годину, а багато правиборців завертали жандарми, бо już wybrali¹: 6 жидів, 4 панків і руський парох — ось виборці з руського містечка.

По селах нечувані шахрайства. Правиборів або не оголошується, або як оголошується, то лиш день без означення години. Комісарі викидають за двері, як хто не голосує на війта і ізбранных.

Вістка про напад уланів на виборців в Городенці розбрилася по цілім повіті, і мужики кінчають оповідання про «вольні вибори» отак: «Ми гадали, що цісарь наплодив воська на москаля та на турка, а то таки на нас, мужиків, воно придумано».

Хв[алена] редакціє!

Уклінно прошу о поміщенє сеї вісті в шан. Вашій часописі.

З поважаннєм В. Стефаник
студент мед[ицини].

11.9.95

¹ Уже обрали (польськ).

ПОЛЬСЬКІ СОЦІАЛІСТИ ЯК РЕСТАВРАТОРИ ПОЛЬЩІ OD MORZA DO MORZA ¹

По поминках Драгоманова лишилися учасники на комерс і на нім тов. В. Філіпович підніс в імені радикальної групи запитане до присутніх соціалістів.

Дякую товаришеві, що говорив від групи польської молодіжі, — зачав тов. Філіпович, — за то, що він діткнув у своїй мові болячої рани: відносин поляків до русинів, а через се дав мені нагоду до ширшого обговорення сеї справи. Насамперед скажу, до чого ми, радикали, йдемо. Боремося против визиску економічного і гнету національного, щоби дійти до незалежно-національної в границях етнографічних з устроєм колективістичним. Сей наш ідеал відповідає справедливості, бо не хочемо других тиснути ані під зглядом економічним, ані національним, але і не хочемо жадного гнету терпіти. Бажаємо для всіх націй свобідного розвою; не дивниця отже, що симпатизуємо з польськими соціалістами, котрі попри борбу економічну йдуть і до незалежності національної. Се бачимо з того, що вони зо всіх трьох частин давньої польської республіки сходяться під спільною програмою і що не зв'язалися тісніше з австрійською партією соціалістичною з причин, як вони кажуть, язикових і історичних.

Але дивним дивом дивуємося, коли читаємо в лондонськiм «Bulletin officiel du Partie Socialiste Polonais» ² ч. I. — органі польських соціалістів для Європи, що при точці о незалежності Польщі не сказано ясно, о яку їм Польщу розходиться, чи о етнографічну, чи о історичну. З сеї то газети ми довідуємося власне, якої то Польщі хотять соціалісти, бо читаємо в тім органі, що в

¹ Від моря до моря (польськ.).

² Офіційний бюлетень польської соціалістичної партії (франц.).

польську соціалістичну республіку мають увійти ще русини і литвини, а якби (éventuell¹) сього не схотіли, то можуть собі творити осібні республіки. Дальше там балакєся, що соціалістам польським треба конче ширити свою пропаганду на Русі і Литві. Якби сі соціалісти не були націоналами, то можна би на се пристати, але націоналів для їх національних цілей з сею пропагандою треба вистерігатися. Соціалісти є націоналами і то, як кажуть, націоналами Польщі етнографічної. Інтернаціонального соціалізму на ділі в них нема, є лиш шовіністичний патріотизм, як видко з програми в бюлетені. Вони в сій програмі не звертаються до словаків, угрів або інших націй, але пруть до русинів і литвинів і хочуть їх мати в своїй будучій республіці і є ще так ласкаві, що в своїй республіці забезпечують нам свободу розвитку національного, є навіть так толерантні, що на випадок, якби-сьмо евентуально не хотіли приступити в їх федерацію, то вони нас не покарають, а дадуть волю створити собі свою федерацію. Слово «евентуально» значить, що до таких прикрих сцен не дійде.

Ото до чого дійшли сі панове, котрих манить історична Польща! А як русини протестують проти такої неправди, перекидаються патріоти польські в інтернаціоналів і докоряють радикалам, що в них напрям класовий ослаблюється національним. А питаємося польських соціалістів, хто наказав їм лучитися в одну організацію з Конгресовою Польщею і Познанською, а від австрійських організацій держатися подальше? Се відай був той напрям національний, котрий у радикалів така велика провинна.

Отже тутка бачиться дволичність політики польських соціалістів. Від інших народів (чому конче від тих, що були під Польщею?) жадають вони, аби покинули аспірації національні в ім'я інтернаціонального соціалізму, а самі того інтернаціонального соціалізму не держаться.

Так то трактуються справи, котрі ми хотіли уважати вже за неіснуючі межі нами а польськими соціалістами. Ми разом з польською молодіжею, котра устами свого бесідника запротестувала проти такої програми польських соціалістів, також протестуємо і вважаємо, що історична Польща свідчить о тім, що соціалісти польські такі добрі шовіністи, як *Iewica sejmowa*².

По сім забрав голос д. Дашинський і сказав, що його партія

¹ Можливо, при певних умовах (франц.).

² Ліве крило сейму (польськ.).

мусить забезпечити собі терен ззаду, щоби в данім часі такі некультурні народи, як русини, не параліжували їх, як то не раз вже бувало. За програму в бюлетені не хотів ясно сказати, чи его партія в Галичині її приймає за свою, чи ні. Одно тверде слово лии сказав, що поки русини не поставлять такої сили у себе, як его партія, то вони мусять і будуть брати руську бідноту в свою організацію.

1884

МОЛОДІ ПОПИ

Радикали вже кілька років як сточили війну з попами. Лишилася лишень слава, що мужики насиділися по арештах за образу церкви або обряду, що попи відтогди стратили віру серед народа. Де мужики більше сиділи в арешті, там менше є доходу попові. Нині піп і мужики не є приятелями, але живуть коло себе, як можуть. А ті молоді попи, що ще не засмакували війни з мужиками, що тепер настають по селах — то вони пускають перші стріли до нової війни.

У повіті снятинським є таких попів кілька. Вони прикликають поезуїчених василіян на місію і закликають не читати радикальних часописів, не єднатися в радикальні товариства і не товаришувати із знаними радикалами. Зато закладають братства серця Ісусового, присилають свої книжочки і газету місійну. Якби вже не шкода очей аби ті книжки читати, то шкода того скупого часу, який мужик має на читанє. А найбільша шкода таки того, що таких релігійних товариств і книжок мужики довго не хочуть держатися. І виходить молодому попові ясно як на долоні, що хтось мусить ті товариства розбивати і що мужики є дуже непобожний народець. А як так є, то війна мусить бути. І зачнеться знов заволювати мужиків до арешту, а доходи попові ще гірше спадуть. О. Вакулінський у Русові і о. Салі в Стецевій станули вже до війни з мужиками за те, що братства серця Ісусового розпадаються. О. Салі навіть револьвер з собою носить, бо вигадав собі, що ті, котрі не хочуть «архиримского братства», конче наважилися його життя взяти.

Більше не буду писати за сих молодих попів, бо надто смішно вони виглядають у тій своїй борбі з радикалами і з мужицькою безбожністю. Василіянин Ортинський говорив десь промову місійну коло Стрия, але так, що аж мусів кричати на цїсаря Йосифа II, що забрав черцям землі і села і не позволив, аби величезні

маєтки йшли на бездітних людей. За то Ортинського чіпнув прокуратор. Але василіянин сказав, що недомагає щось на голову, що як розбіжиться з бесідою, то сам не знає що говорить. Лікарі мають тепер осудити, чи Ортинський має голову на місці. Якби радикали так пробували говорити, а потім прокураторові казати, що то дурна голова винна, — то донині відай всі сиділи би в шпиталях для варіатів. Тому кажу, що борба сих молодих попів з радикалами смішна. Ми зварійованих людей ще не напудилися.

А сі закиди, що попи роблять радикалам, то чиста напасть. Кажуть попи, що радикали хотять змінити релігію і довести нарід до безвірства. Тимчасом давні попи хотіли конче православія, теперішні поскидали прираменні хрести, позаводили братства *serca Jezusowego*¹ і хотять церкву спольщити. О. Курпяк у Карлові доти воював з людьми, доки не зачали хрестити діти по-православному і хоронитися з попом православним. Не міркують наші попи, що се їх найліпший упадок, бо за православієм іде як тіль штунда — безпопівство. Чи радикали винні сьому?

Така сама напасть і з мужицькою безбожністю. У всіх наших церквах щонеділі повно мужиків. Багато з них дримає з утоми, але се найліпше свідоцтво побожності. Панок якби був такий утомлений, то пішов би спати, а наш безбожний мужик іде, сарачьи, до церкви і хоть дримає, а слова божого рівно слухає. Напасть та й годі.

Але в сій напасті є одна правда. Попи не годні зважитися сказати, що радикальна партія їм тому така немила, що вона єднає в собі всіх бідних і покривджених і терплячих. Не мають ще так відваги як о. Ортинський перед прокуратором. Але чи борше, чи пізніше вони мусять се сказати і тогди не будем уже писати за попов як за смішних і напасливих людей. Тогди будемо мати явних ворогів — а се нам ліпше.

¹ Серця Ісуса. (польськ.)

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСНИКА»

Краків, 11.III 98.

Впов. Добродію!

По Вашім листі я думаю, аби не печатати тих моїх дрібниць. Дякую Вам ладно за прихильне письмо, хоча по нім якось мені немно — хочеться цмокати і в шию чіхати. Є в мене дар обсерваційний та й нічо більше. Фонограф або стенограф та ліпше би списали засіданє ради громадкої. І лице якесь оповідання тоті мають лиш, що в катранє завите. Здаєся мені, що я притертий фонограф, кепський стенограф і туалет мій нефайний. Чоловік — не чоловік, машина — не машина — середина з обоїх. Ви мені сего не сказали, але мені по Вашім листі так здаєся.

Я готовий пристати на то, що мої оповіданя закороткі, заборзо шкіцовані, загрубі, аби увійшли в літературний журнал. Може борше найшли би собі примісте у споді якої політичної часописі. Сирий матеріал — то хіба. Але більше Ваших закидів не приймаю. Будовою своєю вони, мої оповіданя, не кривдять естетики і штуки.

«Година» вечірна, то така дивна година, що навіває на лючку душу усілякі спомини. Спочатку вони мотаються, зникають, як та хмарка на небі, а потім запановує один спомин і він тримає душу в тузі через ту годину. Се образ без рамців — але образ.

Балакають собі пролетарії «З міста йдучи» за тото жите, що минуло і що крайці єго вчера пропали. Говорять про минуле, про традицію і вже починають фантазією перетикати дійсність. Се зав'язок байки або байка за добробит. Чи може штуці не впасти до сподоби, що вона чує три голоси мужицкі, як полем розходяться і байку творять? Чи доконечно тут голоса автора або опису тих ротів, що балакають? Хіба штука не є учитель гімназії! Або зійшлися радні на «засіданє». Іде товариска розмова. Зари-

совуєся в тих розмовах і старий мужик — твердовірець, і новітний, що щось читав з літератури радикальної, і вїйт-боягуз. Зарисовуєся якась зміна, що наступить за якийсь час і поділить тих радних на табори. Але все те неясне ще, як неясні ті думки, котрі привандровують з міста в село. Такі засідання нині по всій Русі можна найти. Хотів-єм дати образ такого засідання, а не злодійки. Чому мені редакція радить описувати злодійку? Чи штуці нашій акурат нині треба «Viberpelz'a»?¹

Не шлюфував я їх з того powodu, що, правду кажучи, я не маю тепер часу творити делікатних фабрикатів. Але друга причина тому ще важнійша. Ото я уважаю, що ті естетичні заокруглення, то є на то, аби їх читач борзенько минав, або на то, аби заплісілому мозкови не дати ніякої роботи. Навіть такої, аби він не пізнав, що як хтось змалку свині пас, а потім нагадує то жите десь у світі, далеко, вже панксом ставши, аби не пізнав, що то якась мужицка дитина.

Кретини можуть не читати, бо їм однако з «Годинов» як без неї.

Я ще маю наших літератів за дуже нещасливих людей. Вони говорять до своєї публіки, а вона нічо, вони патосом намагають, і вона знов нічо! Ви бачили може коли-небудь бесідника, що бесідує до збору, бесідує він, а збір не переймаєся его словами ані за ніхоть! Попадає в фальшивий тон, бо его морозить публіка і бесіда зла, і вражіння нема, і збір з-під лоба глядить! А наші літерати мусять балакати до своєї публіки і стараються так балакати, аби робити вражине. І виходить таке, як у «Душі» Кобринської: «О, нещасливий народе, яке страшне фатум висить над тобою!..» Се то, що є в новинках «Діла», се то, що посол Окуневський рекламує, а за ним сотка попадаюнок. Як ми маємо стати на якусь оригінальну і сильну літературу, то треба писати безлично голі образи з життя мужицкого. І хоть вони сирий матеріал, то все-таки не декламація. Бо всякі речі надто прибрані і ще з життя нашої інтелігенції, серед котрої нічо не дієся, мусять вийти на декламацію. А серед мужиків так багато дієся, що відти і сирий матеріал має хосен. Я не кидаю сих уваг по причині непечатаня моїх оповідань, бо вони дійсно можуть бути злі, але отак як досьвід свій з заокруглених наших творів.

Одно ще скажу Вам щиро, що мої образки, аби їх хто-будь

¹ «Боброва шуба» (нім).

прочитав, то чув би естетичне вдоволенє. Я таких оповідань буду сотки писати, я буду і повісті писати, але ніколи не буду давати їх публіці заокруглених. Як ме їх прожирати, най чує, що дре або скобоче.

Одно неприємно, що до «Вісника» я не зможу нічо посилати, бо встид другий раз ковтати до дверий. З ласки свої відошліть мені мої скрипти і прийміть подяку за Вашу раду. Позвольте мені у всякій потребі йти до Вас за порадою.

Ваш В. Стефаник.

ДЛЯ ДІТЕЙ

I

До Канади емігрують такі мужики, що годні мати з продажу свого маєтку 500—800 злр. на дорогу. Є між емігрантами і маєтніші господарі, але лишень про око. В селі продали вони газдівство своє за 2000—3000 злр., але, оплативши довги, вони не мають більше як 80 злр. на дорогу до Канади. Маса емігрантів є то господарі кількаморгові і незадовжені, і власне вони тисячами емігрують.

Буковинські і покутські емігранти переносяться на нову землю задля дітей. Барияк з Бурівців на Буковині так мені говорив за причину еміграції:

«Земля не годна тільки народа здержати і треба доконче війни або чуми. Ще десь давно брано до війська та другий або третій додому вернувся, а нині за два роки всі дома. Кожде хоче жити і газдувати, а то ані поля, ані города, ані хати. Як є по моргові, по два поля, то нема города або грошей, аби хату покласти. І сидять всі на купі в одній хаті — і гріхи, гріхи непрощенні! Татів збиткують, а самі ріжуться по межах або городах за кури. А потім кримінали. То се одно. А друге, що дуже стягають на всякі оплатки. Не тягнуть, ні, але таки кишки висотують! Не мож оплатитися і не мож дочекатися, аби оплати тоті трохи змаліли. Не змаляють, але галопа ростуть, накипають! А поле пісне не родить, а худоби нема, аби погноїти його. Скривиться один з другим та й думає. Набирає по банках, по жидах аж поки все не піде на ліцитацію. А дітей все більше, більше, не можна на улиці з ними обминутися. Та не один газда собі гадає: ба чого я дочекаюся з дітьми у сім краю?! Що десь заробив бідний нарід третини трохи та за сніп у маєтніших газдів, то тепер вже не заробить. Все поділилося, все змаліло і сам газда вже робить жнива або сапає ку-

курудзу. Бідному не дасть, бо сам не буде сидіти задурно. А по дворах таки нема заробків. Як увесь нарід діпхаєся до пана, то в літі будуть платити за днину замість по 25 кр. по 15 кр., а в зимі замість по 10 кр., то по 5 кр. Та й все на своїм харчі! Та куди ми забредемо, отак талапаючи? Ймили нас у руки, але так імили, що ніхто не годен з тих рук вирватися! Та й нарід, поки ще є з чим, тікає гет. Тікає найбільше через те, що нема де і не буде де заробити. Якби були заробки, то нарід безпешне не йшов би. А так газда, що має четверо дітей, обміркуєся, що по нім підуть на наймитів і не буде де наймитися, та й продає все, що має, аби ще міг завезти діти хоть на заробок який. Вже, чи земля буде, чи не буде, але буде де душу погодувати. Не бійтеся, пес не тікає від колача, але від бича!

А робітник не подорожіє, не страхайтеся. То є такий бідний нарід по панських хатках та по комірнім, що нікуди не рушиться. Має зогнити коло двора і мають го поховати з ясел! Тот нарід має лишитися тут, а всі решта, як будуть мати розум, гет вивандрують. Тоже за дітьми серце болить кожного, та ще заки є з чим рушитися та й рушиться. Кого-м чув, хто рот отворив, та й відражував, аби не йти. Але нікого ще не було такого, аби мужика пожалував, як не міг собі дати ради в селі. Хто прийшов та й лиш би брав: котре великий пан — то десятку, котре менший — то лева або шустку, або курочку. Тепер вже не стало чим обгонитися, та й мус тікати. А найбільше через діти, аби їм який хліб найти, бо в цім краю вже нема для них хліба».

Отак майже всі емігранти говорять і таку подають причину до еміграції. Хто сторони покутські знає, той мусить признати, що ціла ся бесіда Баріякова від початку до кінця правдива щодо слова. А ціла маса емігрантів не йде до Канади вже з крайньої нужди, але з того твердого переконання, що на своїй землі не діждєся нічого ліпшого, як п'ятькрацарового наймитства. Здаєся, що мужицтво цілком добре розуміє своє положення, тото роздратуване мільонів, що на них має виплата тих мільонів спасти, тото безвідрадне дроблене землі і брак зарібків. І тікає за море, аби діти урятувати від безхлібної нужди.

Тота утеча така страшна, що видиться якби за мужиками татари гналися. Спадають їх на дворець краківський такі товпи, що душаться. Як приїдуть вечором, то виганяють їх на міський брук, аби чекали ранішнього поїзду до Одерберга. На двірці не вільно їм ночувати. Десь за якийсь паркан або мур, коби від вітру, ля-

гають на каміні, старші роблять з себе загатн, а в середину кладуть дітей. А рано тягнуться невмивані, зі спеченими губами, перемерзлі до поїзду. Сажують їх як худобу.

А 21 с. м. в п'ятницю приїхало їх 800 душ ранісько, не виїзали з возів, але випадали, не сідали до другого поїзду, але здобували його штурмом. То вже не ходило о діти, бо їх тиснули і дратували, а о якусь встеклу, заїлу волю втечі, коби борше. Здавалося, що тут-тут татари настигнуть і все заберуть в неволю. Жінки бігали і верещали за згубленими дітьми, урядники одногодвох мужиків силоміць пхали до воза, хоть той молив їх, що жінка з дитиною десь пропала, а публіка дивилася на то і перестрашена питалася, що то є і хто лишився на тій землі, що емігранти покинули. Врешті той поїзд рушив. Одні мали білети лиш до Кракова, другі до Осьвенціма, ніхто не купив до Одерберга — всі поїхали без білетів, хто здобув місце. На пероні полишалися жінки без чоловіків, діти поїхали, а мами полишалися. Розлука їх ломила. Бігли за поїздом, але він їм димом у очі плюнув.

Все то для дітей! Такі вони змучені, так зморені з підпухлими очима, що жаль на них дивитися! Лопотять малими чобітками по пероні і оглядаються поза себе. Перший раз вони чобітки мають і радуються ними. Тільки їх радості. Не один хлопчик лиш стане, лиш покаже пальчиком якийсь яскравий мундир, лиш хоче щось мамі сказати, аж тут його до землі філя кине і кричить: «мамо, мамо!» Жінки з дітьми при грудях ходять з тварями, пописаними рівцями засхлях сліз, а чоловіки двигают на собі величезні міхи і скрині. Ціла тота філя пливе і пливе і душить власні діти. А там чекає їх ще Одерберг і Ратибор і стації в Німеччині і Гамбург і батько агент Моравець. Самі старі мужики стають дітьми німими і безрадними, а що станеться з тими в нових чобітках?

II

Се я питаюся руських патріотів, що чують по-руськи, ведуть дім по-руськи, виховують діти по-руськи! Питаюся послів руських, тих послів, що в крайній опозиції кричали, що наших мужиків можна бити по писку, а вони по руках за то цілують, що казали против молодежи підносити хвальні руки попівські, отих послів питаюся, що станесе з тими дітьми в нових чобітках? Львівські партії і кружки, що аркана танцюють довкола намісництва, аби на котру-будь з них намісник глянув добрим оком, і їх пи-

таюся. Навіть тих запитую, що крали голоси мужиків у Тернополі, навіть тих пан-отців, що з жидами за руки водилися під час виборів, аби радикалів побороти — всіх їх питаюся. Я знаю, що вони всі добрі люди, всі жалують селянина: беруть від нього по курочці, по крейцарикові, по колачикові і плачуть над ним. Ой, плачуть! Чи не можна би, панове руські патріоти, хоть розклад їзди подати докладно для тих дітей, чи не можна би у Львові і Кракові і на границі або в Гамбургу поставити по одному чоловікові, аби хоть тільки зробив, аби між урядниками і тими дітьми уможливив порозумінє і аби їх у Гамбургу не дати на поталу агентів? Чи не могла би «Просвіта» і багатий «Дністер» і всеукраїнське товариство Шевченка вислати чоловіка до Канади, аби на місці роздивився і дав мужикам у руки певні інформації щодо того краю і тих земель? Хто знає, чи книжка за св. Николая або титли з матеріалів ІХ ст. не є менше важні або так само важні, як такі інформації? Відзиваюся до всіх жалуючих, плачучих патріотів, до всіх стоячих на чолі і до тих, що в їх руках сходяться гроші з цілої Русі-України, аби вони не давали тих дітей на поталу. Се важніше діло від «реальної політики», від університету руського, від матеріалів, друкованих для чужих академій. Се мордовня тисячів дітей з нашої землі.

Полякам, урядові і краєвій автономії нічо не кажу і не питаюся їх нічо. В них мужики все були негідні комбінації, державних і краєвих. А втім, «Czas»¹ вже сказав, що всі вони надоумують. Дивлячися на наших дітей, і він врадувався і сказав: час би вже перевести в жите гарну гадку і давню в нашій суспільності, аби мазурський люд переселювати на руські землі. Се справа тим більше актуальна, що тепер руські мужики тікають до Канади, а русини боятся, аби земля їх не перейшла на чужі руки. Зробім так, аби не перейшла. Так учтиво говорить «Czas». Плачте, патріоти!

Краків, 23.IV.

¹ «Час» (польськ.).

Ольга Кобилянська (фото 1900 р. (?))

ПОЕТИ І ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Наші нові поети й письменники черпали теми для своїх творів із традицій козацьких і з життя простонародного. Інтелігенція була спольщена або змосковщена, і з неї що-небудь зачерпнути не було можна. Творення молодої нашої інтелігенції було наслідком діяльності наших письменників. Цілком природно, що й серед молоденької інтелігенції поети не могли найти ще ні вироблених ідеалів, ні суцільних житєвих форм, а тим самим не могли перейматися нею й жите її малювати в артистичних творах.

Інтелігенція наша й донині не виробила собі ні ідеалів, ні житєвих форм, характеристичних для неї; і донині поети і письменники не можуть створити нічого тривкішого з її життя. Як спочатку, так і тепер, звертаються до життя простого люду, бо там находять більше інтєресного й вартого. Інтелігенція є *homo novus*¹ в нашім житю. Доробкевич, котрий своїм положенням мусить бути трохи демократ, трохи аристократ, не сміє мати характеру. Такий відломок суспільності для поетів не може бути принадним, і не диво, що, хоть як інтелігенція благає для себе, хоть маленького, Крашевського, таки не може вимолити його. Своім житєм і ідеалами не годна вона заповнити кількадесяти томів повістей, ані захопити таланту, аби писав ті повісті.

Але інтелігенція без поетів не може обійтися, хоч би й для доброго тону. Отже присвоює собі з наших поетів те, що підпадає під її артистичний смак і що не противиться її інтєресам доробкевича. Декламує поетів — декламує до загину. Великого Шевченка так роздекламувала, що з нього майже нічого не лишилося, лише декламація. Руські панни, як русалки, зацідували батька, і тепер наново треба би віднаходити й прояснювати Шевченка. Федьковича завернули з дороги, що вела в село, і заставили ком-

¹ Нова людина (лат.).

понувати декламації на лад згаличеного Шевченка. Його мужицькі новели видав Драгоманов аж у Києві, бо в нас їх не було треба.

Інтелігенція наша все чула певний антагонізм до наших письменників і поетів. Те грубе незрозуміння поетів, брак тепла і заохоти до праці, а то і явна ненависть до своїх письменників — се головна ціха нашої освіченої суспільності. Той антагонізм між поетами і нашою інтелігенцією тягнеться, як червона нитка, в цілій нашій новій літературі.

В новіших часах той антагонізм дійшов до великих розмірів. Франко і інтелігенція руська! Се значить тільки, як борба мужицьких інтересів у всіх найідеальніших об'явах з інтересами інтелігенції, того нового доробкевича, котрий хоче видобутися наверх і запанувати.

Тота борба поетів і письменників наших не лагідніє, але заострюєся. В останнім часі Ольга Кобилянська в своїй фантазії «Поети» сказала, що в нашім краю поети — се жебраки. Се є також визов, і руська інтелігенція хіба не схоче ігнорувати сього голосу, бо се писателька, власне, тої інтелігенції, і їй стає страшно бути жебраком. Мало хибує, а сей талант відвернеться від інтелігенції.

Тота борба, бачиться, ще довго протягнеться. Здаєся, що наш люд має в собі багато сили, щоби родити Шевченків, Федьковичів і Франків; здаєся, що вони не дозволять інтелігенції проярмаркувати інтересів того люду. І хто знає, чи Шевченко, Федькович і Франко, власне, не були тими чинниками заховавчими, що боронили люд від нових кар'єровичів, від нових доробкевичів? Хто його знає, хто тут хоче будувати, а хто руйнувати? Чи Франко-революціонер, чи може тота інтелігенція, що недокладно обчислює голоси?

Наша інтелігенція цілком слушно не може прихилити до себе поетів. Може довго чекати на свого поета, але то відай буде Гоголь, а його твір — будуть «Мертві душі».

ПІД ВРАЖІННЯМ ВИСТАВИ «ЗЕМЛІ»¹

Я мав ще на різдво поїхати до Львова й дивитися на цю «Землю» директора «Заграда», але студінь не дозволила й так я бачив «Землю» аж на весну в Коломиї, а другий раз в Снятині.

Не можу тепер затаїти свого страху перед виставою «Землі». Непокоїло мене, як вистава піде. Я знав і знаю, що я не можу мати публіки. Чи ця публіка знайдеться в театрі, де інсценізовані мої маленькі оповідання, і чи директор буде в силі поставити моїх героїв так, щоби вони заінтересували ширшу публіку. Я боявся, що страчу і ту невеличку публіку, яку дотепер мав, а найбільше непокоїв мене покуцький діалект. Сам він, цей жаргон, тяжкий і негарний. І добре говорив Черемшині покійний Сильвестер Яричевський, що цілий зміст Стефаникових новел є «мой, та мой»,— Черемшина був у далеко кращому положенню, бо його гуцульський діалект далеко кращий і завітчаний дуже багато всією красою наших гір. Проф. Яричевський мав багато рації,— не всі діалекти мають місце в літературі, ліпше їх брати до етнографії. І за цей покуцький діалект — як кажу — я лякався і не дурно.... Кожний діалект, як кожна мова, мусить належати до цілого чоловіка, від дитини аж до старості, або мусить бути вивчений спеціальною наукою, інакше він стає жаргоном трохи блазнуватим а трохи насмішкватим над говорючим чоловіком. А вже перенятися фразою, бо я фразесович, то треба дійсно вродитися в Русові або вчитися, і то тяжко, того діалекту. Я не міг з молодих літ аж дотепер навчитися мови інтелігентного оточення і давно і тепер. Най бог криє, які прикrostі мав Федькович, що наслідував Шевченкову мову. Та він великий поет, а по нім то вже прийшли Тарасики, а по Тарасиках не приходив уже ніхто, лиш жаргон всіляких інтелігентів і всіляких партій, далеко поганіший від жаргону Покуття, навіть

¹ Подається скорочено.

вірші і проза Франка були для мене худі і сухі. Він, аж почувши в собі страшну слабкість, вижбухав з себе «Мойсея» і найшов свою велику мову. Тому, що я з природи лінивий, то я не навчився мови Куліша і Панаса Мирного, і цього я прилюдно каюся. Не раз треба радіти, що наша літературна мова тепер займає так багато місця в літературі, науці й публіцистиці. Без літературної мови нема ні літератури, ні науки, ні публіцистики. Через те не можу радити нашим поетам і письменникам писати діалектом. Я вже давніше просив проф. Василя Сімовича, щоби переклав українською мовою мої жаргонові образки. Але вертаю до речі, до вистави «Землі». Трудно було... ставляти ту «Землю», бо земля, як її обробити гарно, то вона прекрасна, але іти по ній грудю, найбільше непотрібним бур'яном, який вона родить, є річ погана. Це не прегарно оброблена земля, про яку я... читаю в Тичини і Рильського.

Слово поета в інсценізації «Землі» — це був приватний лист, який я написав до жінки, що її любив аж до смерті. Я не люблю до себе говорити й аж примушений написав «Моє слово», бо так хотіла адресатка.

«Вона — Земля» — це була розмова мого батька Семена з людьми, утікачами з Буковини.

Мій батько навіть дуже негарно говорив про жінок, яких Данило привіз на його подвір'я. Ті нечемні слова я пропустив, а решта так і було.

«Сини» написані для наших жовнівців, які повернули з визвольної боротьби, а Максим дійсно лишився сам, чи лиш він один...

«Марія»... донедавна жила тут, близько коло мене. Умерла в більшому завзяту, ніж по програній війні, а сини її розлізлися десь по світі. Вона до смерті, ця Марія, панувала над оточенням.

«Злодій» — з третьої картини — річ, яка мене на старість дуже зворушила і найбільше мені подобалася. Оповідане остільки неправдиве, що жінка Гьоргія таки урятувала злодія, а потім лежала хора зо два місяці і я її лічив, та все вона була вдоволена, що не дала вбити, а навіть її Гьоргій був дуже задоволений.

«Побожна» — мало що варта, як оповідане, а «Морітурі» річ слаба і не треба було мучити акторів і публіки.

* *
*

По виставі, ідучи додому, вставали переді мною інші герої моїх оповідань, особливо Іван Дідух з «Камінного хреста». Він дуже

не хотів покидати свого камінистого ґрунту, та діти, невістки і доньки не давали йому жити, і він лиш тому втік до Канади, щоби могли жити далше. Він дійсно ще довго жив у Канаді, але писав мені, що все чуже довкола нього і що його фарма йому немила, та його дітям добре поводитьься.

Іван з «Кленових листків» розплився все по моїй уяві, я не міг нагадати собі його обличчя. Я боюся, що це не був правдивий чоловік, а так нахапаний з усіх усюдів.

А я добре пам'ятаю старого Федора з «Палія» — і він таки підпалив Курочку, бо сам мені признався, але Курочка зараз побудувався, а Федір пішов жебрати селом.

Тома Басараб з «Басарабів» — це один з багатьох Басарабів, які поповнили самовбивство. Як моя мама не заходила коло всіх них, аби не вішались, то ані одного не вратувала. Їх чотири поповнили самовбивство.

Більше я не міг нагадати собі моїх персонажів, тому що, мабуть, вони нахапані зі всіх усюдів, а я вже забув про них.

Не одна постать моїх образків коштувала мені багато праці й паперу. Всі вони розплилися, як хмара, та може молоді поети і письменники десь їх подибають, бо вони високо тепер літають, і привітають їх від мене, бо я лишився на землі і.... нагадав собі про них з радістю і смутком.

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

КАРТКА

А. Початок чорнової редакції невідомої новели ¹

КАРТКА

Відколи я зачав тягатися по гувернерці, відтогди стало нічо з мене. Прийдеш у чужу хату та й пізнаєш людей і обстанову. Так проходить трохи часу. Потім здаєся, що вжесь пізнав людей і зачинаєш будувати себе на тім тлі вже пізнанім. Доробляєшся гірко, як маленький купчик,

ВЕСНА

А. Початок першої чорнової редакції невідомої новели

ВЕСНА

Сонце кинуло сніп червоних промінів по горах. Випило росу, сховало холод.

Вічний вогонь пече. Жара душить сонце.

Пустило ² лучі по широких рівнинах ³ далеких. Нема роси ⁴ на рівнинах.

Спокійне, але прагнуче стануло в обіда. Ще пити, бо вуголь з него стане. По всіх ярах і долах розки[ну]ло ще проміні. Пропала і там роса.

Проміні побіліли з спраги.

¹ Послідовність редакцій позначена буквами А, Б, В..., а послідовність варіантів у цих редакціях — буквами а, б, в...

² Замість: Пустило було: Пускає

³ Замість: по широких рівнинах було почато: по долина[х]

⁴ Замість: Нема роси було почато: Стягнуло росу?]

ВЕСНА І НЕДІЛЯ...

А. Початок чорнової редакції невідомої новели

Без заголовка

Весна і неділя.

Сонце ясне. Воно, здається, звиває¹ світляні гнізда на срібнім потоці і вони пливуть² з села у поле, далеко³.

Сади зацвіли молочним цвіттом і купками стоять проти сонця. Стоять, не настояли би ся.

Яри, дороги, плоти і межі поміж обійстями тягнуться зеленим рядом верб.

Жовті лучи понад такими ставками, як небо.

БЕЗ ЛІКУ І РАХУНКУ

А. Уривок невідомої новели без початку і кінця

...без ліку і рахунку.

То я хочу вам розповісти, як мене люди звойовували. Пам'ять у мене, як моя сорочка — там латка, там висить, а там світить голе тіло. Як хочу покласти своє жите на лаву, як мерця та накрити цею дранкою то мені страшно. Десь у того мого життя хибує тих моїх дужих рук, очи погасли, ноги, що кільком їх збивала по чужих ланах, пропали як у мраці, не видно губів, що-м ними дотулювалася до лиця своїх дітей, нема кого накрити оцею дранкою... Хочу засвітити над ним своїми очима та й нічого не вижу.

— Не говоріть так страшно, улагодьте серце.

— Воно так б'є як довбня, воно мені старі ребра розкидає...

А розум мій та такий острій, що я вижу вже бога...

— Та що вас так тошнить, чого така печаль?

— Слухайте, то вам буду казати, ліпше як піп, краще як казку.

— Будемо слухати, але трохи вгамуйтеся.

¹ Замість: звиває було почато: в[е]

² Замість: вони пливуть було почато: і пл[ивуть]

³ Далі було: Коло кожної хати садок біліє молочним цвіттом і

...ЕСТЬ ДАВИД, ЦАРСЬКИЙ ПРЕДОК...

А. Уривок невідомої новели без початку і кінця

...єсть Давид, царський предок пресвятої діви і посол від неї. Чи вона не має охоти вічно в царстві небеснім танцювати такі танці, проти котрих сей єсть мізерною повзаниною.

Вона сказала єму на те, що нічо красшого не хоче. А цар Давид відрік: отож не чини інакше і відречися всієї веселости і танцю, в дочаснім житю, посьвяти себе духовним практикам без ваганя і жалю. Від сего услів'я дівчина остовпіла і сказала: то вона мусить геть танець закинути? Вона не довіряла, що і в небі танцюють. Бо все має свій час, ся зе[мл]я є добра і здатна до танц[ю, а] небо має іншу роботу, б[о, іна]кше, смерть була би [не страшна].

Але Давид [царський предок] і дока[зував їй святим писанням] з біблїї і своїм власним прикладом, що танець єсть на всякий спосіб усвяченим занятєм праведних душ у раю. Тепер треба єї скоро рішитися с'як чи так, чи вона хоче через дочасну відмову доступити вічної радості, чи не хоче. Як ні, то він собі піде дальше шукати, бо в небі потребують ще кілька танечниць.

БОГАТИРЬ

А. Початок першої чорнової редакції

Без заголовка

Богачь Іван¹ не міг спати. В хаті довкола спала єго челядь — наймити і наймички, пастухи і син. Вони хропіли, стогнали, говорили з просонку. Іван бликав слабеньким огником з люльки, і виглядало воно так, як би твердий наймитський сон і безмірна сонна втома кресала огню як чорна хмара.

— Се пекло, чисте пекло, — подумав Іван. — Чого я так бідую, чого так гарую — чорт знає?!

— Ой, вуечку, не бийте, не буду, ой, вуечку... — пищав Гриць з просонку².

— Тебе якби не бив по десять раз на днину, то ти би виріс на остатного драба, ти, байстрюку, — подумав Іван і зажмуриив очи і обернувся на другий бік.

За ним на постелі спав єго наймолодший син і кашляв.

— Се в мене кадет! Робити не хоче, бо він богацький син. Ко-

¹ Замість: Богачь Іван було почато: І[ван]

² Замість: пищав Гриць з просонку було почато: з[апищав?]

лись буде мати що продавати, буде мудро їсти, пити¹ за то, що тато був дурний і ще відколи жив не був у коршмі.

Б. Початок другої чорнової редакції

Без заголовка

— Я можу спати, аби мої вороги так могли їсти! Робив, гарував цілий вік, чей, чей гадав, що буде ліпше! Ага, ліпше, псови ліпше як мені!

Богачеви Іванови сон не приходив. Наймити, пастухи, сини, наймички сопіли, хропіли, говорили, благали крізь сон, аби їх не бити, а він перевертався з одного боку на другий. Під столом спав пастух і плакав² у сні: ой, ой, вуечку, не бийте, не буду, вуечку, не буду!

— Не будеш, ти, байстрюку, а я за тебе кілька шкоди запла- тив, аби тебе кілька вколело!

Але байстрюк затихав, а хата сопіла і зітхала далше, як би була жива.

— На що я, дурний, так тяжко роблю, не доїдаю, не досипляю, бігме, не знаю. Мой, я пан, у мене все є³, що хто схоче... А де ж того добро, що мало прийти?!

За ним лежав на постелі его наймолодший син і кашляв.

— Мамки нема, мамки нема! І ти обмиканий! До роботи тяжкої не застав, бо він богацкый син⁴, тато назбирав маєтків, а ему нащо, буде поволі продавати та буде мати на ціле житє. Жиди колись тут все засядуть... Коршма буде!

Тут его така лють взяла, що він ліктьом штовхнув сина під бік.

— Бери, борзо та тікай отуда у вишні!

— Ади, шельма, отак вона мою працю роздає парубкам, що вхопить, то зараз коханкам виносить: бери та тікай у вишні. Отак моя праця пропадає!

Він встав і, виходячи на двір, став на наймичку, що зрадилася в сні.

¹ Замість: мудро їсти, пити було: файно їсти, файно пити

² Замість: плакав було почато: б[алакав]

³ Замість: у мене все є було почато: у мене все роз[добудеш]

⁴ Замість: богацкый син було: богачь

Без заголовка

I

Богачь Іван не міг заснути¹. В хаті все спало, хропіло, говорило крізь сон, а він перевертався з одного боку на другий.

— Кости до псової години лупають і все будуть гірше лупати... Ще якісь моцні кости, та від такої роботи, то вони давно повинні розсипатися...

Єму прийшов на гадку стрих з старими поразбиваними возами. Торкотіли, гриміли, скрипіли вони колись, залізали по кітвиці в болото так, що чотири воли не годні були їх витягнути. Аж одного дня або одного ранку входив наймит і казав: вуйку, тим возом нема вже їханя, і віз вандрував на стрих.

— Та я зараз намість старого клав новий на то місце, але хто намість мене покладе нового², як мої кости підуть кожда в свою?

Іван зажмурился очі, аби спати, та темна ніч розкривала перед єго душею³ такі дороги, якими єго думка не любила ходити.

— Нічо так далеко не потягне чоловіка, як ніч, кажуть, що ніч робить з чоловіком, що схоче, або він буде злодій, або полізе на галузу, або заріже другого ножем, що схоче, то з чоловіком зробить. А бог так дав, що чоловік вночи має спати, а лишень той не спить, що має вмерти або хоче другого вбити... Е, що дурне, треба спати...

Богачь скрутився в клубок, закрився з головою.

— Вуечку, не бийте, не бийте-е-е — затягнув через сон⁴ тоніським голосом малий пастух, що спав під столом. А за ним наймичка в сні плакала і заводила.

Іван збив з себе кожух аж на ноги, випростувався і закурился люльку. Маленький, червоний жар⁵ з люльки блимав серед чорного, наймицького сну так, як би хотів розігнати єго. Отак не раз по самих краях неба продираються тонісенські блискавочки з чорних хмарових гір, та гори не відповідають на них і спокійно тиснуть⁶ землю в долину.

¹ Замість: заснути було: спати

² Замість: нового було: новий

³ Замість: перед єго душею було: перед ним

⁴ через сон вписано.

⁵ Замість: червоний жар було: жар

⁶ Замість: тиснуть було: затискують

— Мого спаня сеї ночі нема, якого чорта буду собов бити по дошках!

І він засвітив ліхтар, вступив в чоботи, накинув на себе кожух і вийшов з хати. Та як він виходив, то старий наймит Михайло не витерпів, аби не сказати: Вже го мучить, не дає му спати, щось єму не вгодив, ото-сь, богачу, продав душу за богацтво!

II

— Але ж вітер, відай не буде молочія, а як не буде, то найвзять гній одні, а другі до кірату, робота є...

Увійшов до стайні¹. По однім боці стояв ряд² коний, по другім лава волів. Всі коні обернулися до него головами, лишень старий Данило не рушився, а тримав спокійно велику голову на яслах.

— Ти ще не здох, Даниле, ще хочеш трохи потанцювати в кіраті, то як хочь, бо про мене, то можеш і зараз витягнути копита.

Він не любив Данила, бо всі наймити, як приходило до сварки, казали: я вже хожу так, як Данило, вже ви вмієте жили витягати і з худоби і з наймитя.

— Жрїть, жрїть, — казав до решти коний.

— Я вас на солонину не годую, е, якби я вам попротив[ив]ся, то ви би мене з кістками з'їли.

Обернувся до волів.

— Волів є досить, коби кому коло них добре походити. А тож ніби комусь в голові? А як поздыхають, то когось болить? А я сам вже не годен коло вас ходити — дваццять чотири вас...

Г. Четверта незакінчена редакція

БОГАТИРЬ

I

Сон не брався Івана. В хаті довкола него спала єго челядь, наймити, пастухи, наймички і сини. Вони хропіли, стогнали, говорили крізь сон, а Іван на постелі бликав огнем з люльки³. Виглядало, що та втома мужицька, твердий сон наймицький крисав огню як густа, чорна хмара блискавку.

¹ *Замість:* Увійшов до стайні. *було:* Отворив браму від стайні.

² *Замість:* стояв ряд *було:* стояла лава

³ *Замість:* огнем з люльки *було почато:* л[юлькою]

Під столом спав малий Гриць, пастух від овець¹, і кричав зі сну:

— Ой, ой, вуечку, не буду, не буду, не бийте, вуечку-у-у!

— О, байстрило, вуечку, вуечку, не бийте — каже, а его треба лупити десять раз на днину, таке воно ліниве! Я вже з сими неробами не годен далі витримувати, я через них спати не годен, іда не йде в смак, лиш гризота, бійка заєдно. І, бігме, не знаю, на що я, дурний, так роблю, для кого, а мені що треба, я не маю може з чого жити?

Его наймолодший син, що спав за ним на постелі, застогнав.

— Ади, кадет! Робити не хоче, бо він богацкый син, тато набирав маєтків, а він буде мати, що продавати жидам. Іван, втомлений довгим неспанєм, роздратований, бачив на своїм подвір'ю вже жидів, що брали худобу, вози і збіже.

— Коби-м знав, що так меш робити, то би-м взяв ніж та й утопив у тобі, аби-с гинув зараз, ніж маєш бути лайдак!

Але син спокійно спав і не чув батьківської грозьби.

— На, хапай та тікай отуди та наїжся хоть добре... — говорила крізь сон наймичка.

— А, видиш, фльондра, таже вона все розкрадає і роздає наймитам. А потім друга не хоче наймити доньки, бо у вас, Іване, кожда з неславоєв відходить. Годує їх як бугаїв, а потім носить лелево перед собою, та й йде до міста жидинета плекати. Се наїд! увесь піде на жєбри! — самі злодії, самі нероби.

Кости єго боліли і він розтягнувся, накрився і сказав собі: може би хоть годинку² заснути. Та сон не приходив. Він вступив у чоботи, накинув на себе кожух і вийшов до стайні. Лавою стояли по однім боці воли, по другім коні. Воли не ворухнулися, лежачи на соломі, але коні, котрі лежали, повставали зараз і всі звернулися до світла.

— Ади, зз'їжа, ся мене би з кістками з'їла і з'їсть, бо то в голові кому аби дати в порядку їсти. Занесе цілу фіру та й кине, най го шлях трафит з єго кіньми і з єго годівлею. А приходить весна, робота, то ніби єму в голові, що летить з ніг у плузі.

Він кулаками штовхав коні під бік, підоймає з-під ніг пашу, закидав у ясла і кричав: їж, тріскай, ти гадаєш, що я тебе буду на солонину годувати!

¹ Замість: від овець було почато: овецьчій.

² Замість: годинку було: годину

Воли румитали рядом а лиш один наймарніщий обернувся до Івана.

— Ади, холера, коби-с здох, аби-м не дивився на тебе, други воли, як воли, а се бола!

Звідси перейшов до телят. Вони лежали у гною, закиринені, марні. Іван сперся на брамчину і кивав головою так як киваєся на[д] умерлим дорогим чоловіком.

— Люди, люди, скажіть ви мені, що я, бідний, маю робити, та же сі розбійники мене з торбами пустять. Кажу, прошу, б'ю: мой доглядайте телят, аби вони в гною не лежали... Ой, боже, дай своєв волев небеснов, аби мене дідько вхопив, бо вже довше не годен.

Він поставив ліхтар на землю, а сам пішов у гумно з посторонком микати зі стирти соломи, аби підстелити телятам. Вітер завертав поли кожуха, розхлюював пазухи і навів ему дрібнісенького снігу. Тини stodіл, шур, стирт біліли в темряві.

— Ходи, дурний Іване, ночами, як опирь, та годуй худобу, для кого, кажу, за що?

Микав солому, складав по жмитови на посторонок і кашляв, аж сусідські пси до него поприбігали.

— Годуй му псів, бо він знає, що в богача є всего, а мої завішені на ландухах зубами січуть. Лиш дурниці, лиш шахрайства!

Вітер бавився з его в'язкою соломи на плечах і обертав ним, куди хотів.

— Лиш дуєш та дуєш, дідько з тебе тільки дує! — крикнув на вітер і сховався в телячій стайні.

Як вертав до хати з ліхтарем, то когути запіяли.

— Це вже треті, най устають.

В хаті він поклав ліхтар на столі і став ногою на наймичку¹, вона застогнала з болю.

— Чорт² тя не вхопить!

— Відай ще за борзо, вони однако будуть по кутах ховатися та спати, десь то в них того спання тільки³ набираєся.

Він ляг на постіль і закурив люльку. Нічо не думав⁴, лиш лежав, як дерево. Біль в костях, утома цілого тіла спараліжували его цілого і він заціпів в тяжкім сні⁵.

¹ Замість: ногою на наймичку було почато: на наймичку

² Замість: Чорт було почато: Дідько]

³ Замість: тільки було: кілька

⁴ Замість: Нічо не думав було: нічого не думав, нічого

⁵ Замість: в тяжкім сні було почато: в

Не більше як за півгодини Іван скочив з постелі просто на малого пастуха.

— День біліський, вони би спали, аби їх не будив, до полудня. Єрино, рушся ти, Катерино, гай вставайте та то день, мой, парубки а вставайте.

Наймити попіднимали голови і дивилися навперед себе, пастух з усеї сили чухався в голову і хотів¹ все волося вимикати з голови. Наймички і невістки вперізували гобортки і кашляли.

— Михайле, то чо-сте вивалили очи, як баран, і не кивається?

— Я годен киватиси, аби так...

— Мой, Андрію, може би вачпан устав подивитися до худоби?— Се до сина. Молодий парубок на постелі одним рухом сів, протирав очи і заєдно мимрив:

— Бодай се шлях трафив. Він отак зо дваццять раз сказав, а батько лишив казати очинаш так тримнув его² кулаком в шию.

— Вже б'єте, ну, ну бийте, але вас і шлях трафить з тільким³ бітем, сему нікто вже не годен вітримати.

І почалося. Іван бив сина холявою по голові та по лиці, а той сидів не ворухнувся і все казав: бийте, най вас шлях трафит! Наймити виймали сухі віхті з-під печі, замотували волокни до постолів, говорили півголосом оченаш і рівночасно дивилися на те, як тато бив сина. Маленька лампочка слабо їх освітлювала, кидала фантастичні тіні і виглядала якби єї засвітив в норі гадючій, а гаде рушалося, звивалося, сипіло і проклинали.

— Йди мені зараз від хати, я без тебе обійдуся, робітнику, розпаднику мій!

— Е, коли я не хочу йти, — сказав Андрій, — я знаю, ви би хотіли всіх нас повідгонити, але я не дурний, буду отут сидіти, вам на печінках!

— Осе богачі, бог отаке любить, тото любить! — сказав старший наймит.

— Тихо, ти, драбе, шуруй до роботи, не питає тебе нікто, не говори.

— Я що кажу? Кажу лиш, що бог таке не любить, аби ви очинаш покидали говорити та били парубка задурно?

— Та я вижу, чьо ти, Михайлику, хочеш, ти хочеш, аби я

¹ Замість: і хотів було: і майже

² его вписано.

³ Замість: з тільким було почато: кільким]

тебе набив, а ти аби пішов додому і аби-с не робив сьогодні. Але вашці, вібачайте, проши йти до роботи!

— Дурний богачь, я схочу і так піду, мені се ваше багатство не в голові!

— А жебракови що в голові, аби торби на плечах!

— Ліпші торби, як таке багатство!

Іван замовк, не хотів далі говорити з Михайлом, але причепився до наймички.

— Ти, чо, відданице, стоїш та чухаєшси? А ну підкладай вогонь та вари свиням бараболю, не чуєш як рип'є.

— Таже видите, що втираю лице, таже вмивала-м ся.

— Чи й ти би не хотіла зо мнов до пальцату ставати? Затули собі, бо як раз дам, то й уснеш на місци.

Наймичи повиходили до стайні і одні чистили з-під худоби, другі заносили їсти, треті сікли бураки.

— Аби цего богача шлях трафив, аби му все згоріло, аби му худоба віздихала!

— Іди, дурний, а худоба що винна?

— Та бо тяжко вже вітримати, бігме втечу на край світа!

— Втечеш, як же, от роби поволи...

Іван йшов селом¹ кликати робітників. Стежки позавівало, він брив по коліна в снігу від хаги до хати.

— Вони собі всі сплять, а що ж, до чого встане один з другим? Ади, Лесько, чекай, чекай, здохнеш як пес! Я прошю, йди, Лесю, молотити сьогодні, а він каже я слабий, не хоче, а я стою, як дурний, під вікном: най богачь набігаєся. Та й правда, він знає, що лиш жілько его, що віспаться. Сес нарід піде борзо увесь на ні нащо.

Отак ходив Іван по селі за робітниками аж почало розвидитися і прилетів додому.

— Я там та тут нічо без мене не робиться?² Аді кілько їх є, а вони лиш тепер викинули гній. І він насеред подвір'я засміявся голосно, їдко.

— Най вас шлях трафит!

В хаті він сів на лаву і роздумував цілком вже спокійно, як розділити роботу.

¹ Замість: йшов селом було почато: побіг в село; «в» лишилось невякреслене.

² В автографі: нічо не без мене робиться

— До машини піде Михайло до соломи, Юрко до коний, я класти, Гриць подавати, а солону носити буде Ерстина.

Малі коні до кирату. Другими кіньми возитимут гній, воли старі підут возити воду, коло худоби буде Петро, а робітники з села будуть робити околоту.

— Ти, дівко, а Андрій де?

— Десь пішов.

— А встане, а воркотить, та й дістає, але він прийде.

Іван успокоївся цілком, він знав, що має робити, знав, що ся робота буде йти і успокоївся.

В стаїні він оглянув їду для волів, побігав поміж вівці, телята і свині і закликав всіх до обіду.

Д. П'ята незакінчена редакція

I

Іван не міг сеї ночі спати.

— Кости до псової години лупають... ще не так будуть лупати, ой, ще не так будуть... Моцні кости були, другі від такої роботи вже були би ся на порох розсипали...

Єму прийшло на гадку, кільки то старих возів у него на стриху стоїть порозбиваних.

— Торкотіли, калакотіли, скрипіли... А як в болото засесея по ківци, чотири воли дугою складуться перед ним, гейканя та трисканя на все поле, ще пари треба. Аж дивися, а одної днини приходить наймит та й каже: вуйку, вже тим возом нема їханя...

— Та я зараз намість старого та клав новий на тото місце, але хто намість мене покладе другого... Сей буде на моім місци? Жовтий, слабий та й плохий...

Він думав за сина, що спав зараз за ним.

— Для него робота то кара, а для мене робота солодка як цукор.

Богачь скрутився в клубок, зажмури́в очі і намігся-таки заснути. Та темна ніч розкривала перед его душею такі дороги, що на них¹ его думка рвалася ходити. Ніч тягнула его десь далеко, аби там з ним робити, що вона сама схоче.

¹ Замість: що на них було: що ними

Він найшов люльку і закурив. Довкола него по землі, лавах, на печі спала его челядь¹.

Маленький жар з люльки блимав серед чорного, наймицького сну, так як би хотів его розігнати. Так буде не раз краями неба продиралися тонісенька блискавочка з чорних, хмарових гір та гори єї нічо не відповідять² і не розступляться.

— Мого спаня сеї ночі нема, якого я дідька буду гримати кістками по дошках!

І Іван встав, вступив у чоботи, накинув на себе кожух, засвітив ліхтар і вийшов з хати. А як виходив, то старий наймит Михайло шепотом говорив на лаві: «Мучить богача, не дає спати, в опівночи з хати виволікає... Проши аспана йти, як він закликає... Продав душу... В ім'я отця і сина...»

II

Він стояв в стайні на середині між рядом коний і лавою волів та й говорив до Данила, старого коня:

— Ти ще, Даниле, не здох, ще хочеш трохи потанцювати в кіраті, роби як знаєш, бо про мене ти можеш і зараз здохнути. Я не люблю ані слабої худобини, ані слабого чоловіка. Як-есь слабій — крперуй, а не ходи мені поперед очі, бо в мене в стайні не шпиталь!

На его обличю від слабого світла³ [. . .]⁴ творилися чорні тини, що, як ями, виглядали в живім тілі, очі его як медом посмазовані були липкі і прилипли до стайні, а велика тинь его лягла між рядом коний і лавою волів. Від Данила він обернувся до волів. Вони всі лежали і румигали і Іванови здавалося, що вони так тиснуть поміст, що земля під ними дрожить.

— Коло вас ходити би та гарувати би, двайцять чотири вас є... а я вже не годен, кости пукають як лід на ставу. О, бігме, як би я лиш хляв, то ви би ходили по цілим селі рикаючи...⁵

¹ Далі було: і сопіла, і хрипіла, і говорила крізь сон

² Замість: та гори єї нічо не відповідять було почато: а. та гори єї не відповідять, б. а [гори єї не відповідять] «а» лишилось незакресленим.

³ Замість: На его ...світла було почато: а. На его, б. Лице его від слабого світла кинуло, в. На его лиці

⁴ У цьому місці папір попсовано.

⁵ Далі було: без газди

Богачь взяв у руки лопату, сперся на держак, поклав лице¹ на оба кулаки і застиг на тім місци.

— Богачь, богачь, кричить кождей, що рот отворить, а якби тебе, дурний мужику, післав купити дваццять чотири воли та й аби тобі дав три тисячі? На, неси, аби-сь доніс. А чи ж ти би доніс? Лева або десятку то ще донесеш, але тисячі, бігме, не донесеш, бо-сь дурний...

— Несу я тоті гроші, спаня нема, їди нема, ніякого спочивку. Все рукою за холяву помацуеш, чи вони віддуваються. Чотири дни йти, ноги пріють, а печуть аж коло серця пече. Але не роззуєшся, не покладеш свіжий віхоть, а йдеш, а складаєшся, аби-сь був невидний чоловічок.

— Куда, чоловіче, йдеш, бо видко по твоїй ноші, щось не тутешний. — А йду, кажу, до Кімполунка та буду відти воли панські гонити². — Видко, що ти бідний чоловік, ходи та купимо тобі горівки. — Та дурні вушивці купують горівки, а я відкуповую, подерту мошенчину із-за пояса та й проши вас угостити. А вони ще не хочять. А я думаю: ох, мой, старці³...

І усьмішка злітає на Іванову тварь і очи его як два углі засвітились. І думка его дальше йде не як слово, а як геройська пісня. Єму увижуються его лани і зараз великі скали, і скажені потоки, і волів, волів без тямки богато.

— Набрал, наторгував від тих патлачів дваццять і чотири, гроший нема, воли панські, карти на них у пазусі. І білий хліб у пазусі: гайда!

Глядить Іван на воли моцними і бистрими очима, аж світло ліхтарні при них мерькне і блідне.

— Жену я їх попід такі скали, такими дорогами камінними, понад такі пропасти, що зараз гинь на місци, як ступнеш недобре. А я співаю собі, а голос мій не тікає від мене, бо скала не пускає, а йде на воли, а воли слухають, бігме, слухають...

— Стаю нічлігувати, нім я сіна накуплю та назношу, нім сорок і вісім коновок води витягну! Другому то би руки попухли, а я ні! Понапоюю, понагодовую, вкушу хліба раз, два рази та й пантрую. І нічо так не пантрую, як того чорного ліса. Та то ліси праліси, та там десь страшна звірь, та відти такі голоси йдуть, що

¹ Замість: поклав лице було почато: поклав ру[ки]

² Замість: воли панські гонити було: воли гонити

³ Замість: ох, мой, старці було почато: ох, мой д[раби]

можна уніміти. Гори, ліси — то не гадайте собі в лексі. А раненько як небо стає із голубого¹ біле я знов даю воду, знов даю пашу. Та й сонечко² сходить та й мене вже давно на дорозі здибає...

— Богачь, ему очи печи, він дідька має, душу продав, а якби тебе так поклав. Воли підбилися, з попасу вставати не хочять, я скачу на одній нозі — біда, додому далеко. А купи, Іване, горівки, а дри рукави з сорочки а мочай шмати та прикладай горівку до ратиць та водою відмивай! А нужко, чи я не подер всю сорочку, чи я не кричав всю дорогу з болю. Отак я п'ять день йшов з волами.

Він підняв голову і хитав нею, як чоловік, що в церкві дуже ревню молитися і потакує своїй молитві цілим своїм тілом.

— Загоню в село воли, цілу вулицю ними загатив. Сардачину тулю коло себе, бо-м голий та встид, йду ногами просто то так як у грань стаю, що стану то ні в саме серце шпикне. А вони вибігають всі як на комедію дивитися та ще би зо мнов раду закладали. Приходжу перед браму, кричу, вибігають, загонять їх до стайні, а я впав перед порогом. Несіть ні до хати, бо-м не годен. А заки скинули чоботи з ніг, то-м рикав, як бик, ноги сама кров...

— Богачь, бодай вас громи розгромили. А я три дни бився межі житєм і смертею, ноги, як колоди, а чи ж я не йшов з хати³ на руках і на ногах дивитися, аби воли не поздыхали. А ніби ж то хтось мені допильнує, чи комусь в голові?

— Ви богачь, вам бог дає... Бог богом, але я працюю, ніхто так не працює. Я беру отак та схиляюся, що всі кістки в мені розходяться, і тягну роботу з корінем, та як дуба з корінем витягаю.

І він хилявся і рукою показував волам, як він роботу корчує. А потім стояв ще довго і поволи з душі⁴ пропадала его пісня, а на єї місце приходили злість і гнів.

— Стань собі та плети небилиці та тішся ними, а до худоби не подивися. — І він зайшов до телят.

— Най вас всіх що до лаби шлях ясний⁵. Мой, та ви жрете як перед голодом, не доста, що наб'єш черево аж тріскає, але ще

¹ Замість: із голубого було: із синого

² Замість: Та й сонечко було почато: Та й заки [сонечко зійде?]

³ з хати вписано.

⁴ Замість: і поволи з душі було: і з голови ему

⁵ Далі було: Годуй, плату давай

в пазухи набираєш хліба. Та я вам дам, я вас так усотаю, що ви не зможете ноги за собою тягати, а ні, то всі забирайтеся, а я сам лишуся, вже буду знати, що-м сам. По вуха в болоті! Ну, ну, я з вами прироблюся... Потім вийшов йти соломи принести під телята. Студений вітер розвертав поли кожуха і сипав у пазуху дрібосеньким снігом.

— Ех, мій, ще й ти чепляєшся якоїсь дідьчої мами, та на дуй, най тя шлях трафить!

І він розкрив пазуху широко і тримав так хвилину.

Незабаром тиснув богачь на собі з півфіри соломи. Саме перед брамою стодоли вітер завернув ним просто до брами. Він рванувся, напростувався, та більша сила від него знов его завернула до брами. Хвилю стояв так як кінь, що під горбом держить віз, аби не скотився в долину. Далі знов сіпнувся наперед, а вітер знов ним завернув до брами.

Він тоді кинув солому з плечий і крикнув: та на, бери, не сипай, і плюнув на то місце три рази. Зимний піт его обсипав, він стояв як вкопаний. Єму в голові думки рвалися, споховалися назад, а потім знов пускалися диким танцюм¹.

А може воно й правда, що він тут у кіраті родить маєток, що то він єму діти їсть, що его самого гонить до роботи і не дає спокою ні вночі, ні вдень. Та слуги собі так говорять і ціле село так каже. Кажуть, що опівночі він пускає молотільню в рух, що тоді в кіраті є зойки і крики, і сміх, що тоді на всіх людей в хаті накидає таким сном як каменем.

Руки єму тряслися, кождий палець бігав осібно, губи белькотіли.

— То, то, то не я тут пан!

І закипіла в нім така злість, що він гримнув кулаком у браму так сильно, що рука відразу зачервоніла від крові. Страх з его душі втік десь на другий кінець світа.

— А се що ж, аби я на своїм подвір'ю боявся якогось дідька дурного.

Він увійшов до стодоли і зараз станув. Він забув на дворі перехреститися і не знав, що робити, чи хреститися, чи дати спокій.

— Виходи, небоже, ід мені та най буде або мені, або тобі конець! Покажися, я тебе хрестити не буду, але борімся—або ти тут пан, або я! Заможеш мене, то змели ні в сих трибах на мак та й

¹ Після танцюм було: А може воно правда. Дітнм повисисає усю кров, жінку добиває.

розвій по тім поли, що родити зерна не хоче, а кину я тобов, то ти мені відси забирайся, най я маю спокій. Е, ти й до мене вже руки протягаєш, соломи борониш межі телята занести.

І він випрямився, протяг руки навперед себе і готовий був до борінки¹.

— Так тут є дідько, як є мій тато на світі, от плетуть дурні люди, а дурний Іван слухає та боїться як дитина вовка. Нероби не роблять та й не мають, а як хто має, то ему дідько приносить.

Він вийшов зі стодоли і з ним разом висунувся чорний пес. Штовхнув² его ногою і сказав: то ти може дідько?! Пес заскомлів жалісливо.

— О, так же такий, як мої наймити, не пильнує обістя, але зарився в стодолу.

Зняв в'язку³ соломи на плечі і вітер попхнув его наперед так, що він майже біг до стайні. Він біг і воркотів:

— Се чиста біда вже, як тебе всякий дідько буде страшити на твоім власнім ґрунті!⁴

Друга чорнова редакція III розділу

Як Іван йшов до хати, то его жінка, що лежала під оденком, зачала кашляти.

— Вона мені на збитки кашляє, кашляй собі, а я з тобою говорити не хочу. А лежиш собі, то лежи, я нічо тобі не кажу. Не стає тобі в хаті духу, то ночуєш на дворі, та я тобі з зими літо не зроблю. А студено тобі, то два кожухи бери, а що ж я тобі поможу?

Так він собі думав і йшов до хати, не обзиваючися, та як був на самім порозі, то жінка его закликала.

¹ Далі було: Та в сій же минуті его як косою щось підкосило, руки впали, він затремтів і шептав отченаш.

² Замість: Штовхнув було почато: Ві[н]

³ Замість: Зняв в'язку було почато: Він

⁴ Далі була така перша редакція III розділу: Як вертав до хати, то его жінка почала під хатою дуже кашляти, та він не звертав на неї уваги, не хотів єї чути

— Вже кашляє, гадає, що я забажа з нею говорити. А лежиш, лежи, ніби я тобі щось кажу. Не стає в хаті духу, то сиди на дворі. Вже ночуєш третю зиму на дворі а дідько тя не хапає, не бійся, такої цигани залізом не діб'ють..

— Чого хочеш?

— Щось маю тобі казати.

— Та ти гадаєш, що я з тобов буду на снігу раду закладати?

— Я піду з тобов до великої хати.

— А в великій хаті літо? Се мене, бігме, щось все надibaє таке, як нікого не надibaє. Ще раду закладай...

— Ходи, ходи...

Іваниха піднялася і з костуром в руках плелася до хати. В хаті вона впала на землю¹ коло дверей і напівлягла, а Іван сів на лаві.

— Я маю гадку, Іване, завтра вмирати².

— Ти вже вмираєш три роки, якби я так на такій студени три зимі спав, то би-м давно вже землю гриз, але ти тверда...

— Я знаю, що-м ти дуже вже надоїла, я й сама собі з'уритилася³, але бог не бере, а я не розкажу, я просила⁴ довго.

— Та й вже бог сказав, що тя возьме...

Третя чорнова редакція III розділу

Іванова жінка вже третю зиму ночувала на дворі, бо в хаті не могла дихати. То як Іван вертав від телят до хати, то Іваниха кашляла, лежучи під стиртою.

— Вже вчула, що я йду та й кашляє, гадає, що я зараз буду плакати над нею. Ніби я тобі дав слабість? Або відбиру від тебе на себе?..

— Іване, а чикай, щось маю казати.

— То ти гадаєш, що я буду на морозі з тобов раду закладати?

— Ходім до великої хати...

— Отам то загірюся, там літо...

Іваниха стогнучи плелася з довгим костуром до хати, і Іван хоть не хотів, але подався за нею. Вона лягла на землю коло дверей, а він сів на лаві.

— Кажи борзо, най іду спати, та я ще сеї ночі ока не прижмурих...

— Я гадаю завтра вмирати.

— Та як умреш, то ті поховаю, не кину під пліт.

¹ Замість: на землю було: на коліна

² Замість: вмирати було: вмерти

³ Замість: з'уритилася було: так з'уритилася

⁴ Замість: я просила було: але я просила

— Чоловічку, кинув ти мене живу під пліт, а мертво закопай про мене і в гній.

— Вже починаєш, але раз біда, люде¹, слаба, духу не стає дихати, а лоточити голову та сваритися, то за трьох є духу. Я тобі кажу, мовчи, не робиш нічо, не дивишся до нічого, не допильнуєш мені, то сиди тихо та дихай, як тобі бог помагає, а вмреш, то поховаю, а за решту вибачай, небого². Хто робить, той у мене добрий, а хто не робить той злий, а як слабий, а, то най умирає. І я як буду вже слабий, то най ні тогди б'ють, викидають, певне, а то лишати роботу та панькатися з трупом!³

Четверта чорнова редакція III розділу

Вертав Іван від телят і розгадував над тим, чи не будити би вже челяди на досьвіта.

Він знав, що як їх побудить, то зараз буде такого гамору та сварки, що не зараз⁴ він їх закричить. А як вже був перед поро-гом, то его жінка почала під стиртою кашляти.

— Вже, вже мене покмітила та гавкає. Ося мене ще також з ніг звертає, вже третю зиму ночує на дворі, бо в хаті не стає духу і така тверда, що нічо єї не вадить. Мене борше вхопить, а ти меш гавкати до суду-віку...

— Іване, а чикай, щось маю тобі казати.

— Гадаєш, що мені любо на морозі з тобою раду закладати.

— Ходім до великої хати.

— Там то літо...

І Іваниха стогнучи лізла з костуром до хати. В хаті вона при-чкіла на землю коло дверей, а Іван сів на лаву. Мовчали обоє.

— Я гадаю вже вмирати.

— Я за тебе не вмру, а як умреш, то тя поховаю, під пліт не викину.

— Про мене викидай, ти мене живу викинув, а мертво ще⁵ й так.

¹ Після: люде було: ще

² Після: небого було: То й я би розчнпирявся, а нічо не робив. Я собі не витанцював слабости

³ Після: з трупом було: Мене кости так болят щораз, але най болят, їй вже поколяться цілком і не буду годен робити, то най мене тогди

⁴ Замість: що не зараз було: що він не зараз

⁵ Замість: ще було: то

- Я тобі не бороню в хаті сидіти.
- Ти до мене вже п'ять неділь слова пустого не заговорив¹.
- А я за що з тобов говорити буду, чи за роботу, чи за художу — робити не робиш, до худоби не подивишся...
- Я доста наробилася, більше від тебе.
- Та тогди я з тобов говорив...
- Ти, окаяннику!..
- Та ти знаєш, що у мене лиш той добрий², що робить, от чого хочь. У мене слабій злий як не робить, а як умирає то добрий, бо так має бути.
- Ти меш робити до самої смерти?
- Аби-м мав на руках і на ногах повзатися, то буду, а якби-м не зміг, то скажу, аби ми їсти не дали. Хто не робить, їсти не має!³

Е. Шоста незакінчена редакція

Богачь Іван лежав на постелі і сон єго [не] брався. В хаті спали єго наймити, наймички, пастухи і син і хропіли, сопіли та говорили з просонку. Іван кури⁴ люльку і блимав маленьким огником серед тяжкого наймицького сну, як би хотів тоту тяжку темряву розігнати. Отак часом на чорнім небозводі продираються маленькі блискавочки, але вони не годні розбити величєнних гір хмарових.

— Спати не буду, бо маю журу, а вони всі сплять, бо їм нічо не в голові, намелю їм, наварю, а вони споживають, але відробити їм не в голові...

— Ой, вуєчку, не бийте, не буду вже,— заговорив малий пастух крізь сон.

— Ти, бастрюку мерзенний, та ти відтепер лайдачок, яйце вкрадеш, тютюн вкрадеш, де який реміньчик вкрадеш, все несеш тоті фльондрі, мамці твоїй!⁵

Богачь обертався ще який час з боку на бік, а потім сів.

— Та якого дідька я буду собов бити по постелі!

¹ *Замість:* слова пустого не заговорив *було почато:* слова не [заговорив], «не» лишилося незакреслене.

² *Замість:* лиш той добрий *було почато:* лиш до[брий]

³ *Замість:* Хто не робить, їсти не має *було:* Хто не робить, не має їсти!

⁴ *Замість:* кури⁴ *було почато:* з[акури⁴]

⁵ *Замість:* мамці твоїй *було:* мамі

Він встав, вступив в чоботи, накинув на себе кожух і вийшов.

— Мороз добрий, треба кликати конюшину молотити.

Розмикаючи стаєнну браму¹, він думав: ніхто би не подивився аби тут і виздохала вся... Засвітив ліхтарь і всі коні обернули до него голови, лишень старий Данило дрімав, сперши морду на ясла.

— Заки здохнеш, то ще потанцюєш в кіраті, або здихай і зараз, то я за тобов не дбаю.

Іван его не любив за то, що сусіди не раз ему казали: ей, Іване, а дайте ж трохи спокій роботі, а проспійтсья хоть одну ніч, бо за рік, за два мете так ходити за людьми, як ваш Данило за кіньми — голову в долину², вуха в долину, фіст в долину.

Конював его ногою в бік, а решті коний позбирав з-під передніх ніг годівляю а закинув в ясла.

— Жрїть, я вас на солонину не годую.

По другім боці лежали³ рядом воли і румигали.

— Коби кому було коло того ходити, то щєсь би мав за них, а я вже не годен кілько втинатися.

Єму нагадалося, як він їх гонив із [Кімполунга] за п'ятнайцять миль додому.

Стояв з ліхтарем у руках і нагадував: взяв-ем три тисячі та й сховав у таку злодійку в холяві — то не сотка ані дві. Богачь, кричить кождий, а якби тобі дав кількі гроші та й неси. Спаня нема, їди нема, лиш на холяву поглипуєш, заедно не роззуваєшся, ноги приють а печуть якби-сь у пічь захвав. Але йдеш, складаєшся і зо всякими пияками та лайдаками кумпанію водиш. А ти, чоловіче, куди йдеш? А йду, кажу, до Кімполунга, там наші пани на брагу волів купують та наймуся гонити додому, зарібків в селі таких нема та так зароблю. П'ю з ними, йду, ночую. Ех, мой, аби ви знали, а душа потенькує...

Та тут дальше его думки йдуть вже, як геройська дума⁴ про поконеанє великого ворога.

...Прийшов, волів багато, торг добрий, купців не багато, патлаті волохи п'яні. Торгую, набрав 24 воли, гоню. Гроший не маю, нічого не боюся, а воли панські, картї в пазусі.

Лісами, дебрами, попід скали, попри скажені потоки гоню, гадки не маю, співаю собі...

¹ Замість: стаєнну браму було: браму стаєнну

² Замість: голову в долину було: голова в долину

³ Замість: лежали було: стояли

⁴ Замість: як геройська дума було: як геройська пісня, як дума

І глядять він на воли бистрими могучими очима так, що і ліхтареве світло блідне при нім.

...Але прийшло¹, воли підбилися, вставати не хочуть з попасу, я скачу на одній нозі, біда!² До дому далеко, як дійдемо. Купую шмат, горівки, мочу шмати в студену воду, горівкою кроплю і на кождім попасі завиваю ратиці. Вже ліпше йдуть—втак я п'ять днів з ними йшов...

Загоню в село³, повна вулиця волів, нарід зглядаєся як на чудо. Заходять воли в браму, беріть воли та годуйте, а мене несіть до хати. Три дні я не міг стати на ноги, воли чотири дні не вставали, не їли, лиш води хлиснули по кілька разів.

Стояв, стояв...

— Бідую так, що ніхто так не бідує, а другий: ви богачь, вам бог поталанив. Бог богом, але я роблю, мой, я пристанівної години ніколи не маю. А що мої телята роблять?

Він перейшов загороду і увійшов в телячу стаєнку.

— Ну, і що я маю з сими лайдаками робити? За що вони беруть плату, за що мене обжирають? Телята лежать по вуха в болоті, в яслах порожно, най вас всіх громи виб'ють на пни! Пропаду я з ними і мій маєток.

Вітер пражив⁴ у очи, розвертав поли кожуха, насипав снігу у пазуху, але він йдучи говорив до себе: вуйку, вуйку, ади, теля здохло, рано дивимося, а воно лежить як козуб.

Микав соломи зі стирти, муркотів під носом і складав на посторонок. Потім, ставав і хукав у руки. Зав'язав він в'язку, як фіру малу, і ледви висадив на плечі. Перед брамою стодоли вітер его не пустив уперед, так ему виглядало, як би щось велике вхопило за в'язку і тягнуло до землі. Сварився з вітром, вимикався боком, але нічого не допомогло. Гримнув врешті до землі і стояв.

— А може воно і правда, що в кіраті є щось нечисте. А як є, та я боюся! А то ніби ж я зле роблю, що як телята в гною, а я несу під них соломи?!

Стояв, не знав, як має з тим чортом, що сидів між колесами машини, говорити і що з ним робити? Всі наймити і робітники вже трицять років говорили, що там сидить чорт, що в саме опів-

¹ Замість: Але прийшло було: Але як прийшло

² Замість: біда було: плач

³ Замість: Загоню в село було: Загоню в браму

⁴ Замість: Вітер пражив було: Вітер сипав снігом

ночи пускає машину в рух і меле¹ на кусні грішні душі з родини Іванової, що Івана колись затягне в гирло і розтягне на кавалки.

— Се що, я аби ся бояв на своїм подвір'ю, свої машини! Тьфу!

Увійшов до стодоли, посмотрив усі кути, вдавав, що він шукає, чи пасів ремінних пси не поїли, і ходив отак довго.

— А що ж тут є? Де тут той нечистий? Ну, покажися та й бери мене, гет най буде, як гинути, то гинути. І він стояв і чикав, злий, рішучий.

— Як, єсь тут, то віходи мені зараз, то й борімся, а не страш мені челяди і не завертай мене з соломов по ночах!

Та по сім він скоро вийшов зі стодоли і мало зі страху не впаз, бо рівночасно вийшов з ним чорний пес. Та в сій же хвилі він чоботом гримнув пса в бік.

— На, як ти дідько², то я не боюся тебе, а як ти пес, то не страш мене по ночах.

Пес заскавулів і втік поза стирти. Іван підняв в'язку на плечі і поніс між телята. По дорозі він говорив: ще тебе всякий чорт буде пуджати на твоім власнім ґрунті.

Підстеливши під телята, він вертався до хати. Перед хатою на приспі сиділа єго жінка, скулена вдвоє, і сопіла як дихашлива конина, що йде під гору.

— Ти в хаті не сиділа би, ти, робітнице моя, розпаднице!

Жінка нічого не відповіла, лиш хрестилася.

— Йди до хати, бо замерзнеш отут, а я тепер не маю часу ховати тебе.

— Хочеш мене в хаті вбити, то добре, я йду.

— А я, дурний, за таку хирлявку в криміналі сидіти.

Увійшли до хати.

— Чого ти хочеш від мене, жінко, чому вже не вмреш раз, не доста того, що нічо не робиш, але гнобиш мене, як половик курку, пазурями.

— Я вже третю зиму³ на дворі ночую, твоє богацтво забрало мені весь дух і душить мене, я проклинаю що година, що мінута тебе, твій маєток, ти, кате!

— Все свої співаєш, дурна бабо! А бог не дурний тебе слухати!

¹ Замість: і меле було: і вона

² Замість: На, як ти дідько було почато: На яки[й] ти

³ Замість: третю зиму було: третій рік

— Чоловіче, покайся, поки час.

— Та чого ти хочеш? Що я винен, чи я п'ю, чи не роблю, чи розбиваю, чи продаю народ панам? Що ти хочеш від мене! Таже вмирай раз, не пий кров з мене!

— Ти з мене випив, ти випив кров з моїх дітей. Параска вмерла, Марія вмерла, Микола умер. Василь утік, ще найменшого трохи помурдуєш. Я вижу — він зелений, жовтий ходить, ти і з него кров п'єш!

— Боже, чого вона мене лоточить, чого мене їсть, а я тобі кажу, що мовчи, не кракай, бо отак візьму в два пальці та й схлипаєш як курка.

— Один наймит вмер я яслах перед волами, одного пастуха нашли під волами неживого, дівка одна вмерла зістрахи, а кілько їх пішло від тебе до шпиталю!?

— То я їх вбив, чи як?

— А як коня довбнею вбив-есь в стайні, і кілько їх поздыхало в дорозі, кілько в стайні. Гониш як ніч так день людьми і ними, гониш, гониш.

— Говори, говори...

— А мої діти де? Таку молоденьку мене взяв-есь, пишна пава. Робім, жінко, аби-м мали маєток, робім. Та я ходила по твоїм обістю як лебідка. Я була моцна... В руки нам йшло¹, все йшло. Ти робив, я ще гірше робила. В мене в хаті твоя мама, діти. Ти до опівночи сидиш на дворі та й робиш, а я в хаті також роблю. Діти колишу. З мамов говорю, шию, на колінах другі діти сплять, а я чикаю на тебе при каганці і співаю. А ти входиш, вечеряємо в опівночи й йдемо спати на дві години. Скажи, чи встав ти коли борше від мене? А я робила, я два рази² на день хліб пекла, я обходила діти, хору маму, худобу коло хати, варила їсти на п'ятьдесять робітників, прала, шила і латала. І я гадала собі, а най діги підростуть, а най віберуться в красу, а я їх буду дозирати і вбирати і будемо радість мати. А ти? Таже ти тоті діти понівечив, попосочив. Як котре³ лежало і догорало, то твої машини гриміли і мене глушили, що я їх стогону не чула. Ти не подивився на жадне, лиш приходив пізної ночі і спав як звірь, а я чипіла над дитинов згарована гірше як твоя машина. Я буду просити бога, аби на сім

¹ Замість: В руки нам йшло було почато: Маєток

² Замість: два рази було: три рази

³ Замість: Як котре було: Як одне

місци, де твоє маєство тисне землю, аби тут була пуста, аби машина куснями ввалялася по кропивах.

— Чикай, жінко, бо вже не знаю, що ти є, чи відьма, чи нечистий в тебе вселився, ти здуріла, що ти говориш? Що ти кажеш? Спам'ятайся!

— Я знаю, що кажу. Твій маєток говорить ночами страшні слова. Я лежу під хатов, сніг мене примітає, отак лежу як старий міх, що его викинеш зі шпіхліра, бо вже він тобі непотрібний. Дивлюся я на небо і тішуся, що мої діти всі по тім звіздистім помості¹ ходять, а не тут поміж машинами². А твої машини гудять, гримотять, стирти твої затінують чорним рантухом увесь біль мого серця, що з него кров скипала моя і моїх дітей, і вітер гуде причілками та розколобинами великих будинків і, замерзаючи на залізу машин, пищить як мала дитина. Отам мої діти кожде в зубці трибів пищить, караєся і проклинає... А твої будинки, стирти і машини дають з неба лиш чорні рантухи³, чорні рантухи.

— Ти, небого, меш вмирати, ти говориш обезсілена, ти маєш умерти, треба свічку злагодити.

— Та ти ходив вже до него питатися, я виділа як заходив-єсь до кірату на пораду. А побалакали-сте добре?

— З ким балакав?

— Таже з ним, та я чула, що хоче певне, аби-сь найменшого єму подарував за маєток, вже-сь го продав, небоже, вже лишишся сам тут і меш як вихорь гуляти ночами по своїм гумні. Будеш ночами сидіти над гирлом, а він буде крутити, гонити тим залізем і буде тобі йти робота так борзо, як ти хочеш. Але, небоже, як уже-сь продав єго, як мене вже не буде і єго не буде, то тогди він до тебе прийде та й меш го годувати своєв богацков кров'ю, аж ті висадить врешті на бантину і зачепить і буде гойдати так довго, аж бантина урвєся, а ти впадеш і земля тобі розступиться...

— Ого, вона вже з розуму змикитила. Кілької слабості було, по ночах лежала, та й щось дало єї пуда. Ще сєго мені треба?

Іваниха закашляла. Дусилася, хропінє з самого серця продиралося на губи і чути було, як кашель гримав нею до землі як кавалком поліна.

— Гине вже, гинь, небого, я тобі не винен, що бог тя за щось

¹ *Замість:* по тім звіздистім помості *було:* по тій звіздистій землі

² *Замість:* поміж машинами *було:* поміж машин

³ *Замість:* дають з неба лиш чорні рантухи *було почато:* нічо не [дають]

карав і забрав тобі діти, а зрештов ніж мали бути до нічого не-
потрібні, то ліпше, що їх бог загоді спрятав.

— Брешеш, то ти діти проміняв за маєток!..

НАСТИГ ДО РОБОТИ

А. Початок первісної чорнової редакції

НАСТИГ ДО РОБОТИ

а. Максимко вибавив меншого брата Николу.

б. У [Максимка?]

в. Максимова мама не могла кілька поясків настарчити і тому
пришивала їх в трох місцях до сорочки.

Б. Початок півнішої чорнової редакції

НАСТИГ ДО РОБОТИ

Як Максимко мав три роки, то мама не могла єму поясків на-
старчити. Він бігав по селі¹ і губив їх. Аж взялася мама на штуку.
В неділю давала білу сорочку і пришивала поясок в трох місцях
до неї. В тім віці Максим ніколи вечері не їв, бо або прибіг змуче-
ний забавою перед вечерею і зараз заснув, або треба єго було шу-
кати по бур'янах і сплячого приносити до хати².

На четвертім році треба єму було проводити отче-наш. Але і тут
з Максимком не було ради. Він старався заснути³ в stodолі або
в стайні, аби увільнити себе від нудного оченашу. І мама знов єго
штукою підійшла. В неділю по церкві брала єго під вишню на тра-
ву, показувала⁴ булку або яблуко в своїй пазусі і казала: як ві-
кажеш сім раз оченаш, аби-сь мав на цілий тиждень⁵, то дістанеш
булку і будеш мати спокій аж до другої неділі. І зо два роки. . .

КОМІСАРЬ СТАРОСТВА І ДІДИЧЬ...

А. Перший чорновий початок

Без заголовка

Віт ходив поміж людей і просив: лиш спокійно, газди, лиш
правно, вам позволено упоминатися, а люди відверталися і казали:

¹ *Замість:* по селі було: полями

² *Замість:* приносити до хати було почато: приносити на [руках]

³ *Замість:* старався заснути було почато: засинав]

⁴ *Замість:* показувала було почато: д[іставала]

⁵ *Замість:* аби-сь мав на цілий тиждень було почато: на [цілий тиждень]

забирайся, хруню! А віт приходив до жандармів та й казав, що неспокійно тепер селами, що такі якісь неспокійні газети йдуть по селах, що почтарь говорив, що ще ніколи не мав кілько паперу для мужиків і судового і газетного. А жандарми казали, що голодні, що коби віт де в куті даз що попоїсти та вишпити.

Б. Другий чорновий початок

Без заголовка

Віт ходив поміж товпу та просив: лиш правно, газди, і спокійно, а вам можна допоминатися плати, а товпа реготалася і казала: марш, хруню! А віт не так, щоби боявся, але все-таки завертався до жандармів і казав: коли ж неспокійно стало селами, газетів пустих цілко богато нарід читає та й собі бере тото в голову... А жандарми потихонько говорили: та дайте що з'їсти і випити, бо гинемо!

А перед канцелярією громацкою сидів комісарь і дідичь і оба дивувалися, що люде так марнують дорогий час¹, що люде не винні нічого, але винні якісь там другі люде, що завзялися валити², а нічого не класти на то місце³.

В. Чистова закінчна редакція

Без заголовка

1

Комісарь староства і дідичь просили робітників, аби один з них сказав, чого вони хотять, бо всіх нараз не розуміють. І страйкарі зачали викликати з-між себе бесідників.

— Йди, Бардо, та кажи за нас.

— Ая, Барда, Барда дурний — Синогуб най каже, він добрий язик має і пана не боїться.

— То йди, Синогубику, та кажи за нас...

— Не піду, бо дітий шкода, снм разом мене визволить.

¹ Замість: що люде так марнують дорогий час *було почато*: що люде в такий гарячий час мають

² Після валити *було почато*: добру

³ Далі *було почато*: а. І товпа грала на сонці, б. А товпа грала на сонці.

— Най перший каже Григорь за бойків, най пан чує, чи ми пускаємо їх на лан, чи ні.

Маленький чоловічок з Білих Ослав пропхався до стола та й повів:

— Ви нас не спираєте, але ми не будемо вам псувати злагоди з паном. Ми є ваші братя, лишень ми із-за отої гори прийшли. Всіх нас триста най і в ланцюхи заб'є, то не підемо...

— То тікай геть та зашійся у мир, бо запруть та лишинш бойків без голови.

І Григорь втопився у товпі.

— А за нас хто буде казати?

— Просім ще Синогуба...

— Иди, брє, Синогубе, та поратуй люди!

— Я вже доста сидів та й ратував, най який другий посидить. Громада замовкла і стояла безрадна перед комісаром і дідичем, що сиділи коло стола під вишнею.

— А може би говорив отой від козаків, що читає книжки помежи люди?

— Йї, то богачь, що він знає за нас говорити?!

— А говорити конче хтось має.

— А просіть ви ще Синогубиху, най вона нам чоловіка пустить — без него як без рук.

— Іванихо, Синогубихо, пустіть Івана, а ми вас вже не лишимо.

Всі завернулися шукати жінки. Вона, ще молода, почервоніла зі стиду, що вся громада єї просила.

— Та кажіть му, най каже, я діти сама погодую, свої діти легко годувати — чужі тяжко...

— Дай же боже, аби великі вирости та аби на старість з печі не згонили.

— Небого жінко, сама мене даєш у руки...

...Я буду за вас говорити, але ви відведіть мене до міста. Шандарі будуть мене по дорозі збиткувати, а бійка за правду болить стократ гірше.

— Не бійся, пальцем тебе ніхто не кине!

2

Синогуб стояв коло стола і словом все звертався до пана¹, але ані разу не подивився на него.

¹ Замість: до пана було: до него

— Не прожирай мене, пане, очима, бо не прожреш! Тепер ти просиш у нас ласки... А може й не просиш..., бо шандарів маєш повне село. А може вони шаблями викосять тобі пшеницю? Чи хочеш косити наші голови?

А тих голов стояло в жарі соняшній так багато, що було би що косити.

— Або боїшся, що будемо тебе бити? Пане, будь спокоен — тебе бог буде бити!

Синогубові очи запалали такою пімстою, що протиснулися із світлом сонця¹ до тих голов, що пражилися під ним.

— Має тебе бог бити за діти наші, за жінки наші і за нас, що-сь зробив з нас товар.

І Синогубові очи стратили немилосердний блиск в сій же мінуті, вони вже дивилися на діти².

— Як я зимового досьвітка, вельможний пане, стягаю теплу одежину з моїх дітей, а вони плачуть і трясуться від студени, то я тогди проклинаю твої діти!

— Курятко маленьке, а воно вигріваєя під крилами, бо загине, а я із свої дитини стягаю теплу кожушину і воно голе плаче!

— Не кажи, Іване, я его накриваю завжди, — сказала Синогубиха.

— А як я вийду з хати, то шпотаюся на чорну ніч³, а сумліне моє плаче отак як мороз під ногами. Село спить, діти гріються, лишень мої отам у густій ночі плачуть. І я гавкаю як стеклий на тото кругле небо!

...Та й всі дороги в селі⁴ до твоїх воріт⁵ скрегочуть під нами. А тут мерзнемо і чикаємо, заки не отвориш. А потім робимо голодні і наслухаємо, чи знов ті дороги не скрегочуть, аби наші жінки йшли та несли їсти. Та й обідаємо студений борщ, а коло нас жінки, сині від морозу. Пане, у доброго господаря ліпше пес їсть!..

— Чи може слухати не хочеш — слухай хоть би-сь оглух!

А страйкарі впріли від сих слів і заревіли.

— Сонечко святе, я тепер буду за тебе грішити... за твої золоті жнива.

¹ Замість: із світлом сонця було почато: із сонце[м]

² Замість: вони вже дивилися на діти було почато: вони почали ще перед словом

³ Замість: на чорну ніч було почато: в [чорну ніч]

⁴ Замість: дороги в селі було почато: дороги до [села]

⁵ Замість: до твоїх воріт було: до твоєї брами

— Кожда травичка щонайменша, що під каменем та від тебе зеленіє, кожда квіточка цвіте, лиш наші діти гинуть від твого вогню!

— А глипни ж, пане, на лан. На снопі лежить дитина обмертвлена маківками, воно воскресне аж завтра, як твої копи складуться. А трилітнє прив'язане за поперечок до кола, аби мама від серпа не відгиналася, аби воно не бігало...

— І сонце кидає на них струпи, а вони плачуть, а мухи їх роз'їдають як стерво — живцем!..

— Сонце боже, ти прости мені гріх і не минай ніколи наших вікон...

І Синогуб глянув просто сонцю в тварь, а за ним вся громада молилася до него.

— Вас, жінки наші, лиш половина з нами. Одні пишуть до нас письма з шпитальні¹ з Черновець, аби-м печатки били на їх францу, тоті, що не хотіли з нами бідувати. Одні пропадають у мамках по містах. Бо їх діти у доброї сусіди скемренчать від голоду, а єї груди повні моложа, як бодні, але жидівським дітям. А Настаса схибла аж з розуму та рубала груди, аби дитині додому передати!..

...А вам, що коло нас ще тримається, яку вам² бог заплату велику дасть? За ті співанки коло колисок та за ті сорочки щонеділі. Що пушки вам відпадають, бо ми на мило не маємо. Ви нас не проклинайте за то, що-м завели вас від зеленого барвінку у голод та в хати, що вас від дощу не закривають.

Жінки в червоних хустках дивилися на Івана та й плакали та его жінку обіймали.

— А ми, братя, до такого життя ще й гріха багато нагрішили. Бо-м ніхтями рвали своє м'ясо та носили на лан³.

— А ти, пане, давай нам по правді наш сніп, а ні, то будемо тебе судити, що будемо по жилі рвати та по кістці розкидати...

НЕ ПОМІСТИЛИСЯ

А. Початок першої чорнової редакції

ПОСЛІДНІ

Богато їх не міститься в селі. Вони ходять по дворах св'їх, по сусідних, забувають в селі на них, що вони є, часом говорять, що

¹ з шпитальні вписано.

² Замість: яку вам було: що вам

³ Замість: та носили на лан було: та на лан носили

вони вмерли в шпиталю. Та вони знов за рік або два виринають в селі — зо доповне[но]ю одежою якимись для села смішними додатками і з новими словами польськими або німецькими, котрих заєдно уживають. Вони десь з чогось живуть, десь мають свої пристанівки, десь слабують і умирають. А потім десь як робота тяжка мине, а є між товариством якийсь меланхолік, то він звертає очі по хатах і подвір'ях села і каже:

«Мав старий Мелничук аж трьох синів — Антона, Касіяна і Николу. Та доки стара ще була, то і вони десь до села приходили, а по смерті старої вже не вказуються ніколи...»

А як его товариші з собою не зачинають нової розмови і чикають на дальші его слова, то він тягне дальше.

«А берім Муликів. Знов мав чотири сини. Та один на своїм теребеджю чорніє і пісніє, жиє так, що ніхто в селі за него ніколи не згадує. А решта три десь порозходилися, ба десь у Молдаву, ба в Чернівці, а один аж у Львові за локая».

«Тепер там у глинищі і зазору нема за тот сад, що там ріс. Бувало старий Стефан не міг обігнатися. Одно: дайте, вуйку, яблуко, друге: вуйку, замінійте миску грушок, а парубки: вуйку, відкупітси від нас, дайте нам по добру чвертку садовини, бо як ні, то вночи прийдемо, стрясемо все, що зможемо заберемо, а решту лишимо, а ви і чутимете, що ми в саду, а не вийдете, бо під вікном будуть пилнувати вас. То як старий се зачував, те кричав на цілий кут. Але рівно єднав парубків, бо парубок — біда. Та кажу в него був зять, бо лиш доньку мав. Та як по смерті старого зачав фірманити ба з сим ба з тим, та й одного дня з'їхала комісія, та й Василя з хати, а жида до хати.

Б. Початок другої чорнової редакції

НЕ ПОМІСТИЛИСЯ

Буде йти тут мова за тих, що в селі не помістилися, що засіли в маленьких хатках на найгірших полях за селом, що перенеслися на сталих наймитів на доколичні двори і вимандрували до міста.

В. Окремий чорновий фрагмент, а можливо, початок третьої редакції

То старий Стефан як у своїм саду сидів, та й все видів, що діялося.

— Ти, Ковалику, то ти, небоже, мені горішки з ліщини повиносив, де та де горішки, а горішки Коваль виносив.

Потім він оглядався, йшов до тої ліщини.

СУД

А. Початок першої чорнової редакції

БУДЕМО КАРАТИ

Чого-сте нас покликали, віте?

Ранісенько сиділи всі радні в громадській канцелярії.

Б. Початок другої чорнової редакції

СУД

— Кажіть же, Іване, що ви хочете¹, аби рада зробила?

— Я хочу, аби рада сказала, чи має у мої хаті бути гуравз на ціле село, чи ні?

— А я старий, а ще-м не видів, аби перед раду газда приходив з отаким плюгавством.

В. Початок третьої чорнової редакції

СУД

Перед радою стояв низький мужик, скулений,

Г. Початок четвертої чорнової редакції

СУД

— Іване, Іване, у нас робота, а ви нас скликаєте ще сонце не зійшло, вчора була неділя, та ви могли² вчора прийти перед раду.

— Так як не знаєте, коли вмерти маєте, так не будете знати, коли будете перед людьми смішитися.

Д. Початок п'ятої чорнової редакції

СУД

Сонце ще лиш сходило, як всі радні сиділи в канцелярії.

— Кажіть, віте, борзо, бо робота, нема коли довго радити.

— Най вам Іван каже, таже він.

¹ *Замість: що ви хочете було почато: що вам [треба]*

² *Замість: та ви могли було почато: та ви на[с могли]*

Тепер це була свята іуда іуда іуда
Сидячи собі вліди своїм відомим
судом. Тоді вона нас оточила і
сидячи зупинилася улюбленою і
царю. Ім'я її було. Ім'я її було
і оточила її і вона оточила її і
вона іуда.

— О Рівно, рідко, оточила вона відомою
і вона оточила її і вона іуда.
Інакше ми не маємо іуда. Інакше
вона іуда. Інакше іуда. Інакше
іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.

Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.

Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.
Інакше іуда. Інакше іуда. Інакше іуда.

«Суд». Перша сторінка автографа сьомої редакції новели.

СУД

Сонце ледво зійшло, як вже всі радні зійшлися до канцелярії. На них ще пізнати було досвітний холод літної днини.

— Кажіть, віте, що маємо радити, най тікаємо до роботи.

— Вночі прибіг до мене Іван, казав закувати свою жінку і завести до арешту, а сам зажадав собі ради. Але ви кажіть, Іване, я не знаю, як таке говорити.

— Я буду казати, бо я стратив увес встид. Як чоловікови бог хоче взяти встид, то дає ему файну, молоду жінку. Адить, така, як пава!

Тут він показав рукою на молоду високу жінку, що стояла закована біля дверей. Єї великі, сиві очі¹ не гляділи нігде, але стояли як у сліпої², а червоні губи взяли кров з лиця. Стояла, як камінна, лиш крила³ носові ходили, як у норувистої конини.

— Дивіться лишень на ню, лиш добре дивіться, що се за моцна звірь, вона би мені щороку морг поля приробила. Криж має, як тирольска ялівка. А робити нема, нема рік, нема два, нема три.

Є. Початок сьомої чергової редакції

СУД

Богатий Іван стояв перед радою несміливо, отак якби стояв остатний халупник. З боку коло него стояла єго молода, друга жінка, закована в ланцюхи. Хвилю⁴ він мовчав, а потім показав на жінку моцною рукою:

— Я вам, радо, привів свою газдиню і сам прийшов, аби-сте нас судили. Як старий має молоду жінку, то він тратить встид⁵. Я стратив встид та най я єї зосмішу, аби-м у селі не були газдами, бо то ні до чого!

— А ймив я собі паву, проши!⁶ Очи має як роги тверді, старого ними до землі пришиба, а молодого хапає на ті роги і точить, доки схоче⁷. А лице у неї, як у тої опириці, лишень носом злий⁸

¹ Замість: Єї великі, сиві очі було почато: Сивими очима

² Замість: стояли як у сліпої було почато: стояли на [місці]

³ Замість: Стояла... лиш крила було почато: Лиш крила]

⁴ Замість: Хвилю було почато: Тихо хвил[ю]

⁵ Замість: тратить встид було: тратить все

⁶ проши вписано.

⁷ Після схоче було: Губи як кадалок свіжого м'яса

⁸ злий вписано.

дух гонить, як у норовистої кобили. А крнж має такий моцний, як у щонайліпшої ялівки гирольскої.

А¹ я собі гадаю, я беру молоде, а воно моцне, воно буде робити, воно бідне, та буде воно² слухати, бо в добро влізе та буде гоноруватися, воно робило на чужім, та буде раде як на своїм ме хилитися! А воно зробило з мої хати гуравз. Та я мелдую раді, що в моїй хаті є тепер гуравз...

Ж. Восьмий чэрновий початок

СУД

Радні з вітом сиділи в громадцкій канцелярії, а перед ними стояв старий Іван зі своєю молодою жінкою, скованою ланцюхом за руку і за ногу. Сонце сходило і червоним блиском затулювало очи всіх і виглядало воно так, як би радні не могли дивитися на Івана і его молоду жінку. Остатки твердого хлопского сну³, розкинені по лицах радних, тікали разом з сонішним світлом до їх очий.

Добру хвилю панувала тишина, не говорив ніхто, бо не видко було, до кого що казати, так сонце всіх їх перед собою закрило. Воно ніби хотіло сховати встид Івана і встид радних⁴.

— Кажіть, Іване, свою річ, най ми до роботи розходимося, се не Петрівка⁵.

— Казаня тут ніякого нема, віте, та й ви, радо, лиш я хочу запитатися, чи позволено⁶ може бути, аби моя газдиня тримала в селі гуравз?

Богато радних, що не були в войску, не розуміли слова, і хоть сонце сліпило їх очи, вони їх з болем розтворили.

ПРИСІЛОК

А. Чистова редакція

ПРИСІЛОК

I

Присілок розтягнувся на мочарах у долині, а село стояло під горбом проти сонця. Дорога з присілка до села була в найгорячіше

¹ Було: I

² воно вписано.

³ Замість: твердого хлопского сну було: твердого сну

⁴ Замість: встид радних було: встид скованої

⁵ Замість: Петрівка було почато: зим[а]

⁶ Замість: чи позволено було: чи є позвоління

Присілок.

7.

Присілок розкинувся на
 шорках з бочай, і село стояло
 на ній: туди втрапили всі
 дари з присілка до села і
 в найкращий віток паче
 поміняв сироман і враз
 жай мешадзі з своїм задрі-
 зом. Кривава, провашила
 своїм своїм лішкам біз і
 хили. В самоті і з бачом
 н-у паче жай до села
 поміняв дани і вилуче-
 ний. Присілок лішка
 втрапили всі паче і
 вилучили присілку на
 всі дани всі дани, всі
 дани. Паче і втрапили
 всі дани з села і вилучили

літо поперетинана баюрами і не раз там господарі з села загрязли. Кричали, проклинали та й спочені лишали віз і коні в болоті і з батогом під пахою йшли до села, аби позичити волів і вибичуватися. Присілчанам возової дороги не треба було, бо в цілім присілку не було ані коня, ані вола, ані воза. Що їм треба було, то несли з села або з міста на плечах, а як було болото, то обходили боком — полем.

Двір і сільські газди брали з присілка робітників і казали, що робітник відти кепський і злодійкуватий.

Досвітками весняними і літними виходили з присілка всі тогі, що годні робити. Вони були марні, обдерті і кождий ніс у руках або батіг, або ціп, або сапу. Йшли гурмою. Вечером же вертав з них кождий нарізно, бо ні один не йшов додому з порожніми руками — кождий щось в селі вкрав та не хотів, аби другі бачили.

Присілчанин заходив додому, то не йшов до хати, але вперед на стрих. Ховав там украдене і аж тоді входив.

Так здавна установилося, що присілчанин має вкрати хоть би з вогню, а господарь в селі має пильнуватися перед ним. Як присілчак вставав з лави і казав газді: от, ночуйте здорові, і лінивим кроком переступав поріг, то господарь зараз потихо казав синові або жінці: вийди за ним, бо щось парне. Той виходив за ворота, віддалювався кількасот кроків і вертався таким самим лінивим¹.

[Заки Мар]тин забіг до стодоли, набрав півкорця жита і чекав аж по-снуть у Шуста, добре перемерз. Серед опівночи подув через село додому. Але чоботи рипіли так дуже голосно по морозі, що Мартин роззувся і босий перебіг село. За селом взувся назад, місяць світить, хоть мак збирай, присілок недалеко... Вхопився чоловіка блуд. Перед самим присілком утоптав таке колесо як шкадрони уланів і замерз на снігу з житом на плечах. А рано йшов Митро Киселиця, також порядний злодій, і відокрав жито від Мартина та аж потім дав знати війтови. Прийшов війт, радні і такі прості, що не були в раді, сполудня набігла комісія з доктором, дурничка серед прикрої зими лучилася мужикам. І вже мали всі забратися з того нечистого місця, аж війт побачив жменю жита на снігу.

— Гов, люди, тут ще щось мусить бути, тут є крадіжка..

Мудрий Майдан недурно став війтом. Як се сказав, та й до Митра. Поломив на нім грабову кавалю, а Митро хоти-нехоти

¹ Немає четвертої сторінки автографа.

признався за жито. Зробили у него ревізію і понаходили кілька всякої всячини на стриху, що всі газди з села сходилися пізнавати. Війт Майдан пізнав свою сапу, але Лесько Чорний сказав, що то єго сапа з ріжком надломленим. Зробився клопіт. Лесько прозвав війта злодієм «у оргілю», а війт потім ймив Леськового сина у корчмі і засадив на чотири добі до арешту. Лесиха потім дала догану війтовій дівці, а війтиха коло церкви пірвала коралі на Лесисі... Але то не сюди належить вже. Досить того, що війт мав великі клопоти з присілкою. Прийде, кажім собі, від старости, що тарката свиня пропала в Рипах, ого, війт вже перебушував цілий присілок. Або жовняр втік десь зі Львова з войска — вже Майдан перевертає присілок, або кури у жида десь зникли — Майдан перевертає присілку. А жандарм кілька бував у селі, аби у війта напиться горівки і печатку прибити, а потім на присілок. Взимі жінки і діти запихалися на піч, а жандарм сидів на лаві і прозивав їх злодійським насінем і грозив, що покує всіх на один ланцюх і босих пожене до міста. А вліті то всі жінки і діти тікали від него в трави і луги і ховалися. Не було такого тижня, аби з присілка не вели якого скованого злодія, і днини такої не було, аби присілчанин що не вкрав і не ховав на стриху.

І попови не з медом був той присілок. Присілчане взяли собі таку моду, що вмєрала тогди, коли дорога до них була одна вікнина. Прийде осінь, то вивмерають, витлумить їх, вимолотить що до лаби і старого і малого. Лиш котре слабе або дуже старе і не годно видержати зими і занадто в хаті докучало би — зараз лягає на лаву і кладе руки навхрест. А весна так само: видить, що якесь не продержиться через літо, що буде роботу спиняти, аю, єго до дучі! Взимі і літі ніхто не приймав там смерти. А піп мусів ховати, хоть би і задурно, бо не можна ж хлопів вчити ховатися, як худобину.

От сунєся такий присілчанський похорон. Коні по черева в болоті, дяк лєдвн биньчить під носом, гудзувата, мало що обстругана трунва лежить на плечах чотирох мужиків, і здаєся, що туй, туй і впаде в болото і забулькотить за нею, обдерті крєвні і знайомі йдуть боками, дощик січе в очи, зісхле бадилє мокре, поживкле тягнєся за ногами. А понад ними, тими бідними людьми, тими злодіями і пснад змоклыми нивами і обскубанними межами повівають дві червоні хоругви і ніби ожєрвавлюють собою смутну, непєвну дорогу. Вони подєрті, полинялі, з куснями святих служать віддавна присілкові, бо господарь з села їх не схоче. Сі хоругви

стоять в церкві в тім куточку, де присілане несміливо б'ють покони і ще несміливійше підносять очи до матері божої, бо грішні, дуже грішні...

А могли би вони і вліті умерати. Всіх їх трясе пропасниця, всі качаються по зеленій траві з запалими очима. А баби могли би лягати на лаву в саме полудне найкрасшої літної днини. На кождім подвір'ячку все стогне одна коло приспи. Вся мушня і всі діти коло неї. Вона застогне і трошки вмре, отак на годину або на дві. Аж як курятко голошійке, криве на ніжку десь за хатою тихонько заціпотить, то вона воскресає, зриваєся як дівка і летить така як з домовини і скавулить на половика: айга, айга!

Парубків на присілку нема, вони називаються наймитчуками, дівки називаються дуже погано і ані одні, ані другі не сміють вказатися на танець, бо сільські парубки вигнали би і набили би.

А сам присілок виглядає, якби в болото понакидав великих якихось птахів і вони там поздихали і на них пір'є облазить. А як сонце загіє, то ті трупи ховаються в буйну, мочаровату зелень і пропадають з ока поважному сільському господареві.

2

Чорна ніч спадала на білий сніг, присіланьські вікна зачервонілися від огнів у печах. Вітер сипав снігом, укладав его в греблі і назад розносив і знов укладав. Потім находив собі в хаті присіланьчина всякі діри і забігав туди, наносив снігу, скомлів і шелестів стріхою. Тряс сухими вербами, спадав на сухий очерет, роздерав¹ его і відти біг у село під горб. З села вже дуже...

ОГНИЩЕ

А. Початок першої чорнової редакції

І ПЕРЕД ОГНИЩЕМ

(Огнище).

Осінній вечір², темноту чути разом з мракою як щось тяжкого густого.

¹ Замість: роздерав було: дер]

² Далі було: ніч густа.

І. ОГНИЩЕ

Осінній вечір, темнота густа з мракою поспіль помішана, небо-звід тяжкий, як з глини зіплений. Непогідливі блискавки краї неба огнем заочують¹. На чистім полі палає² ряд огнищ з барабуляного бадилля, за огнищами ряд будок з того ж³ бадилля. Перед очима парубоцьке огнище, найбільше, за ним другі, менші огнища, над ними⁴ завішені кітлики і коло них мовчки призирають жінки і дівчата. Довкола парубоцького огнища⁵ лежать на барабуліню парубки. Одні скулені, другі прстягають руки до огню, деякі⁶ посвистують.

В. Третя незакінчна редакція

І. ОГНИЩЕ

Осінній вечір. Темнота поспіль з мракою, небозвід тяжкий, як з глини зіплений. Непогідливі блискавки краї неба полум'ям заочують.

На чистім полі ряд огнищ палає, за ними зараз ряд будок з барабуляного бадилля. Перед очима «парубоцьке огнище» найбільше, за ним менші з кітликками на дручках, коло них призирають жінки і дівчата.

Довкола парубоцького огнища лежать на барабуліню парубки. Одні протягають руки до огню, другі скулені непорушно лежать, треті курять і посвистують. Бойко грає⁷ на сопілці дуже сумної, решта слухають⁸.

¹ Замість: краї неба огнем заочують було почато: краями неба

² Замість: палає було почато: сто[іть]

³ того ж вписано.

⁴ Замість: над ними було: над котрими

⁵ Замість: Довкола парубоцького огнища було почато: Довкола ба[рабу-ляного] огнища

⁶ Замість: деякі було: декотрі

⁷ Замість: Бойко грає було: Гуцул грає

⁸ Далі (на окремій сторінці) було і лишилося незакреслене:

а. Полюх (смаглявий, потний парубок, з чорним вусом, сорочка аж поза коліна втягнена).

Ти, бойчаро, граєш, найсумнішого голосу добуваєш, аби хлиснути

Г у ц у л. Перестань, бойчаро, грати, бо хочу горівки.

Л я х (через то, що подерту¹ оксамитну камізолю носить).
Дай-ста гроші, зараз буде.

П о л ю х (смаглявий хлоп, високий, з чорним вусом, сорочка витягнена аж по коліна).

Ся ляшуга море би віпила, аби лишень дурниці.

В о л о х (плечистий хлоп, довге волосся, вишивок по сорочці багато, окрайка широка).

Цес німець лиш би пив а крав. Ади в мене був гребінь та й вініс, бодай ним носило по сухих галузях.

Л я х. Ти, воле², хотів новий гребінь³ зупсувати в тім чупрі?!
А за руки не ймив-єс та й не говори, бо як раз дам та й уздриш всю волощину патлату.

В о л о х. Поволи — не бий — бо втечу (смієся повільним сміхом, за ним решта).

П о л ю х. Ану, бийтеся трөхи, ляшку, най вижу трошки панцкої крові.

В о л о х. А там що бити?

Г. Четверта незакінчена редакція

І. ОГНИЩЕ

Осіннього вечера дієся. Темнота поспіль з мракою душить і студить. Небезвід тяжкий, як з глини зіплений, непогідливі блискавки его краї⁴ огнем відхилюють.

горівки. Якби-с не грав, то все би соломою лягло та й спало, а так як в голу надуєш жури* та й горівки несуть ще й гуляють.

Б о й к о (білявенький парубок, худенький, малий, в полотняночці).

Ти горівки не принесеш, не бійся, ти би напився** дурниці, ти за горівку тому нагадуєш, аби який дурний приніс та аби-сь.

б. Л я х (через то лях, що камізолю носить, високий, білявий парубок без вуса).

Ти, бойчаро, граєш, словами виговорюєш, бо схотів горівки. Дурний гуцул зараз.

¹ Замість: подерту було почато: подерти[й]

² Після: воле було почато: а. хлєпчеш брагу та й дойни б. хлєпчеш брагу та й плачеш

³ Замість: новий гребінь було: гребінь новий

⁴ Замість: его краї було: краї его

* Замість: жури було: журую

** Замість: напився було: напивси

В чистім полі палає ряд огнищ, за ними стоїть освітлений¹ кровавим блиском ряд будок з барабуляного бадилля. Найбільше огнище парубоцьке. Довкола него лежать парубки². Одні гріють руки і курять папіроси, другі непорушно лежать, треті посвистують. Бойко грає на сопілці і щораз більше входить в сум і меланхолію.

Попри огнище заєдно хтось переходить до других, менших ватер, при котрих пораються жінки і дівчата.

Хоть парубки один другого прозивають Бойко, Гуцул, Волох, Задністерський, Лях, то проте одіж їх не вказує між ними жадної рїжницї. Всі вони одягнені як попало. Один Лях має якусь камізолью і війсковий³ кабат.

Гуцул. Ти, Боечку, ади граєш все ліпше, а я горівки хочу все гірше, ти⁴ перестань, бо сардачинку віднесу.

Бойко перестає на хвилину і продуває сопілку.

Лях. Твоя сардачинка якуратне потребує⁵ трохи відсушитися, неси та зашїнуєш.

Задністерський. Ти, Ляшуго, мерзенна, ти лиш пазиш аби віпити дурницї, а чому свої катанки не несеш?⁶

Мовчанка. Бойко грає.

Задністерський]. Иди, Бойку, з твоєв сопівков. Ніби як тобі залїзла в голову коханка або може нагадав-ес собі, що твій старий мав штири воли і отару овець, а ти отак сьвітом блукаєш та вже маєш від нас сон відгонити. Уступиси гет по добру...

Бойко (білявенький, малий, слабосилий). Я собі піду отам під верби, бо я хочу награтиси, в мої сопівочці денце медом мащене.

Волох. Я з тобов піду, Бойку.

Гуцул. А ти, Ляшку, ходи до коршми зо мнов, бо гину без горівки...

¹ Замість: за ними стоїть освітлений було: за ними стоять освітлені

² Далі було почато: Розмови нїя[кої?]

³ Замість: і війсковий було почато: з

⁴ Після: ти було: все

⁵ Замість: потребує було: хоче

⁶ Замість: не несеш? було: чому не несеш?

АКАДЕМІЯ

А. Початок первісної чорнової редакції з зазначенням розділів твору

АКАДЕМІЯ

1. Нарада
2. Пом'яник
3. Село

Найліпше однаково ж думала пані Дідикова, як академія розходилася, чи всі сі бідні єї люди по тяжкій роботі зійдуться ще, чи робота їх поведеться та чи дасть їм стільки, щоби могли жити і дальше ходити на цю прелюбу єї академію. Хорунжий вже давно з учителькою заліз в піч, решта академіки гримали улицями домів, лишь вона одна, стуливши плащ, тихонько і не радо йшла до пустої хати.

Б. Початок першої редакції

АКАДЕМІЯ

1. Засідане

Довгий стіл, білі стіни, а на них портрети Шевченка і других, лампа горить немудро. Товариство з двайцяти людей, селян найбільше, дві пані, кілька інтелігентів, зодягнених напів по-сільському. Антось, голова цеї академії, говорить: Наша рада постановила, аби жінок не пускати на нашу академію, аби не варити чай, бо всі думають, заглядаючи крізь вікна, що ми так багато фарбованої горівки п'ємо, і аби на цім вечері кіньчити наші сходи.

Сонце підоймалося вже над ліс, стежки висихають, діти бігають босі, жайворонки кличуть в поле — підемо в поле, а з поля вертаєм до камінного сну. І ще одно. Юрко мав списувати в пам'ятну книгу всі ті оповідання, що ми за 12 вечерів переслухали. Він тут сидить і сам нехай говорить, чому не може. Каже він, що відколи себе пам'ятає, то так не мучився, як списуючи оповідання нашої академії, а з тої его муки нічого нема. Він помарнів, жінка сварить та нарікає, а він ходить як туман і сам не знає, чи він вміє писати, чи лишень значки робити. Сьогодні буде говорити Василь за наше село, як воно давало позичку та як оцінювало шкоди. Хто хоче голосу?— А, ви, пане читар? Прошу.

Ч и т а р. Ніколи вас, мужиків, не годен навчити, що жінж

треба образувати, тягнути до громадянського життя і цим способом робити з них українок та впливати цим робом на виховане дітей. Чому рада таке постановила?

Семен. Тому, що з жінками ми не видержимо. Зараз сміх, обмови і сплетні, цей коло цієї сідає, цей очима хоче цю з'їсти,— не треба нам жінок.

Дідикова. Нас є тут дві — я і учителька, хіба ми не жінки?!

Василь. Ви — жінки, але, пані, моя жінка певна є, що мене до спідниці не тягне, лиш до червоної запаски, і тому нам вільно з вами ходити на цю академію.

Хорунжий. Грім най трісне у вас всіх, як ви, Василю, смієте між жінками таке говорити, се ж дикість, брак всего людського.

Василь. Нікого я не кусаю, як дикий звір, а говорю правду. У вас, бо ви в Чернівцях були на правах, то жінці чи дівці не треба ніякої правди говорити. Як зачнете коло неї дубцювати та клей балакати та клеєм обліплювати, то чорт єго годен переслухати. Тому, мабуть, ваші панни такі білі та перемучені, що з десять років мусять томитися, заки котрий скаже правду та за жінку візьме. Я видів це і в Любліні як провадив офіцерську кухню, і всюди між вами, вченими. В нас не так, хочеш її, кажи її, носи дарунки, обіймай і не плети дурниць, та й як вийдеш з клас, женися.

Хорунжий. А як оженився, так ви до читальні, а жінка на піч.

Василь. Так бог дав, наші жінки всі мають діти як віддадуться і хоть би я хотів її пустити до читальні, то цицьки не маю.

Хорунжий. Скандал діється, як ви смієте в присутності жінок такі плюгавства...

Василь. Йдіть до чорта зі своєю брехливістю.

Антось. Товариші успокойтеся, з вами двома ніколи гладко не обходиться. Ви, пане хорунжий, все нам закидаєте дикість і плюгавство, а Василь, ви ж єго знаєте, в гарячій воді купаний, і ви єго витягаєте все на лід, аби посовгатися та похвалитися перед учителькою, якій ви так дуже хочете приподобитися.

Хорунжий. Ви безличні.

Антось. За це накладаю на вас кару — 200 марок, рішено, що як хто голову цієї академії образить, то платить кару.

Хорунжий. Ви мене також хочете понизити.

АКАДЕМІЯ

1. Н а р а д а

Довгий стіл, на столі портрет Шевченка, лампа світить немудро. Товариство з яких двацять людей, дві пані, два офіцери, а решта селяни. Стрій їх мішаний — піввійськовий, півсвій.

Голова цієї академії Антось говорить: Заки прийдемо до нашого реферату за наше село, маємо рішення, чи пустити жінок на засіданє нашої академії, голова жіночого кружка внесла устно таке бажанє, друге внесене Семена, щоби не варити чай під час засідань. Василь знов домагається, щоби нинішнім засіданєм кінчити нашу зимову академію, бо весна приходить і сонце вже підіймається вгору. Врешті Юрко хоче відчитати свій пом'яник, який списав на ваше припорученє з викладів цієї академії. Ви любите багато говорити і тому прошу на коротко забирати слово, аби борзо дійти до головного нинішнього викладу. Перша точка порядку, хто...

Ч и т а р. Дуже гарно, що жінки хочять разом з нами бути прийнятими.

В а с и л ь. Може їм, жінкам, і гарно, а нам не гарно, не приймати. — Хіба хочете тут зробити ярмарок і централю сплетень?

Х о р у н ж и й. От вам і наш мужичок вискочив як господь єго сотворив, бери бука, вали жінку, гони від світла в темну кухню

В а с и л ь. Ніхто їх в кухню не гонить, бо ми і самі сидимо разом з ними в кухні. У Чернівцях, де ви, пане хорунжий, вчилися на адвоката, там є кухні, а в кухнях наймички. В нас є мала хата, а велика хата є для вас, як приїдете додому. Та для якого пана, як приїде до мужика, як ви кажете, аби з него трохи влупити, є на весіле, похорони і на все те, пане хорунжий, що не буденне. Жінок тому не хочемо пустити сюди, що хочемо тут мати спокій і лад. Пане хорунжий, ви дякувати богові, ще не жонаті і ви ніякої практики не маєте в цім ділі, та колись, за років двацять, ви будете голосувати з нами.

Х о р у н ж и й. Думаєте за двацять років буду ідіотом?

В а с и л ь. Навпаки думаю.

Х о р у н ж и й. Віци старшого австрійського фельдфебеля.

А н т о с ь. Ож, ви оба подібні до жінок, мабуть треба би і вас обох відси збутися. (Далі немає одного аркуша автографа.—Ред.) в очах панни Ганусі... Я жадаю, щоби ви також заплатили кару.

А н т о с ь. Якби я за кожний раз як ви оба з Василем з'їде-
геса, а я вас розчіплюю, почав платити кару, то я би і корову продав
з-поміж дітйй. Отже, товариші, як з жінками, приймати чи не
приймати?

Х о р у н ж и й. Це була б ганьба для цілого світу, щоби по-
дібне внесене перейшло.

А н т о с ь. Хто ще хоче говорити?

С е м е н. Я кажу, та не лиш я, а ми всі тут, мужики, що як тут
будуть жінки, то з цього відразу нічого не буде. Я далеко не шу-
каю, але кажу за свою жінку, як вона тут лиш сяде, то ваших ака-
демій всіх на світі не буде чути. Годна вона стерпіти, аби не го-
ворити? А ніби ваші ліпші? Самі кажіть. Тих академій з жінками
досить маємо дома. (Всі селяни кричать гуртом: Не треба жінок,
не хочемо! Хорунжий зривається, заломлює руки, аж сугави
хрубостять, і кличе: Ох дич, ох хомути! Тов. хорунжий ще двіста
марок заплатить).

А н т о с ь. Ухвалено — жінок в запасках не пускати на ака-
демію. Чай, здається, перейде без дискусії.

Х о р у н ж и й. Чому без дискусії, чому знов якийсь піст, той
дурний хлопський піст?

В а с и л ь. То не жоден піст — чай, навіть патлаті мужики в
Чернівцях знають, що чай не скоромний, лиш ви на університеті
чули, що чай скоромний.

Х о р у н ж и й. Ви, Васильку, досить безлишні і я з вами мушу
раз скінчити!

В а с и л ь. Кіньчім зараз, лиш пристаньте, що чай є пісний.

А н т о с ь. Спокій, спокій, чи чай пісний чи скоромний — най-
ліпше москалі знають, ми, галицькі українці, менче на тім спробні,
але тому рада казала пані Д. не робити чаю, що наші жінки дові-
далися, що ніби б то ми з чаєм п'ємо горівку чи арак, чи рум, а ви
знаєте, що вони сего не можуть нам так подарувати.

С е м е н. Лиш ви мене послухайте. По послідній нашій акаде-
мії прихожу я додому, вікна сліпі, пес радий, що може мене обню-
хувати, чую коні форкають, корови спокійно дишуть, дідька нема
ніде, тихонько відтвиряю передні двері, засуваюся до хати як зло-
дій, лягаю на лаву та й думаю: я тото би-м їв, але ніж маю жінку
будити, то вже до раня якось дісплю гірко, щоправда в череві по-
рожно як в бальоні — вгору здоймає. Тисну себе до лави аби-м
не підлетів до св. Николи. Але чую, — жінка ніби крізь сон гово-
рить, чухається, обертається, стогне. Встала, намацуює по хаті та

йде ід лаві і шукає, чи я лежу чи ні. А я гадаю собі, а ти, ти, не-бого, не гадай, що я зараз від академії та просто до тебе піду. Та й відступилася, черкнула сірник, засвітила каганець...

Хорунжий. Дорогий Семене, як би ви так коротше впо-відали за академію і свою Гапу — це неінтересно, щонайменче.

Антось. Слово має Семен, не переривати.

Семен. Пан хорунжий не мають ще Гапи і тому їм неінте-ресно, але нам всім, що Гапи маєм, це річ інтересна. Та як, кажу, засвітила каганець та й каже: Мій господарю, не стулюй очи за-дармо, але кажи десь був дотепер. Тут уже нема що крутити, та був у читальні. Ага, у читальні, то до церкви не ходиш, сповідати не сповідаєшся, попа за ніц маєш, жінка, як сука, має бігати коло твоїх стогів і коров, а ти сидиш у читальні та п'єш рум та арак, а та професорка такі пальчики біленькі та тоненькі протягає до тебе, а ти таки як цукор укусив би та пролигнув. Як ти до тої читальні меш ще ходити, то я свою скриню назад складу та піду до мамі. І треба мені було ще одну академію робити, правда що я вже й вечеряв, але таки обіцяв, що того червоного чаю вже більше у нас не буде.

Учителька. Мені дуже прикро, може я панам на перешкодї, то я не буду являтися.

Антось. Прошу вас, панї, ви не дивіться на Семена, він лю-бить підмальовувати і свою Гапу і ваші пальчики.

Хорунжий. Непристойний тон у вас, братя, ви несвідомї того, що між вами жінки, яких треба дуже шанувати, як носи-тельок всего гарного.

Василь. Пане хорунжий, дайте ви собі спокїй з тим, що жінка має носити а що ні. Як оженитеся, то будете знати, але наші Гапи не хочять, аби ми тут чай пили, бо кажуть, що то такий чай, який може нас завести чорт знає де, і тому ми будемо голо-сувати за усуненем чаю. Чого моя Гапа має мені не дати ані вече-ряти, ані нічого як крізь вікно видить, що п'ємо чай. Мені від того чаю і так в череві бовтається. Тому вносимо, щоби чаю не пати.

Антось. Отже чай усунемо з наших вечерів. Товариші, забо-гато ви говорите і так протягаєте, що ледви ми дійдемо до нашого головного пункту, тепер рїшайте, чи се послїдній наш сїд?

Василь. Як сонце блисне, а верба пукає, то ви мене сюди і медом не загулите. Я тягну або коня за посторонок, або сапу, або рискаль та йду до землі, нашої мамі. А вечером я такий як глина.

і руками не кину і язиком не поведу, от що ледво кулешу в горло ним зажену. Чернівський факультет тоді сипав би нам що хотів, а ми би лиш гляділи на то очима, бо ніхто з нас до оборони непридатний. Знаєте, що якби не діти в хаті, що бігають, то старі, як посідають, то чисте каміне квадратове, якби їх понакидав зі скал, що обіклали Дністер.

Хорунжий. Ех, ви з своїм камінем та скалами, якими хто хоче, то будує палати на нашій землі! А яке то каміне брудне? Як ви в неділю виглядаєте?

Василь. Та ліпше як ви офіцири, що до половини мужик, а від половини полатайко, і ручки чистенькі, і кишенька чистенька, і сумлінячко чистеньке — анголи, а до роботи воловодом не притянеш.

Хорунжий. Гірка правда все ліпша, кільки шкоди нам виробила наша класична література, Основ'яненко та Шевченко. Мужик правда, мужик сіль землі, мужик двигател ь традиції, а подивишся, а то за ковніром воші, а в пупі бруд ще від послідної купелі з коліски. Ех ви, нащадки хрунів та п'яток за вибори. Все ви брешете, кохані мужики. В неділю рано то встанеш з брудної постелі та й, давай, жінко, умиватися. Замочив лиш руки, вода — болото, антрамент, жінка кричить: Чекай, даю другу воду. А господар: Чого другу, я до сльобу з тобою не йду, і цеї буде. І як набере болота з рук та з шиї на лице, а як зітреся рушником, то жінка лиш зойкне. Ну, ну, не кричи, небого, я вчера пером не писав, але сапав. А рушник відразу йде до брудів.

Василь. Чому вас, пане хорунжий, доля графом не вчинила, а кинула вас між нас? Давні наші письмечники мусли за мужиків писати, бо нікого більше й не було на Україні, всі пани і хорунжі повтікали до москалів, до поляків і куди хочете, а за нас треба було писати і ще довго, як писати хто буде за Україну, то все лиш за нас мусить писати. Ви, пане хорунжий, хто знає, чи довго з нами набудете, глянь і вже посаду маєте в Малопольщі.

Антось. Все не до річи, нічого не до річи, ви два любите як пава пір'єм перед нами похвалюватися — один мудрий, другий не дурний, а оба дурницями вечір забуваєте.

Семен. Ви так говорите, як з книжки читаєте, та це не цікаве. Воно на весну заки я з постолів роззувся, то північ, а заки взувся, то рано, а рано йду в поле, а в полі робота, а при роботі піт, а земля липне до поту аж гірко. Сонце пече і вітер здуває пазухи, голова робиться пуста і ніякої академії не приймає. Цей

вечір — послідній вечір, дочекаємо Дмитра, зйдемося знов разом, як жити будемо.

А н т о с ь. Більшість за замкненем академії. Ви, Юрко, покажіть книжку.

2. Пом'яник

Г. Третя чорнова незакінчена редакція першого розділу без початку

Се мен. Ой, товариші, товариші, то ви хочете, аби моя Варвара тут сіла на ослін та сиділа тихо, та слухала, та мовчала тихо до кінця! Прихожу я з послідної академії, година може друга, може далі як за північ, вікна сліпі, пес мною радується, коні форкають, корови спокійно дишуть, гадаю коби ще тихо засунутися до хати, аби не вчула. Я й голоден, лиш цей чай, що ту обпився, бовтається в животі, але голод голодом, коби єї не збудити. Тихосенько засунувся, прилип до голої лави та й слава богу, ая богу, дидькови слава, не єму. Жінка ніби крізь сон говорить, чухається, обертається, стогне. Чую встає, світить каганець, а я очі до купи.

— Ото, господарь, ходить ночами як парубок, аби він повечеряв, як газди, теплої страви, аби поглянув¹ на худібку, чи вона здорова, аби поміг жінці, ні, він ходить пільмою та кістки перевертає в цілім сьвіті, а Сибір, а Київ, а Польща, а Україна! Згадай єму лиш за Україну², то облизується як пес до сала, очі³ горять і жінку забуває і діти. Боже мій, боже, хто тоту⁴ Україну вишукав і жандарі го водять як злодія і ревідують, і перекидають все з предковіку, а він нічого, най жінка плаче, най пропадає, аби Україну віднайти.

— Я мовчу.

— Бога ви не знаєте всі разом у тій читальні, до церкви ходити ні, сповідатися ні⁵, піп у вас ошуканець, лиш читальня церква, а Україна бог. Коби сторонами милями ходити на віча та збори, ще перед війною то ти лишив жнива та біг як пес за тим Кирилом, а ти, дурна Варваро, роби сама, гаруй!

— Я мовчу та гадаю, оце академія!

— То вже тобі замурувало, ти, українче собачий! Страва за-

¹ Замість: поглянув було почато: пози[рнув]

² Замість: Згадай єму лиш за Україну було: Скажи єму Україна

³ Замість: очі було: гочи

⁴ Замість: хто тоту було: що це

⁵ Замість: до церкви ходити ні, сповідатися ні було почато: спові[датися]

дубіла в печі, аби він прийшов, як газди, та збудив, та сказав, жінко, дай їсти, я, небого, голоден, а я би встала та загірла, як належить, аби він не був як наймит, що без вечері лягає...

— Я мовчу та гадаю, це добре вже, може дасть їсти, та ще при цій гадці більше зголоднів.

— Але, де він схоче їсти у жінки, вони позасідають у тій читальні як бургири, гарбату п'ють, до гарбати руму та й бог знає ще що додадуть, а тебе, жінко, най чорт хапає, щось¹ скаправіла коло печі, вечерю готовлячи, в тебе очи червоні, а я найду чорні, блискучі. Ти гадаєш, що я не виділа через вікно, але я наберу каміня в запаску², бігме, наберу, то я вас всіх від тої читальні порозгоню!

— Я мовчу, але гадаю: зараз буду бити. Встав я³, нічо не кажу, а вона видить, що вже недобре, відхилила затулу та витягає вечерю, та на стіл кладе. Гадаю ліпше попоїсти ніж бити. Як я наївся, то Варвара подобріла й стала ласкавійша⁴. А я погадав собі — вже того чаю в нашій академії не буде.

А н т о с ь. Голосуйте за жінками хто, і за чаєм хто, а хто против.

У ч и т е л ь к а. Може нас, жінок, ту не треба, ми самі уступимо.

В а с и л ь. Пані учителько, ви говорите так, якби вас хто мав намір викидати відси, прошу вас, ніяка Варвара ані не думає вас ганьбити⁵, а ви нам потрібні. А чому вас Варвара не обиджує? Тому, що ви сукню маєте, якби ви в запасці ходили⁶, то тоді і ви і ми пропали би, бо, видите, наша Варвара гадає, що нас до спідниці не тягне, лиш до червоної запаски.

Х о р у н ж и й. Хам, хам, подлий хам!

А н т о с ь. Пане хорунжий, не скачіть, але за обиду зложіть зараз двісті марок.

В а с и л ь. Нічого образливого жінкам я не хотів сказати, пан хорунжий вдає польського графа і хоть має кожушину з тороками та гепає ціпом в stodолі, таки хоче, щоби були хами, як такому панови без хама обійтися!

¹ Далі було: очи

² Далі було почато: то

³ Замість: Встав я було: Встаю

⁴ Замість: ласкавійша було: ласкава

⁵ Замість: ганьбити було: ображувати.

⁶ Замість: в запасці ходили було почато: з[апаску носили?]

Хорунжий. Хто говорить по-капральски, цей хам, чи він мужик, чи міністер, вчіться ж з жінками поводитися чемно!

Василь. То правда, що у вас, панків (це за мужичків)¹, є закон, щоби жінці ніколи правди не казати. Як зачнете коло дівки дубцювати та говорити клей та клеєм її обмазувати і то роками цілими², то ваші панни від тої обметиці побіліють і послабнуть і руки їм трясуться.

І врешті як від того брехливого балаканя вам зуби повипадають, а дівкам очи померкнуть — тоді аж ви женитеся. І одно і друге вже немічні від тої довголітної брехні. В нас не так. Впала тобі в око а хочеш її, кажи її, носи дарунки, обіймай міцно аби аж кости дзвеніли, — а відеш з клас — женися.

Хорунжий. А як оженився, то бери бук та бий та до читальні не пусти.

Василь. То також дурнота вас усіх учених, що мужики жінки б'ють, але нехай, всего я вам не годен спростувати. Ви собі запам'ятайте, пане хору[н]жий, що котра в нас віддасться, то має діти і то зараз³, а як має діти, то до читальні не може йти, бо не годна всидіти і пазуха буде мокра від молока⁴. Наші жінки мають цицьки не на те, щоби пани офіцери бряжчали за ними шабельками та блуд творили, але на те, щоби дітий годували. Погодує свого та приходить сусідка, ой, сусідко, йду до міста на термін, коби сте отак за дві години погодували моє мале. Прибігає дівчина, вуйно, мама такі слабі, що хто знає, чи ніч переначують, йдїть та дайте цицьки, а само дівча вже з ніг валиться, бо колише дитину цілими ночами. Або й таке буває, що приходить таки мужик та ніби щось мне-мне, а врешті, нігде правди діти, каже — та прошу вас, кумо, йдїть погодуйте дитину, жінка покинула, а в хаті не можна втриматися. То вже вона его добре збере з гори за жінку⁵, але з грудьми біжить до покиненої дитини. Цей сорти жінки в читальні, а ще вечером сидіти не будуть, хіба наберемо чорт знає що, а чай не пиймо, як то наших жінок та лютить. Голосуймо!

Антось. Не допустити жінок і викинути чай — перейшло більшістю. Чи на цїм вечері кіньчимо нашу академію? Лиш не говоріть так багато, переслухати тяжко.

¹ (це за мужичків) *вписано*.

² *цілими вписано*.

³ і то зараз *вписано*.

⁴ *Замість: молока було почато: кор[ма]*

⁵ за жінку *вписано*.

Михайло. Давно вже я зі своїм дідом, старим Лазоренком, пішов сіяти, ви ще его пам'ятаєте, котрі старші. Спрят мені дід коні до борін, взяв сіву на плечі, простоволосий, грива сива, а пазухи вітер віддув. Дід сіє, а я за ним волочу, але дивлюся, а дідови цюрить кров з подертого черевика. Діду, діду, гукаю, таже кров цюрить з ноги, станьте. Ей, брњи, брњи, який ти дурний, то першу сіву та й ту перестати. І досяв дід сіву до кінця гонів, а за собою лишив стежку¹ крові. Потім стягнув черевик, післав мене за збанком з водою і за хлібом, витяг тріску, вимив рану², заліпив хлібом та вдер кусень рукава і завинув рану. Се мене ймив та й танцює. Я регочуся, дід такого тропака ріже, аж кобили дивуються, а я з ним. Мой, весна найкраща зі всего на світі. Жайворонки співають над нами, а дід пшеницю³ їм кидає вгору та кричить, їж яру пшеничку та співай дідови, бо якомсь не знаю, чи на другу весну буду ще слухати твого співу, наша пташко. І таки того року вмер...

Антось. До річи, до річи.

Семен. Та яке до річи, все є⁴ до річи. Я як прийду в вечір трудний та заки⁵ постולי розшнурую, то й без вечері всну, а раню заки зашнурую, то жінка і без сніданя гонить в поле! Стежки просихають, діти всі, як пчолы, повилітали з хати, сонечко вже горою йде, яка тут академія, відкладаймо⁶.

Василь. Я, товариші⁷, на весну до нічого не придатний, жінка не дає добре їсти, все кричить за піст, мі з плечий не злазить, сій та сій. Вже в неділю трохи обмиюся та вийду між люди. Дай поки[й] тій академії на весну.

Четар⁸. Я розкажу вам за частинку весни в мене дома. Оже так⁹.

— Жінко, дай хліб, най піду підголитися — мій тато каже.

¹ Замість: стежку було почато: вели[ку стежку]

² Замість: витяг тріску, вимив рану було: вимив рану, витяг тріску,

³ Замість: пшеницю було: яру пшеницю

⁴ є вписано.

⁵ Замість: заки було: нім

⁶ Замість: яка тут академія, відкладаймо було почато: як тут академію про[вадить]

⁷ Замість: товариші було: панове

⁸ Замість: Четар було почато: Дуже то приемна річ

⁹ Замість: Четар. Я розкажу... Оже так було: а. Хорунжий. Ви як зачете в неділю умиватися, то це свого роду справа. б. Четар. Дуже то приемна річ

Бере під паху бохонець хліба і суне до горбатого, до цього Івана, що носить бороду як цїсарь Франц-Йосиф. Сидить там в гурті від досвіта до семої години та й приходить як з поєдинку, так якби видержав атаку на кілька шабель.

— Старий, мой, а він же тобі за хліб посік ціле лице та вилїпив на тебе цілу книжечку папірків.

— Борода, каже, дуже тверда в мене.

— Та шовкова вона в тебе не є. Але ¹ кілько ти тих хлібів вже за ту бороду виносив — мой, мой, старий.

— Давай води, митися.

Одна миска болото, друга болото, мама ще дає — знов чорна.

— Мой, старий, ти йди до Прута та ще і там піде чорна смуга від тебе.

Бере води в цебрик, шурує ², пре.

— Ні, старий, до тебе ³ треба сапи. Врешті тато вирвесья з рук ⁴ та до рушника, а рушник зараз як ганчірка.

— Ти, старий, так як свиня нешкрептана, як же я тобі білу сорочку маю дати.

— То давай чорну, мені одно, а до божого дому піду.

— А люди що би сказали, о вже стара не газдиня, от яку сорочку на старого натягнула!

І як почне тата чисати та натягати сорочку, та зацінкувати...

— Ой, мой, стара, ціпко ти напасна, як я маю вірити ⁵ тобі, що ти слаба та гинеш, а ти мене, як пси, кундасиш.

Та як вже збере тата та обмиче та понатягає та й каже:

— Йди вже, йди, бо давно видзвонили.

І тато, гарно вбраний, дубає, а мати виходить за ним аж на ворота, та оглядає, чи хибує ему чого ще.

— Але сонічко, стара, але ясне, весна ⁶ красна.

А мати входить до хати та й каже до нас:

— Ще старий дубає, як его прибери, то ще виглядає.

І мати, рада, сідає проти сонця та щось нагадує давнє...

В другій частині то так:

Тато приходить з коршомки вже більш бадьорий, веселий.

¹ Але вписано.

² Замість: Бере води в цебрик, шурує було: Бере води в цебер, води

³ Замість: до тебе було: тебе

⁴ Замість: з рук було почато: з обій[мів]

⁵ Замість: як я маю вірити було почато: не вір[ю]

⁶ Далі було: стара

Відомо, що мурманська, що мурманська вогонь,
до вогонь зваго мурманська вогонь.

- Бити, б'ється, що мурманська, при мурманська вогонь,
мурманська, мурманська мурманська мурманська?

- Вогонь мурманська мурманська мурманська мурманська
мурманська мурманська, мурманська мурманська мурманська.

Вогонь мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська

мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська

мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська

мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська

мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська

мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська

мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська

мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська
мурманська мурманська мурманська мурманська, мурманська мурманська

«Академія». Одинадцята сторінка автографа (олівцем).

— Но, стара, ти не вмирай, бо, бігме, оженюся. Я трошки з людьми побув, ти, стара, не воркоти, бо я так знаєш люблю і вдарити...

— Агій, публіко, то ти, старий, при дітях великих не встидаєшся до мене так говорити?

— Я знаю, що жінка має чоловіка слухати і решта, а діти, діти най здорові будуть. Оцей, наш офіцер, програв свого цисаря гет, та ще гонору не втратив, бо така воля божа, але цисарь стратив і гонор¹, краї, податки, військо, ему гірко, прогнали геть. А ти прийшов собі до свого тата, на grunt та й жий, не журися. Але² Україна вам змулила серце³, я знаю, панів чужих вигнати та самим стати панами. Най би бог благословив, але пани міцну руку тримали з другими панамі, то й замогли. Ви їх трохи під ребра пощупали, а пани дуже шкоботливі на тілі... Кажете, що Україна таки повстане, най бог благословить, але беріться кріпше, не розпускайте мужиків⁴, а самі также шукайте собі помочи... Стара, та не даш їсти, не даш...

А як тато вже попоїсть⁵, то мати стелить ему на траві проти сонця і тягне, аби йшов спати.

— Пити ему, ая, таке вже слабе, як куря, пити ему ще треба. Йди вже відпочивай, йди вже.

— Ти, стара, мене підходиш з цим спанем, ти відай черос з мене здоймаєш, бо я гроший недораховуюся, нема всіх гроший, бігме, нема.—І тато вже лежить та все балакає за гроші, а мати тримає ремінь в руках та каже: йди, старий, йди, ніби ти пам'ятаєш кільки в тебе гроший, от говориш.

І сидить мати коло него та все щось шепоче, чи молиться, чи так дальше дискусію веде з батьком — не знаю.

Х о р[у н ж и й]. Прошу нашого писаря вписати се оповідання в нашу книгу.

А н т о с ь. Рішено відложити нашу академію до зими, тепер ще оглянемо наш пом'яник, який товариш Іван нам списав.

2. Пом'яник⁶

¹ і гонор вписано.

² Але вписано.

³ Замість: змулила серце було почато: залізла в

⁴ Далі було: а. слухай, мужику, нас б. ви їх

⁵ Замість: попоїсть було: наїсться

⁶ На цьому автограф уривається.

ПРОМОВА НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ В КОЛОМІЇ в 1901 р.

А. Початок першої чергової редакції

Без заголовка

I

Шевченко перший обіймив своєю душею наші кривди і радости. Наше слово перетопив на золото поезії¹

Пам'ять Шевченка ми тому шануємо і будемо шанувати, що² він сотворив для нас нову ідею.

Б. Початок другої чергової редакції

Без заголовка

В історії нашого відродження Шевченко був перший мужицький син, що, ставши інтелігентним чоловіком, не покинув мужицтва³ і не зробився его ворогом. Він списав мужицькою мовою найкрасші свої твори і в них виявив мужицькі злидні, мужицьку душу. Він був перший, котрого ви не стратили.

В. Третя чергова редакція

Без заголовка

Шевченко був перший мужицький син, котрий вивчившись не покинув мужиків і не став їх ворогом. Ціле його жите і всі его твори показують дві головні его меті. Перша мета, аби мужиків боронити⁴ перед кривдою, яку ему завдають класи вищі і держави, а друга его мета, аби показати душу мужицьку в цілій її красі і невинности. На се⁵ стратив він ціле жите, за се терпів довголітню неволю і вмер з сими думками. Хиба красшого⁶ сина ви не сплодили, хиба більшого приміру нема для тисячів тих мужицьких синів, котрі по нім вийшли з мужицтва.

¹ Цей абзац закреслений.

² Замість: що було: бо

³ Замість: не покинув мужицтва було: душею не покинув мужицтва

⁴ Замість: боронити було: оборонити

⁵ Замість: На се було: За се він

⁶ Далі було: приміру для ін[телігенції]

Г. Четверта чорнова редакція

Без заголовка

Назначено є у програмі сего вечерка, що я маю говорити за поезію Шевченка. Але я говорити за ню не буду, бо¹ ви майже всі не знаєте читати і тому не знаєте Шевченкової поезії. Най діги ваші підростуть, то вони будуть знати Шевченка і тогди на таких зборах буде можна говорити про єго поезію, а не казати вам казаня². Скажу лишень, що Шевченкові твори є найбільшим пам'ятником, який може цілий нарід, хоть би вмер, по собі лишити. Але я хочу направити вашу гадку на одну велику подію, що з Шевченком перший раз і в могучий спосіб в нашім життю об'явилася. Шевченко в історії нашого відродження був перший мужицький син, що перейшов³ науку.

Д. П'ята чорнова редакція

Без заголовка

Я мав говорити на сім вечерку за поезію Шевченка, але я обміркувався і не буду говорити за ню. Тому не буду говорити, що ви не вмієте читати і тому тої поезії не знаєте, а казати вам казане не хочу, бо ви мусите без мене⁴ багато казань вислухувати, не розуміючи з них нічого. (Скажу лишень кілька, що Шевченкова поезія, то є найбільший твір, який нарід р[усько] ук[раїнський]⁵ з себе викував). Але хочу вашу увагу звернути на що інше, що мені насувається при самім ім'ю Шевченка. Він в історії нашого відродження був перший мужицький син, що, вийшовши з мужицтва і набравши висшого образования, не пропав для хлопства, але всі свої найкрасші сили обернув

Е. Шоста чорнова редакція

Без заголовка

Якби ви могли читати поезію Шевченка, то я міг би перед вами говорити про неї⁶, але що ви читати не вмієте, то моя бесіда зро-

¹ Замість: бо було: тому що ви

² Далі було почато: Шевченко у своїх творах лишив нам

³ Замість: перейшов було: вийшов

⁴ Замість: без мене було: і так

⁵ Далі було: має.

⁶ Замість: неї було: про його поезію

била би ся казанем, а казаня казати я не хочу, бо ви казань маєте досить! Кого лишень¹ язык засвербить, то зараз стягає вас до купи і говорить. Підростуть ваші діти, пізнають Шевченка, то тогди буде пора говорити про его поезію. Тепер я хочу звернути вашу увагу на один дуже важний момент в появі Шевченка. Він в історії нашого відродження був перший хлопський син, що, ви-йшовши з хлопського коліна і перейшовши до стану інтелігенції, не покинув мужицтва душею, але станув в его обороні і свої сили посвятив

¹ Замість: Кого лишень було: Хто лиш

П Е Р Е К Л А Д И

МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

Переклад твору Гліба Успенського «Разорение» (глава «Наблюдение Михаила Ивановича в дороге»).

А. Початок первісної чорнової редакції

МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

(Хоть Михайло Іванович був дивний, нав'язуючи розговори з чужими людьми, котрі на него не звертали жадної уваги і об'ясняючи свій міх, що тепер час прийшов простому чоловікові рушитися).

Б. Початок другої чорнової редакції

МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

Михайло Іванович¹ був дивний тим, що нав'язував розмови з незнакомими людьми, котрі на него навіть не гляділи² і своєму міхові говорив, що простому чоловікові якраз тепер треба рушитися. Але его злість на минулі часи³ серед таких людей, що проклинають теперішні⁴, зобов'язує нас ближче пізнати історію⁵ его хорих грудий.

Познакомитися з ним тим лекше, що він сам шукає чоловіка, з котрим міг би побалакати. Незаспокоєний бесідою зі своїм міхом, він прилипне до кожного, хто хоть на мінутку на него погляне, або хто нехотячи щось его запитає. Наприклад, як він вертаєся ночою від Тріфонова в Жовтіково⁶, то хижим оком слідить, чи не видко де світла, а далі вже питання і розмови. І де лиш мелькне світ-

¹ Замість: Михайло Іванович, було почато: Іва[нович?]

² Замість: не гляділи було: не глянули

³ Замість: на минулі часи було: на минулий час

⁴ Замість: теперішні було: теперішні часи

⁵ Замість: зобов'язує нас ближче пізнати історію було почато: зобов'язує нас до ближчого знаомства. «до» лишилося незакресленим.

⁶ Замість: Жовтіково було: Жовтаково

ло, — чи в сторожевій будці в паньскім саду, чи в шиночку — Михайло Іванович зараз тудя заїздить і заводить бесіду з кождим, кого зобачить.

— Якже з тими дідьками не лаятися!¹ Дриньчить его заморенний голос в великім шинку, де лоевий огарок освітлює нечесану голову шинкаря за шинквасом² і довгого мужика, тупо п'яного і непевного на ногах. Як їх чортів не сварити, не нехарити, каже він, справляючи на тріфоновських гостей. Ти гадаєш, що йому справді колія зашкодила? Йому нічо хапнути в лабу, будьте вже спокійні. Йому в теперішній час розбивати не дають — от він і скавулить як пес, бо що ж то таке колія?

Зробивши кілька скорих кроків, Мих[айло] Ів[анович] підходить ближче, майже підбігає до тупого слухача і продовжає:

— Купець³ в гріб проситься: «живого кладіть». Нові порядки не смакують. А все тому, що не можна ему з дозорцем простого чоловіка замотати. За се слава тобі господи⁴. А коби ще отець небесний їх по хребті ліпше траснув. Дуже ладно! За то, що заморили, задушили простого чоловіка. Через їх здирство простий чоловік став дурнем, болваном.

Як М[ихайло] Ів[анович] так говорить, то не може встояти на місці. Гнів гонить його від слухача і пригонить.

— Чому простий — дурак і болван? Чому за живота свого солодкого не лизнув і нового чобота не зносив? Чому замість того брав по писку? Тому, що його чоботи другі носили. Брате, голубчику! У-урядника...

ІЗ ОПОВІДАНЬ ЛЮДВІКА ТОМА

І. ТВЕРДІ ГОЛОВИ

На подвір'ю окружного суду висить чорна дошка, а на ній приліплений аркуш паперу. Що там написано — не знати, бо яких п'ятнайцять парубків стоїть перед таблицею і конче наважилися відчитати круту писанину. Вітус Ленцбавер з Гугльфінг слябізує

¹ *Замість:* з тими дідьками не лаятися було: з тими чортами не сваритися

² *Замість:* освітлює нечесану голову шинкаря за шинквасом було почато: освітлює з[а шинквасом]

³ *Далі було:* він

⁴ *Замість:* За се слава тобі господи було почато: І слава

письмо і бучком показує кожне слово. Читає голосно і виразно на втіху нам і своїм товаришам.

— «Засідане» — жди-бо трохи — «судців присяжних» — мойня, та кишки з мене випустиш — «дня 8 січня. Вітус Крайцпуантнер» — ага — «і, і» — коли-бо не мож прочитати — «то... то... товариші» — вже добре — «за побите». — Ади, куди воно йде! То ніби я, а товариші то ви. Відай, брби, буде сьогодні фист! Паскудна буде днина!

— Май моц зле — відказує старший парубок Ганспіргль — оі Крагльфінгівські, вони нас потопля своїм свідоством, таке на нас вікажут! Злодійске свідоство воно буде!

— А до того ми перші маєм си скузувати — каже камрат Андерль — оце буде куца година! А адиюнта дес фист напалили!

— «Ще вони бога за ноги не ймили — мовить поважно найстарший син Горішного, — ще мемо видіти, як то буде! Ми боронили власної особистости, в обороні стояли... е, мої дьидя знають си на речи не від сьогодні. Вони кажут, що доки-с не признавси, то не має бути признано, а свідків відкинут та й за криву прицегу до крименалу!

Правничі виводи Петерля роблять велике вражіне.

Всі ідуть відважно до середини в товаристві вірних прихильників. За ними сунеться різнобарва гурма дівчат. Поспускавши голови, вони стають подалік від парубків. Чекають терпеливо і несьміливо оглядають незвиклу, судову обстанову.

На лицях малюється хлопська цікавість. Вони би радше постояли на дворі, аби подальше від врочистости і жандармів. Але таки не відходять, бо, як якийсь казав, жура і втіха та має бути одна тим, що кохаються. Годиться бути коло милого, як його страшний судя буде на протокол брати і як він, ані сине за ніхтем, не збоїться.

Ласкавий читач уже певно догадується, що є на ділі. То судова розправа, котра щотижня відбувається, як конечний наслідок недільних біятик парубоцьких. А я не буду розказувати давнім звичаєм, що казав Вітус, як його питали, або Петерль або Андерль. Не хочу також списувати всяких, усяких слів, що свідчать про давнину і богацтво нашої бесіди, а тепер означають: він мене в писок, а я його! Рівно ж не буду показувати превеликого богацтва образовости нашої мови і не буду слідити, відки наші земляки набрали стільки драстичних слів на означене поодиноких частей тіла і їх ушкодження.

Про все те нічого не скажу, а зверну увагу на се, на що судівництво і природничі науки повинні давно свою увагу звернути. Маю на думці якусь дивну організацію голови наших парубків. Ще нині є багато порядних людей, як наприклад, професорів, котрі твердо переконані, що залізо або дерево твердше від людського черепа. А я кажу, що неправда. Принайменше неправда серед піль горішньої і долішньої Баварії. Хто не довіряє, най послухає розправи і переконається. Мусить пристати на те, що на сій розправі він видів найтвердші голови нашого віку.

Предсідатель пояснив присяглим, що противне законови ушкоджене тіла виконано небезпечними приладами і післав слугу, аби їх приніс. На коритарі починається такий гриміт і лускіт, як коли би звідтам випроваджувався залізний склеп. Слуга і його помічник ледво внесли ті прилади. То були господарські струменти. Ціле господарство середнього господаря. Знадіб'я оті укладено перед столом судії і не один з публіки міг погадати, що то, може, ліцитація, а не розправа.

Є то оружє, яким Вітус, Андерль, Петерль і т. д. боронилися в видимій небезпечности від ненадійної зачіпки. Подивімся ближше на ту амуніцію. Насамперед є там ціла одна половина тачок, дві або три штельвазі, гальма з ланцюхом і всіляка деревня, що іще недавно була возом. Зі стайні є: стільчик до доеня коров, держівно від гралий, чотири-п'ять ланців від ясел, і лати, і пужівна, ще й кавалок журавля. Всі ті кавалки мають нестертий знак їх уживаня. Залізо позагиналося і поскручувалося — видно, що лучило було на тверді тіла, а деревня потріскала і зм'якла на м'якушку, аж дранте висіло.

Маючи такий вид, слухаємо обвиненя. Слухається його, як другої пісні про Нібелунгів. З отими буковими, дубовими, залізними причандалами оборони йшли напротив себе хлопці з Гугльфінг і з Крагльфінг. А як їх забрали в руки і зачався бій, то велика саля тряслася в углах. А то, що коло них було, то пропало або поломилося, ні цілого стола, ні збанка — лиш голови цілі.

Прихильний читачу, поглянь-но, як свідки з Крагльфінг маширують! По всім, що ти чув, вони повинні би вигріватися на печі або ходити з помочю ходільниць. Так ні! Правдива розкіш слухати, як вони про той випадок рівнодушно оповідають. Декотрі чують шум у голові, але то байка. Два-три флетевці кажуть, що були «ограничені», т. є. що не могли робити. Хіба лиш за се дістануть гроші.

Добре їх здоровля викликує в салі злобу. Щось воно та не так. Відай, нема що спускатися на достовірність свідків. За малу кришку забави при сьвяті кілька крику зчинити! То нечесть для гміни Крагельфінг! Навіть вїт має гадку промовити до чести своїх парубків. Одно щастє, що лиш кілька свідків таких найшлося, бо за суд на борців з Гугельфінг випав легкий і вся публіка була вдо-волена.

Добрі хлопці з Крагельфінг не мають ні найменшої злости. Раді грошем за страчену днину, весело підморгують на себе, свідомі, що в сільських керничках мокне не один оріховий бучок. Коби борше ствердли, тото порядно відплатяться!

А ти, ласкавий читачу?! Чи не слушно бурмоче старий возьний Шнекель, забираючи з салі господарську потріб: — Оцим, — каже, — люде добрі, сегодни хотьби собі голови розвалювати! Все сегодни спаршивіло! Не шкода то псувати праці? Далі будуть голови розвалювати мисками та подушками!..

Ой, нема то як здоровле...

II. СМЕРТЬ

Пекучий день в липню. Сонце так жарить широкі торфові поля, що повітре дροжить, як над огнем. Мала хатина Штефлів ще мізернійше виглядає в дрожацій мглі, а бура стріха, що заржавіла від сонця, ще темнійше. Перед хатою стоять дві грушці. Спарнота валить їх із ніг, а зумканє мух колише до сну. А так більше нема нічого живого коло хати, аби прогнати нудоту, бо всі пішли в поле до жнив. Ну, не всі. У великій хаті є старий Штефель, що чекає смерти. І його стара Уршель сидить з ним. Учора перед вечером був доктор і казав, що пришло ліки.

— А то ж нащо, — казав Штефель, — коли я знаю, що не буду.

— Ну, ну, — потішав його доктор, — ніхто так борзо не вмирає, не треба зараз гадати найгірше.

Але Штефель навіть слухати не хотів.

— Я ліпше знаю від вас. Ваше право кождому так казати. А я запевне знаю, що завтра вмру.

Потім жінки післали за попом і він висповідався. Та й лежить собі Штефель спокійно і на білу стелю дивиться. Уршель сидить йому в ногах і читає з великої, чорної книжки молитви за помер-

ших. Вона шепоче слова, наче в себе їх загонить — і лиш тільки шуму в хаті. Нарешті тихо, як у сьвято.

Кілька соняшних промінів закрадаються крізь фіранки до хати і граються на покривалі у синіх квітах. Підбігають до зложених рук Штефля, як коли би віталися з ним останній раз. На дворі все були з ним разом, чи зима, чи літо. Може то бути, що умираючий їх розуміє, бо гладить руками те місце блідо-золоте. Все були добрим товаришами — він і сонце, все воно його веселило, хоч пекло. Сіно помагало збирати, жито і пшеницю в руки вносило. Ба, не знав, чи в небі воно є? Таке, аби був урожай і робота на дві тверді руці. Як піп запевне знає, то нема. Він оповідає, що ніби в небі ангели ціліський день на арфах грають та співають алилуя. Казав йому оте на потіху, але яка йому потіха з того?! А може піп таки геть не знає, або, може, для хлопів є інакше? Але Штефель не хоче довго гадати про надземські речі. Він дивиться знов на стелю, а проміні тимчасом тікають з покривала на чепець старої Уршель і на молитовну книжку. Нараз хорий підіймається і каже:

— А поминки аби мені були в долішній гостиниці.

— Добре, — каже стара, — будут у долішній.

— Та й аби кождий, що нестиме тіло на могилу, аби дістав дві гальбі пива. Але памнѣтай, стара, най за мене по смерти люди не говоря...

— Вже буду памнѣтати, — каже Уршель.

— Як піп прощі вікаже та й усі можут забути за похорон, — каже Штефель і бачить, що стара добре нотує собі в голові його волю. Йому стає легонько, що остання його річ буде, як бог приказав. Нічого не буде хибувати, що порядному газді належно.

Аби не знати скільки людей ішло за деревищем, то ніхто про него згїрдного слова не скаже, нікому шустки не винен... Хто буде йти попри могилу до церкви, то «отченаш» за него вікаже.

То як він пригадає своє ціле житє, то видить його як на сцені, як чуже, інше життя.

Робота і забава — одно з другим, але робота перша. Веселість і смуток, молодість і старість, а понад усе найстарша земля, аби трималася.

Штефель не знає, яку далеку дорогу перейшов гадками, але як Уршель добре бачить і сьвітить дві сьвічці, що стоять на столі в головах.

Сьвічечки горять пирскаючи, а Штефель одним махом дійшов

до кінця своєї дороги. Уршель каже голосно «отченаш» за душі в чистилищі.

На дворі вечір. Грушки збудилися з важкого сну і галузем злегка похитують; їх тінь падає на тік, на луки, аж на дорогу. Дорогою котиться віз зі снопами.

Д О Д А Т К И

ПРОМОВИ, ДРУКОВАНІ В ЗАПИСАХ КОРЕСПОНДЕНТІВ

ПРОМОВА В. СТЕФАНИКА НА ЗБОРАХ ПОЛЬСЬКОЇ ПОСТУПОВОЇ МОЛОДІ В КРАКОВІ З ПРИВОДУ НАПАДІВ ПОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ НА І. ФРАНКА ЗА СТАТТЮ «DER DICHTER DES VERRATES», 1897 р.

Від русинів говорив Стефаник. «За свої переконання історично-літературні відповідає сам Франко. Єму свобідно мати о Міцкевичу свою гадку. Я его боронити не буду, бо сам собі це ліпше зробить. А скажу ліпше за ту квестію, що називається польско-руска. Ся квестія ніколи не була полякам ясна. Але до недавна була хоть одна партія межи поляками, котра в сій квестії висказувалася справедливо, хоть єї не знала, як решта поляки. Се соціалісти польські. Як ся партія вийшла на політичну арену при послідних виборах парламентарних, то з тої справедливости не лишилося нічо. Проти наших кандидатів радикальних ся партія поставила своїх. Видко, що стан посідання не так легко може скинути з себе навіть поляк соціаліст. А другий факт, як заняла до русинів польска партія соціалістична, се бесіда посла Дашиньского на зборах русинів у Відні, що були скликані русинами, аби в центрі держави запротестувати против різні виборчої. Посол Дашиньский сказав, що надужиття виборчі були в цілій Австрії, а в східній Галичині лиш тому так ярко виступили, що там не було організації. Се така оборона Баденього аж файе! То войско не на те різало, аби розбити нашу організацію, лиш аби завести організацію. Видите яка логіка поляка, як забирає голос за русинів. Інших фактів не навожу, але осими двома хочу вас переконати, що тепер ми, русини, не маємо ні одної партії польської, щоби для нас була справедлива.

А що ж дієся серед нашого люду? Хлопи наші емігрують з найліпшої землі, з Поділя, тепер зачинають емігрувати з Букови-

ни. Сотки їх сидить у криміналі за вибори і чикає страшного за-суду. Решта, ті, що сіють і орють тепер, чують, що над ними ца-рить якась страшна сила, котра їх хоче роздавнити. Хто та сила? Таже при послідних виборах вони, сі хлопи, усю свою енергію вложили в борбу політичну, легальну, аби визволитись з тої страш-ної сили. Повинні були вийти усі наші мужицкі послы, а вийшло їх три. Тепер вони сіють і орють і чують страшний нестосунок між їх силою політичною а їх репрезентацією. Чи в тих масах нашого народа горить тепер ненависть до тої сили, чи розпука і апатія то-чить? А хто ліпше вгадає, як Франко, а хто глубше відчує, як Франко, то, що тепер у нашім мужицтві горить або єго точить? Се можуть бути мотиви політичні до статті «Ein Dichter des Ver- rates».

ПРОМОВА НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ В КОЛОМИЇ в 1901 р.

«Бесіда Стефаника, се справжня поезія: Селянський світ ви-силає найліпші свої сили в інший панський світ, аби вони там на-бирались розуму і боронили потім його перед тим ворожим, пан-ським світом. Шевченко, се перша така селянська сила, що, на-бравши розуму в панськім світі, обернула його на оборону селян-ського світа. По Шевченку таких сил було більше, і хлопи повинні радуватися, що можуть висилати з-поміж себе такі сили і повинні бути певні побіди, бо доки з-поміж них виходять такі люди, як Шевченко, Франко і т. д., доти вони не можуть загинути...»

ПРОМОВА НА ЮВІЛЕЇ М. ПАВЛИКА У ЛЬВОВІ в 1904 р.

«Дорогий ювіляре!

Ти прости нам, що ми сьогодні зле проти Тебе приладилися. Не стало нам сили, аби припровадити до Тебе тих, що мають Тебе вітати.

Нема тут тих маленьких дітей, що мерзнуть в солом'яних буд-ках, як батьки їх оббирають панську кукурудзу. Ані тих хлоп-чиків підростків нема, що дозирають своїх сестер в тяжкій сла-

бості і сто раз на день подають води, а темної ночі плачуть в куті перед страшними сестриними привидами.

Не поклониться Тобі нині тота жінка, що, йдучи на роботу, бере на плечі колыску з хорою дитиною і свічку в пазуху, аби воно без світла не умерло. Не такі у нас бистрі очі, аби ми доглянули той маленький огник серед темряви піль, не такий слух, аби вчути мамин стогін.

Не розкажуть Тобі сьогодні всі тоті, що поверталися із-за моря, своїх пригод і свого жалю за рідною стороною.

Ні, не прийдуть Тебе привітати всі тоті, що з малої дитини шукають притулку, що всіма дорогами ранили свої босі ноги, а правди з серця не викинули на дорогу.

Та ще на поклик Твого імені вони прийдуть і як почують Твоє жите і діла, то в їх серцях зродиться нова віра і нова пісня, а Ти, слухаючи тої пісні, аж тоді простиш тяжкі кривди, які заподіяли Тобі твої земляки.

А сьогодні нам, Твоїм учням і приятелям, прости за отсю холодну і чемну публіку Твого ювілею».

ДЕПУТАТСЬКИЙ ЗВІТ В. СТЕФАНИКА 16 СЕРПНЯ 1908 р. в с. УСТЕ НАД ПРУТОМ

«Справоздання посольське тов. Стефаника відбулось 16 серпня с. р. в Устю над Прутом.

В своїй палкій промові тов. Стефаник представив в загальних рисах теперішню ситуацію політичну, в котрій верховодячі крути шляхти польської в зв'язі з горсткою рублехапів-москвофілів наважилися всякими способами здавити визвольний рух нашого народу. А що не обійшлося без немалих жертв в сій борбі політичній, свідчать події в Лядськім, Горуцьку, Коропці і Чернихові. Не дивно, отже, що в виду таких на нашім народі роблених насильств, з розпуки гаряче серце молодця повзяло убійчий замах на найвищого достойника, за все відвічального в нашій нещасній країні. І хоть сей спосіб борби з нашими ворогами уважати треба за невідповідний, то все ж не повинні-сьмо остигати в сій кипучій боротьбі, не датись тим переслідуванням наших верховодів, зміряючи до ще більшого пригноблення нашого визвольного руху, які з приводу атентату на гр. Потоцького тепер настали.

Відтак перейшов тов. Стефаник до діяльності державної ради в послідній сесії, представив борбу клерикальних партій з партіями

поступовими і розповів про важніші справи, ухвалені парламентом (бюджет, підвищене контингенту ландверу, полекші для вояків, справа забезпечення на старість і на случай каліцтва). Докладніше обговорив тов. посол боротьбу наших послів з польським колом при обговоренню нагячих внесень українського клубу.

Борба ся — казав наш посол — закінчилася вправді поваленням наших внесків, але і противники наші не вийшли з неї побідниками: їх значіння в парламенті зістало підкопане, а світ довідався про кривди нашого народа і кождий неупереджений переконався, що на нашім боці правда. Не дивно, отже, що тепер усі польські газети заговорили про згоду з русинами-українцями. Згода буде однако аж тогди можлива, як поляки зречуться верховодства в Галичині і стануть тогди з нами як рівні з рівними перемоворювати. Наконєць представив наш посол свою діяльність, вчисляючи поставлені ним внесення і інтерпеляції і обговорюючи заходи, які робив в інтересі своїх виборців».

ВИСТУП НА З'ЇЗДІ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ в 1909 р. в ТЕРНОПОЛІ

По живій дискусії над справою організації партії забрав послідне слово тов. Василь Стефаник (в залі запанувала велика тишина і поважний настрій всіх присутніх).

«Про все ми тут радили, багато дечого сказали, а забули про найкращих синів України, які ціле своє житє, найкращі свої скарби посвятили свому народові. Один наш товариш сидить тепер в тюрмі, відірваний від світа, від рідні, а загнала його сюди надмірна, гаряча любов для хлопського народу, рішучий протест проти гнобителів та катів робочого люду: «За вибори, за Каганця, за нашу кривду» (Присутні стають з місць)... (п'ять рядків конфісковано цензурою. — *Ред.*).

«Другий син народа, велет, стовп у нашій літературі, Іван Франко, що своїм мозком кормив українську суспільність, котрий свої найкращі, юні літа посвятив радикальній справі, — тепер лежить на смертельнім ложу, затроєний випарами рутенського багна й невдячності. Се той, що з надмірного напруження ума стратив власть нормального думання.

Франко наш найкращий провідник, наш учитель, ясне сонце на українському небі, і ми його не можемо забути як [це зробили]

національні демократи, вибираючи його почесним членом «Просвіти». І тепер, як він в своїй слабості каже до своєї жінки: «Мамо—се вони, се мужики, я з ними» — тепер і ми скажемо: Франко наш. Ми з ним».

Довго не вмовкали гримкі оплески, а з очей слухачів котилися по лиці гарячі, щирі сльози».

ПРОМОВА НА ЗБОРАХ СЕЛЯН с. РУСОВА 13 ЧЕРВНЯ 1909 р.

«Позаяк на зборах малося обговорити важну для Русова справу, будову власного дому «Народної Спілки», виділ устроїв збори публічні і запросив на них п. посла Василя Стефаника. Збори відбулися 13 червня с. р. О год. 3 пополудні отворив збори Василь Вахнюк, покликуючи на предсідателя Николая Ахтемійчука а на писаря Стефана Дідуха.

Перший зголосився до слова п. В. Стефаник. На вступі зазначив, що на збори явилось замало людей, з сього виходить, що решта, крім сеї горстки, не інтересується громадськими справами. Як так, то в Русові за тих 15 літ не зайшла жадна зміна, хіба та, що вийшло до 500 душ до Америки, а хлопські «табулі» покрилися чорними плямами: довгами. Решта не змінене. Загал нашого мужицтва, прибитий нуждою та темнотою, зневірився у свої сили— ідучи до Канади, красні співанки з туги співає.

Що кому говорити так, як головою о мур. «А я вже тільки бив головою о мур мужицької впертості до просвіти і злуки... і — мур стоїть, як стояв, а я ходжу з розбитою головою і закривавленим серцем. І нам, що вас любим і для вас працюєм, лишається одно: або зробимо з вас мужиків народ, або упадем... Подумайте, яка завдача: з мужиків — народ.

«Я, ваш син, скажу вам усю правду: дивіться на німців і чехів... Таже там усі належать до товариств, усе dokonують спільними силами, жаден не ходить самопас. А ви оден дим собі самим не годні збудувати. А чому? бо ви ще заблизько стоїте коло панщизняних часів. Вам як уряд скаже (з багнетом), то ви несете завітні гроші у хусточці-платинці милями, аби віддати на будову каменниць... І що тобі, хлопе, з тих домів-каменниць, що їх побудував своїми грішми? Яке маєш там право? В церкві тебе ганьблять, в школі діти твої б'ють за краков'яки, у місті нігде, у жаднім уряді, ні ти ані твоя рідна мова не має пошанівку. І ти мовчиш? Ти,

що все то своїми мозолями двигнув, а свого дому, де тобі ні віт, ні староста, ні піп нічо не годен зробити, де ти свобідний і пошанований — не годен побудувати?!

Брате, ти думаєш, що ти у своїй хаті свобідний? Ні — тобі здається, що ти вільний. Лиш обчисли, кілько то до твого нумеру щовесни і осені усяких драбуг приходить і ти їх оплачуєш... Поміркуй: ти вільний, чи чиновник-комірник? А той дім народний був би протестом мужицьким проти тих реляцій, які шлють старости намісництву про «чорний народ» — то був би пам'ятник, поставлений самим собі.

Я вже сивію... і жию надією на поколіне молоде.

Я жду!..»

Слухаючи слова тої сумної правди, висказані чоловіком-мужиколоубцем, що знає наскрізь душу нашого мужика, — не одному сльози стали в очах. А мужики, слухаючи свого сина з «розкровленою головою», — під вагою тих слів задубіли, і коли він скінчив, то тихо-тихо було, як у глуху північ.

ПРОМОВА НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ в с. РУСОВІ 10 ТРАВНЯ 1914 р.

«Перед 100 роками на українській землі в мужицькій хаті вродилася дитина, що спричинила відродження українського народу. Вродилася вона серед сліз і жалю в хвилині, коли наші вороги були певні, що до труни українського народу мають ще лиш один цвях забити і вже його зараз поховують. Шляхта і попівство відцуралися були тоді свого народу, а лишився тільки сам мужик. Кріпачка зродила Тараса і викормила кріпацьким кормом, а він видвигнув мужицький народ на висоту, по якій тепер ступаємо. І коли великі люди дають зміст народам, то Тарас дав його українському народові. Читайте Шевченка, а там отворена вам ціла проява, історія і душа українського народу. Там є найкращі скарби українського народу. І доки наш нарід за своє визволення боротися буде, доти той кріпацький син стоятиме перед очима вашими, ваших дітей, внуків і правнуків. Там для всіх мільонів українського народу велика книга мудрості, книга любові до України. Він сидів десять літ у неволі за вопненне своє слово, котрого всі царі до купи задушити не годні. В його словах показана нам далека-далека дорога до нашої майбутності. Читайте його слово, шукайте тої дороги, йдіть нею, щоб з вас були люди найтвердші. Беріть на

колiна дiти вашi, як їдете до Канади, та впоюйте в них слово Шевченка. З Шевченка набирайте карностi, вiдшукуйте квіти краси, а будете кращi i зближитеся до сходу нашого сонця, i всi ми опинимося в вiльнiй... Українi».

ПРОМОВА НА СВОЄМУ ЮВІЛЕІ

26 ГРУДНЯ 1926 р.

«Ви мене величаєте. Але не слушно. Я писав те, що серце співало. I половину цього, що написав, я, коли б мiг, зчеркнув би. Кажуть, що я песимiст. Але це неправда. Я оптимiст. Я представив ваше темне життя i представив ваш настрiй. I все те страшне, що є в ньому, а що так болить мене, писав я, горiючи, i кров зі сльозами мiшалася. Але коли я найшов у ваших душах такі слова, що можуть примiти як грiм, i свiтити як зорi — то це оптимiзм. Бiльше описати не можу, бо руки трясуться i кров мозок заливає. Приступити ще ближче до вас — значить спалити себе. А щодо моїх полiтичних поглядiв, то я радикалом завжди був i... буду».

З РОЗМОВИ В. СТЕФАНІКА З СПІВРОБІТНИКАМИ ГАЗЕТИ «ДІЛО» В 1927 р.

«Тi вашi «Листи з села» таки вигнали мене з мого села. Кождий день, коли приходила газета, менi здавалося, нiби мене хтось обливає гарячою смолою. Чи ви, люди добрi, їздите коли на село i розмовляєте з нашими селянами? А варт було б вам купити собi абонентну картку на залiзницю i провiтрювати свої голови принаймнi раз на тиждень. Не тим свiжим повітрям, яким хочуть дихати мiські пани влiтку, а звичайним мужицьким сопухом з курної хати i вонючої клунi. Яке щастя, що наш мужик не слухає вас, а має свiй розум, твердий як той пясгук, що підкладає під голову замість подушки. Хто вам казав, що наше село підписується під вашими програмами та резолюцiями? Воно чує носом через усi перелази, що за вашими нiбито масними словами ховається бажання знайти спiльну мову з польськими панами. Воно знає, що як довго iснуватиме панська Польща, наш селянин не одержить вiд неї землі. А без землі йому — камiнь на шию i просто у воду. Землі йому не дасть i не продасть нiхто, а він мусить сам собi її взяти. Революцiя на великій Україні показала нам, коли i як це робитьс... Та єдина Україна, яка iснує у свiті, створена не вашими з'їз-

дами і не вашими статтями. Але ми, мужики, не боїмось більшовиків, бо всі ми більшовики в душі, хоч нам часто страшно робиться від цього слова. Поляки часто пуджують нас більшовиками, а ми знаємо, що це їм вони спокійно спати не дають. Пани, як то кажуть, хіба, помилившись правду говорять, та не треба нам панської правди».

ІНШІ РЕДАКЦІЇ ТА ВАРІАНТИ

АВТОБІОГРАФІЯ

А. Первісні варіанти в основному тексті

Стор. 10

ряд. 10—11 *Замість*: дідьків та відьм *було* почато: нечистої [сили].

ряд. 22 *Замість*: Розказував Процеві, що мій батько *було*: Почав Процеві розказувати.

ряд. 29 *Замість*: не перехрестимося, і то три рази *було*: не перехрестимося по [три рази].

ряд. 30 *Замість*: ревів з радості *було*: радів.

Стор. 13

ряд. 10 *Замість*: бо образок *було*: бо [1 нрзб] образок.

ряд. 14 *Замість*: Під плотом моєї квартири сиділа *було*: Під плотом моєї квартири була.

Стор. 18

ряд. 2 *Замість*: бо мови парламентарні *було*: бо про[мови] парламентарні.

Б. Чорнова редакція

То мій батько Семен та матір Оксана повмирили та ще мої братя Юрко і Володимир та сестри Марія та Параска. Всі, молодші від мене, крім Марії, що була на два роки старша¹. Тепер я маю з близької родини чотири сестри та одного брата від мачихи. Моя жінка Ольга з Гамораків вмерла на початку року 1914 і

¹ *Замість*: що була на два роки старша *було*: що була на два роки від мене старша.

оставила мені троє хлопців. Семен тепер на Львівському університеті та Кирило і Юрко в VI класі гімназії в Коломиї. Я лишився вдівцем. Се минувшість і теперішність моєї родини в числах.

З розмови моїх батьків я дитиною вже дізнався, що маю йти до школи. Батько мій, як заможний мужик, жив в приязні з місцевим поміщиком Йосифом Теодоровичем. Се був гарний на той час чоловік, учасник повстання Гарібальді і Польського р. 1863. Він намовив батька давати найстаршого сина до школи. Підставою і заохотою було те, що дуже добре «бравси очинашу». З тими молитвами був для мене і старшої сестри Марії великий клопіт. Мати по буднях тяжко працювала, і коли ми пригонили вечером товар з поля, то зараз засипляли і нас з сестрою будили до вечері та все ми вечеряли, а вечірніх молитов таки не хотіли говорити під проводом матері. І моя бідна мати знайшла спосіб. Кожної неділі перед вечером проводила нам молитви до другої неділі, сім предовгих молитов і ще клячати. Там на вигоні діти пустують, а ми як спутані клячимо. Та по всіх молитвах ми діставали як нагороду або цукру по букаті, або білих книшиків. Зараз ми вибігали на вигін і бавилися з другими дітьми аж до смерку. Це з богом, та ще гірше було з чортом. У нас було скільки наймитів старших і малих хлопців. Жив я з ними все в найбільшій дружбі — виносив їм батьків тютюн, солонину та все те, про що мене просили. Зате вони мені розказували байок, показували місця, де ночують відьми, де показуються мерці, і де головні чорти мають свої сховки — вони ж всіми тими відьмами, мерцями, потопленими командують. Найбільше мене обходило те, що моя мама все те дідьче кодро кормила і ним опікувалася.

— Ти, Васо, ти прикиньси, що спиш та чикай, поки мама не йде спати, то будеш видіти, що вона в мисочки накидає страви і не солит і віносить щезникам на під.

Своєю дорогою, ще ніколи я не міг дочекатися, аби
.
.¹ сипляв борше. Та найгірше було, як мій батько спровадив до стодоли киратову молотілку.

¹ Кілька рядків рукопису попсовано.

Тоді таких чортів у стодолі наплодилося, що вночі перехожі дуже далеко обходили наше подвір'я. Мені малому не було де і побавитися навіть вдень. Всюди чорти і всяка нечиста сила і в хаті, і в стайні, і в стодолі, і в садку — всюди. Я врешті плакав і просив маму, щоби во¹

¹ На цьому автограф уривається.

АМБІЦІЇ

А. Первісні варіанти в основному тексті

Стор. 38

ряд. 7 *Замість:* Всякай у невинні душі, як каплина роси *було*
почато: Всякай як каплина [роси]

ряд. 8 *Замість:* Біжи, як наметности мої *було почато:* Гони мене

Б. Інша редакція

САМОМУ СОБІ

Ти будь у мене як небо осіннє уночі тверда. Будь чиста як плуг, що оре. Будь мамою, що нічки темненької дитину хитає та тихонько, тихісенько до сну приспівує.

Вбирайся як дівчина рано вбираєся; як виходить у сад до милого і так ще вбирайся.

Шепчи до людей як ярочок до берега свого шепче.

Ломи як блискавка, що найдусшого дуба палить і коле.

Плачь як ті мільйони плачуть, що тінею по світі вандрують.

Біжи як наметности мої, що їх більше батогів гонить як сонце має проміння, лови чужі наметности та сплітайся з ними та й разом спалюйтеся.

Як знеможеш, то сядь на вербу та дивися на став тихий.

Така будь, моя бесідо!

ЧАРІВНИК

А. Первісні варіанти в основному тексті

Стор. 39

ряд. 12 *Замість:* стражучий *було:* утомлений

ряд. 21 божими *вписано.*

ряд. 24 *Замість:* Га, га! *було почато:* На

ЧАРІВНИК

Хто мене гріє, хто мене ще любить?

Дайте горячі долоні!

Дайте огню з серця.

Я повалений, вбитий страхом як півмертвий, що ноги му гріють.

Тремчу, ох, незнаними горячками.

Дрожу перед острими, морозними стрілами пропасниці — гнаний тобою, думко!

Некликана, закрита, страшна!

— Ти, стрільче з-поза хмар!

Я ражений тобою!

Ти, насмішливе око, що дивишся на мене з темноти¹.

ОЛЬЗІ ПРИСВЯЧУЮ

А. Первісні варіанти в основному тексті

Стор. 40

ряд. 5 Після: з ясел було: журавлі

ряд. 9 Замість: лижки тарахкотять було почато: м[иски]

Після: тарахкотять було: очі

ряд. 10 Замість: Сирота тисне голову було: Сирота сперла кучеряву голову

Б. Початок іншої, можливо першої, редакції

ОЛЬЗІ

Перелазами дівчата на стежки сходять і йдуть до дому, а за ними летить пісня парубоча. А котрих двоє йде, то йдуть дорогою своєю.

В. Початок другої редакції

Перелазами перелазять, стежками веселі дівчата йдуть до дому. А їх здоганяє пісня² парубоча. Тота пісня, що співається на весні інакше і в літі інакше.

Вівці коло воріт бляють, місяць розгорається...

І чого ти, серце моє, дροжиш у вічній пропасниці? І чому ти, серце моє, не тріснеш?

¹ Слідуюча сторінка автографа не збереглася.

² Замість: А їх здоганяє пісня було: А за ними.

Коло стола вечеряють, ложками тарахають, пазухи обливають, мама їх словами картає. Сирота тисне кучеряву голову до острого одвірка і щось давнє собі нагадує. Чути молитви з діточих грудий, кожде слово ¹.

У ВОЗДУХАХ ПЛАВАЮТЬ ЛІСИ

А. Інша редакція

Без заголовка

У воздухах плавають ліси а серед них села. Над заходом гори хмарів стали каменем. Осінні хмари. Якби розбив ті гори, то би став старший від сонця той. Був би батьком звіздам ², бо їх багато за тими хмаровими скалами. Якби-м розбив ту скалу, що душу мою сковала! Ліси би зашуміли, села би засьпівали. У душі моїй закований сьпів і шум.

З-за мо[л]одости та є там сопівка, що сумно виграє. Тогди луг до схід сонця хилився як зачував ту сопівку.

Ще є там шум листочків придорожних. Йду я за вівцями ³, а вони шумлять, аби вівця в шкоду не забігла. Заковані ⁴ там слова коханки. Файні як найкрасча ⁵ співанка житя.

Лиш аби сопівка зажила, лиш аби мої вівці повернули та аби коханка заговорила!

Я би розбив ту скалу і не нагодувався як сонце.

Зі скали тої вилетіла би дівчина у біленькій сорочці.

Ліси би єї вздріли та й зашуміли, села би вздріли та й заспівали.

Б. Інша редакція

I

У воздухах плавають ліси а серед них села.

Гори як береги для сего моря.

Над заходом гори хмарів станули та й закаменіли. Сонце як коли би з него кров стекла. Саме бліде і проміні такі.

Воно засунєся за ті скали над заходом. Обійде як злодій і прокрадеся.

¹ Слідуюча сторінка автографа не збереглася.

² *Замість:* Був би батьком звіздам *було:* Був би татом звіздів.

³ *Замість:* Йду я за вівцями *було:* Гонив вівці по дорозі.

⁴ *Замість:* Заковані *було:* Заперті.

⁵ *Замість:* найкрасча *було:* найкраща.

Якби розбив хто ті гори облаків, то би став понад сонце. Був би причиною нових ясных зір, бо їх багато закованих у тій хмарі.

Якби-м розбив ту скалу, що душу мою сковала! Ліси би зашуміли, села би заспівали! Там є закований голос сопівки. Луг до сходу хилився як та сопівка грала.

Сидить там у темниці шопот листків придорожних. Листки шепотіли, аби мої вівці в шкоду не забігали.

У тій неволи закляті слова коханки. Файні як спів усього життя. Лиш аби сопівка заграла, лиш аби вівці мої повернули, лиш аби коханка заговорила! Але душа сидить у тій скалі як злодій. Не вилетить з розбитої скали дівчина у біленькій сорочці. Не зашумить ліс до неї, село її не заспіває.

ГОРОДЧИК ДО БОГА РИДАВ

А. Первісна редакція

Без заголовка

Городчик до бога ридає: сонечка, ой сонічка¹.

Підіймесья біла рожа запросить сонічка та й хилить жмит білого цвіту понад жовте своє листе.

Ще не набулася я на сьвіті, я ще лиш біла, як сьніг біленька та й вже сухати!?

Краями мій цвіт застиває. Чую мороз у серці моїм, у тім жовтенькім квіті², що студені краї закривають³.

Вітер перли з мене зриває. Цяточка роси зійде⁴ на квіті, а вітер⁵ її стряє, а земля її прожирає.

Стану я така як бучок отой, що коло него виростаю.

Сонічка⁶, сонечка!

Б. Інша, пізніша редакція

Без заголовка

Городчик до бога ридає: сонечка, ой сонечка!

Астри та вони багато уміють терпіти, а вони також поскиляли голови та й ридають: сонечка!

¹ Замість: сонечка, ой сонічка було: сьвітла, сьвітла

² Замість: квіті було почато: ц[віті]

³ Далі було: А ще я нікого не вколола тернинкою.

⁴ Замість: Цяточка роси зійде було: Цяточка роси впаде

⁵ Замість: а вітер було: а вже вітер

⁶ Замість: Сонічка було: Сонечка

І біла рожа підіймає квіт та просить сонечка. Ще не докаже просьби, а вже хилить жмит цвѣту понад жовте своє листе. Каже вона ¹:

Ще не набула-м ся на цім світі, я ще біла, як сніг біленька тай вже усихати?!.

Краями цвѣт мій застиває. Чую мороз аж у серци, у тім жовтенькім листочку, що ще побіліти має.

В полудне надходиш, сонце, та мене від смерти збавляєш. Лиши вже най умру, бо вночи зорі з мене насъмїхаються. Мигають очима, як царівні на просту дівчину.

Або ліпше, сонечко боже, дай най ко я розцвитуся. Прийди ² зранку до мене та будь до ночі.

Я зорі перейду, бо людям білою рожою зацвиту.

Не послуhalo сонечко, а рожа схилила голову та потихоньки ридала: сонечка, ой сонечка.

В. Початок іншої редакції

Без заголовка

Як коли би ридав сонечка той городчик, що в кутику сперся. Зелений барвінок по землі стелиться, жовтий ³ гвоздик, що по тернині у гору ся знімає, біла півонія, що на вишню ся похилила. Сонечка ридають, ой сонечка. Вітер спадає з листом оріховим та барвінок до землі липне, гвоздик на тернину опадає, півонія вишни на[шіптує] ⁴. Безсильні ⁵, їм би сонечка, ой, сонечка.

Г. Початок іншої редакції

Без заголовка

Під плотом коло верби городчик мужицький. Барвінок стелиться землею, жовті гвоздики бадиле похилили а біла півонія по червоніла.

Сонечка, ой сонечка ридає мужицький городчик ⁶.

¹ *Замість: каже вона було: каже рожа*

² *Замість: Прийди було: Прийде*

³ *Замість: жовтий було: та жовтий*

⁴ *Замість: півонія вишни на[шіптує] було: півонія д'вишни на [хилилаєв]*

⁵ *Замість: Безсильні було почато: Як*

⁶ *Далі було: а. Під плотом тулиться верба, кидає на него сухе листе*

б. Під плотом тулиться верба, кидає сухе листе

Д. Початок пізнішої редакції

Без заголовка

Городчик до бога ридає: сонечка, ой сонечка¹.

Зелений барвінок землею стелиться, синого квіту не має. Жовтий гвоздик до плота тулиться, квіт усихає.

Біла півонія до вишні хилиться тай застиває.

Сонечка, ой сонечка!²

Вітер спадає з верби і листя сухе спадає.

Е. Пізніша вакінчена редакція. (Автограф не має кінця)

Без заголовка

Зів'яв коло плота³ мужицький городчик. Жовтий гвоздик похилився⁴ до зеленого барвінку тай біла півонія склонилася.

Сонечка, ой сонечка! Вітер спадав з верби і єї за собою провадив, аби розвіяти зелений барвінок, аби гвоздик поломати та й півонію.

Сонечка, ой сонечка.

Літі дівчина квіти зривала, барвінок золотила та сьміялася в городчику. Збирала до купи усі гвоздики і проти сонця ставила та й барвінкови співала, півонію до губів тулила.

Як сонечко, як сонечко...

Мотилі зліталися разом з проміннями та говорили барвою своєю за ті чуда⁵, що далеко, далеко за мужицьким городчиком.

Аж під сонечком.

Червоні вишеньки⁶ падали.

ВНОЧИ

А. Первісні варіанти в основному тексті

Стор. 43

ряд. 1 Твої вписано.

¹ Замість: сонечка, ой сонечка було почато: ой [сонечка].

² Далі було почато: Давно

³ Замість: коло плота було: у кутику коло плота

⁴ Замість: похилився було: хилиться

⁵ Замість: та говорили барвою своєю за ті чуда було почато: та говорили за [ті чуда]

⁶ Замість: Червоні вишеньки було почато: Лист горіха

ряд. 14 *Замість*: звізди було: звізду

ряд. 21 *Замість*: як стадо филь було: як филі

Припливу з стадом до тебе, любий, як стадо филь синих моря д'нам припливає *вписано*.

ряд. 24 *Замість*: зродили було: вродили

ряд. 29 *Замість*: схилився було: похилився

Б. Інша, вначно відмінна редакція

У МІСЯЧНИМ СВІТЛІ

Сиділа біля¹ корчика білої рожі. Коло ніг хиталися астри. Один тримала у руках і губами вимикала червоний квіт. Вітер визбирував і тікав у верби з тим квітом.

Місяць потихоньки вандрував по небі. Ховався за крайці білих хмар, робив з ним шовки білі, перетикав сріблом і кидав звіздам. Звізди протягали свої проміні до тканин місяцевих і тремтіли з радості.

Дивилася на небо і тратилася, блукалася серед своїх споминів. Срібні проміні сповзали з єї чорного волося і спадаючи в'язалися з тими ночами², що давно, давно проминули. Склонила голову і нагадувала собі одно по другім.

У таку ніч, як ся, він сидів коло неї, [го]ворив до неї і розважував. *Ще* як [чу]ла голос: є в мене поле, шир[окі ни]ви що рожі зродили колючі. [А по]при ниву, все у долину ру[чай спли]ває.

Там³ те[пер підеш] на ту ниву. Ни[ва ся вклонить] ручай в но[ги впаде].

РАНЕНЬКО ЧЕСАЛА ВОЛОСЯ

А. Інша редакція

ЧЕСАЛА ВОЛОСЯ РАНЕНЬКО

Чесала волося раненько. Крізь вікно тиснулися проміні осінні. Сповзали з волося як срібні кругленькі ниточки з брили золотої

Чисала волося, а широке листе оріха під вікном хиталося⁴ поволеньки і перегонило проміні з одної шибки в другу.

¹ *Замість*: біля було: коло

² *Замість*: з тими ночами було почато: у [тих ночах]

³ *Замість*: Там те[пер підеш] було: Там пійдеш

⁴ *Замість*: хиталося було почато: проходи[ло]

Шум оріха вкрадався в її гадки. Помаліше, помаліше совала гребенем — та й лишала гребінь у волосю.

Сперлася обома руками на стіл а волося впало. Заслонило плечі і крісло.

Спадало як водопад золотих филь би спадав. Ті филі золоті спадаючи вижолобили собі дорогу і підмивають тепер дальше шию.

Чиста, сполокана, як камінь білий, тота шия.

«От осінь вже. Чи ти, листе, шепчеш, що він вже мене не любить? А може¹ ти за людьми говориш, що я пропадаю, що дала-м ся на підмову. Або приносиш его гадки, що я старіюся та не можна мене любити? Скажи, скажи, горішку, що ти шепчеш?»

Склонила голову на білі руки. Жмит волося впав і закривав сині лінії², що ними руки уткані.

«Скажи ж бо горішку, скажи небоже».

Та й заридала. Сльози текли по руках як колиби каплі³, що відірвалися від водопаду. А за вікном шепотів оріх широким листем: з весною прийде твій милий.

¹ Замість: А може було: І може

² Замість: лінії було почато: малю[нки]

³ Замість: як колиби каплі було почато: як колиби шум[іля]

П Р И М І Т К И

АВТОБІОГРАФІЯ

Друкується за рукописом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 1).

Рукопис чистовий, написаний хімічним олівцем на 28 аркушах білого паперу іп 4° (текст з одного боку), до дев'ятої сторінки — автограф, а далі писаний рукою сина Стефаника — Семена.

Вперше надруковано, за цим же текстом, в книжці В. Стефаника «Твори», друге видання, ДВУ, 1927, стор. 25—34.

В Інституті літератури зберігається також чорновий початок цієї автобіографії (ф. 8 № 2), писаний хімічним олівцем на звороті бланка. Автограф обривається словами: «Я врешті плакав і просив маму щоби во...». Увесь цей текст подається в розділі «Інші редакції та варіанти».

Дата рукопису: «Русів, 9 лютого 1926 року».

Гаморак Ольга (1871—1914).

Мартович Лесь (1871—1916) — революційно-демократичний письменник, найближчий друг В. Стефаника, якому він присвятив кілька статей-споминів.

Павлик Анна (1855—1928) — сестра Михайла Павлика, за професією швачка, відома учасниця демократичного руху в Галичині та перших соціалістичних процесів, під час яких були засуджені Франко, Павлик та ін.

Плешжан Іван (? — 1902) — маловідомий поет, приятель і свояк В. Стефаника.

Бачинський Лев (1872—1930) — приятель В. Стефаника шкільних років, адвокат, пізніше — один з керівників дрібнобуржуазної радикальної партії в Галичині.

Успенський Гліб Іванович (1843—1902) — російський письменник революційно-демократичного напрямку, який серед белетристів-народників займав своєрідну позицію; мав великий вплив на творчість В. Стефаника.

Борковський Олександр (1841—1921) — директор гімназії в Дрогобичі, член буржуазно-націоналістичної партії народовців; пізніше був редактором буржуазно-націоналістичної газети «Діло».

Франко Іван (1856—1916) — великий український письменник, учитель і друг В. Стефаника.

Морачевський Вацлав (1867—1950) — видатний учений, доктор біологічних наук. Після воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною і до смерті — професор Львівського ветеринарного інституту; приятель В. Стефаніка, перекладав його твори на польську мову і писав про нього критичні статті. Лишилося велике листування В. Стефаніка з В. Морачевським і його дружиною Софією Морачевською-Окуневською.

Морачевська-Окуневська Софія (1866—1925) — дружина В. Морачевського, перша жінка-лікар в Австро-Угорщині, близька приятелька О. Кобилянської і В. Стефаніка.

Пшибишевський Станіслав (1868—1927) — польський письменник-декадент, один час був редактором журналу «*Zycie*», в якому друкувались переклади окремих новел В. Стефаніка.

Оркан Владислав (1876—1930) — видатний польський письменник прогресивного напрямку.

Виспянський Станіслав (1869—1907) — видатний польський поет і драматург.

Каспрович Ян (1860—1926) — видатний польський поет і перекладач прогресивного напрямку.

Тетмайер (Пшерва) Казімір (1865—1940) — польський поет і новеліст, декадент, автор книги «На скелястім підгір'ї».

Дашинський Ігнат (1866—?) — в 90-х роках один з правих лідерів польської соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії; пізніше був одним із керівників об'єднаної польської партії соціалістичної (правої). За часів буржуазно-поміщицької Польщі був маршалком сейму. Знайомство В. Стефаніка з Дашинським припадає на ранні роки політичної діяльності останнього. Вже в 1895 р. Стефанік в статті «Польські соціалісти як реставратори Польщі од торга до торга» (див. прим. до цієї статті на стор. 197) виступив з гострою критикою націоналістичної позиції Дашинського.

Гаморак Кирило (1835—1909) — священник, тесть В. Стефаніка.

Будзиновський Вячеслав (1868—1934) — публіцист, в 90-х роках був редактором газети «Громадський голос», а потім газети «Праця» — органів дрібнобуржуазної радикальної партії.

ТРОХИ АВТОБІОГРАФІЙ

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. «Дорога». «Василеві Стефанікові у 60-ліття його дороги життя». Додаток до газети «Громадський голос», 1931, № 17.

1931 роком датуємо на підставі першодруку.

Черемшина Марко (1874—1927) — літературний псевдонім Івана Семанюка — видатного демократичного письменника, друга В. Стефаніка, який народився в с. Кобаки, Кутського району, Станіславської області.

ПЕРШИЙ ТВІР ЛЕСЯ МАРТОВИЧА

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — В. Стефаник, «Твори», друге видання, ДВУ, 1927, стор. 314—316.

Дата написання — 25 жовтня 1916 р.

Герасимович Ілярій — голова гуцульської ремісничої спілки в Коломиї в 80—90-х роках минулого століття. Член дрібнобуржуазної радикальної партії в Галичині.

Данилович Северин (1861—1939) — адвокат у Коломиї, свояк В. Стефаника. Належав до правого крила радикальної партії в Галичині і займав ліберально-народницькі позиції.

Павлик Михайло (1853—1915) — видатний діяч демократичного руху в Галичині, близький друг і співробітник Івана Франка, редактор журналу «Народ» і газети «Громадський голос».

Рудольф — син австрійського цесаря Франца-Йосифа II.

Леся Мартович помер не 13, а 11 січня 1916 р.

ЛЮДМИЛА

Автограф невідомий.

Друкується за журн. «Червоний шлях», 1927, № 6, стор. 12—13.

Вперше надруковано в газ. «Громадський голос», 1927, № 1—2.

Приблизна дата написання твору 1926 р.

«Громадський голос» — газета дрібнобуржуазної радикальної партії, виходила у Львові з 1895 по 1939 р. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції, особливо в 30-х роках, займала антирадянську позицію.

СЕРЦЕ

Друкується за авторизованим рукописом, написаним під диктовку письменника рукою його сина Семена. Рукопис зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 37). Подається перша частина твору, в якій дано характеристику літературного оточення В. Стефаника.

Вперше надруковано в газ. «Громадський голос» 27.I 1927, № 4 та в журн. «Червоний шлях», 1927, № 6.

Приблизна дата написання твору — 1926 р.

Калитовська Євгенія — сестра Ольги Гаморак, дружини В. Стефаника. Стефаник присвятив Калитовській новелу «Мое слово».

Бачинська Євгенія — сестра Льва Бачинського. Померла в 1897 р.

Леся Українка (1871—1913) — перша з українських письменників дала високу оцінку творчості В. Стефаника в статті «Малорусские писатели на Буковине», журн. «Жизнь», 1900, № 9.

КАМЕНЯРІ

Автограф невідомий.

Друкується за текстом журн. «Радянська література», 1941, № 4—5, стор. 192.

Вперше надруковано в літературному додатку до газ. «Громадський голос» — «Каменярі», Львів, 1936, № 1, без дати.

В примітці від редакції журн. «Радянська література» значиться, що стаття написана зимою 1936 р. На підставі листів В. Стефаніка до Державного видавництва України можна сказати, що робота над споминами про І. Франка розпочата ще в 1924 р. «Der Dichter des Verrates» — стаття І. Франка, надрукована в журн. «Die Zeit», 1897, № 36.

Терлецький Остап (1850—1902) — адвокат і прогресивний публіцист, один із друзів І. Франка.

«Kurier Lwowski», — польська газета, в 80—90-х роках ХІХ ст. займала прогресивні позиції. У ній з кінця 80-х років до 1897 р. співробітничав І. Франко.

АМБІЦІЇ

Друкується за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 45).

Автограф написаний на аркуші нумерованого білого паперу іп 4° крупним почерком чорним чорнилом з незначними поправками (див. розділ «Інші редакції та варіанти» стор. 175, А).

Текст є, очевидно, остаточною, але ще не переписаною начисто редакцією поезії в прозі.

Вперше надруковано в журн. «Радянська Україна», 1941, № 2, стор. 103. В Інституті зберігається автограф іншої редакції цієї поезії під заголовком «Самому собі» (ф. 8 № 57), яку подаємо в розділі «Інші редакції та варіанти» за рукописною копією (див. стор. 175, Б).

Дати в автографі немає.

Приблизна дата написання твору — 1896 р.

ЧАРІВНИК

Друкується вперше, за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 54).

Автограф чорновий, написаний крупним почерком, простим олівцем на білому нумерованому аркуші пожовтілого від часу паперу іп 8° з деякими поправками (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 175, А). Зліва не залишені поля. Текст з обох боків.

Пізніша, більш опрацьована редакція новели написана на такому ж папері крупним почерком чорним чорнилом з одного боку, але весь текст не зберігся. Автограф чистовий, без жодної поправки (ф. 8 № 53) (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 176, Б).

Дати в автографі немає.

Приблизна дата написання твору — 1896 р.

ОЛЬЗІ ПРИСВЯЧУЮ

Друкується за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 49).

Рукопис написаний чорним чорнилом, дрібним почерком на трьох одинарних аркушах (авторська нумерація внизу аркушів) білого паперу іп 8°, текст з одного боку.

Автограф чистовий, але з деякими поправками (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 176, А).

Цю поезію в прозі вважаємо закінченою. На третій (ненумерованій) сторінці поезії знаходиться тільки кінець останньої фрази, а саме слова: «...ти, серце моє, не пукнеш». Очевидно, тому, що цей аркуш був майже не заповнений, він загубився від цілої поезії в прозі, і Стефаник з другого кінця розпочав на ньому драматизовану новелу «Огнище» (див. автограф № 30).

Вперше надрукована в журн. «Радянська Україна», 1941, № 2, стор. 104.

В інституті зберігаються ще дві початкові редакції цієї поезії в прозі, але вже під заголовком «Ользі» (ф. 8 № 50). Обидва автографи написані чорним чорнилом на двох одинарних аркушах білого паперу іп 8° (автором нумерована лише друга сторінка). Початок першої редакції дуже коротенький (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 176, Б). Очевидно, він не задовольнив письменника, і Стефаник, відкресливши написаний текст рискою, нижче на цьому ж аркушику починає другий варіант твору (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 176—177, В). Можливо, цю редакцію він і закінчив, але дальші сторінки не збереглися.

Дати в автографі немає.

Приблизна дата написання твору — 1896 р.

«Ользі присвячую» — Ользі Кирилівні Гаморак, майбутній дружині письменника.

У ВОЗДУХАХ ПЛАВАЮТЬ ЛІСИ

Друкується вперше, за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 51). Заголовок за першим рядком. Автограф написаний з обох боків на аркуші нумерованого пожовтілого паперу іп 8° середнім почерком, без поправок. Текст є остаточною редакцією, перепищено начисто.

В інституті зберігається інша, раніша редакція поезії, також без заголовка (ф. 8 № 51). Автограф цієї редакції чорновий, написаний чорним чорнилом крупним почерком на одинарному ненумерованому аркуші пожовтілого від часу паперу іп F°. В автографі є поправки і закреслення (див. розділ «Інші редакції та варіанти» стор. 177, А). Можливо, це перша редакція твору. На цьому аркуші вписано три твори. Після тексту даної поезії іде чернетка поезії в прозі «Городчик до бога ридав», яка продовжується на звороті цього аркуша, а за нею вписана незакінчена новела без заголовка, відома під назвою «Портрет».

Поезія за цією редакцією вперше опублікована в журн. «Радянська Україна», 1941, № 2, стор. 104.

Крім того, є ще одна редакція цієї поезії (ф. 8 № 58) (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 177—178, Б).

Дати в автографі немає.

Новела «Портрет» датується 1897 р., поезія в прозі «Городчик до бога ридав» датується травнем 1897 р. Поезія в прозі «У воздухах плавають ліси» вписана раніше попередніх творів. Це дає підстави датувати її першими числами травня 1897 р.

ГОРОДЧИК ДО БОГА РИДАВ

Друкується за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 57). Заголовок за першим рядком.

Автограф біловий, без поправок, написаний на аркуші білого пожовтілого паперу іп 8° середнім почерком чорним чорнилом.

В Інституті зберігається ще другий чистовий автограф з незначними поправками (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 178—179, Б), написаний на окремому аркуші білого паперу іп 8° середнім почерком чорним чорнилом (ф. 8 № 47). Угорі на аркуші виштампувані літери К. К. Ст. В., а сам аркуш позначено другою сторінкою. Поезія за цією редакцією вперше надрукована в журн. «Радянська Україна», 1941, № 2, стор. 104—105.

Третій автограф цієї поезії в прозі, що зберігається в Інституті літератури, є, напевне, однією з передостанніх стилістичних обробок редакції цієї новели (ф. 8 № 51). Текст значно коротший (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 178, А). Автограф написаний на білому нумерованому аркуші паперу іп F° чорним чорнилом крупним почерком, де спочатку вміщена поезія в прозі «У воздухах плавають ліси», потім текст поезії «Городчик до бога ридав», а після неї — незакінчена чорнова редакція новели без заголовка, відома під назвою «Портрет».

В інституті зберігається ще п'ять відмінних, незакінчених редакцій-варіантів поезії «Городчик до бога ридав», які дають можливість простежити за роботою письменника над написанням цього твору. Один з цих варіантів, що починається словами «Як коли би ридав сонечка той городчик», не закінчений (ф. 8 № 52). Автограф чорновий, з поправками і доповненнями (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 179, В), написаний чорним чорнилом дрібним почерком на білому аркушику нумерованого паперу іп 8°, який дуже погано зберігся. На другій сторінці цього аркуша написана одна з редакцій поезії в прозі «Вночи» під заголовком «У місячнім світлі».

Три пізніші (ф. 8 № 48) редакції також без заголовка написані на одному аркушику білого паперу іп 8° чорним чорнилом дрібним почерком у такій творчій послідовності: 1. «Під плотом коло верби городчик мужицкій», 2. «Городчик до бога ридає», 3. «Зів'яв коло плота мужицкій городчик» (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 179—180, Г, Д, Е). В автографі є ряд поправок і доповнень. Писались ці три редакції, очевидно, в один прийом. Не задовольнившись початою редакцією, В. Стефанік відкреслює текст рискою і починає другу редакцію, а не закінчивши другої, переходить до третьої. Третя, як видно з автографа, була закінчена, але автограф до кінця не зберігся.

Дати в жодному автографі немає. Одна із редакцій даної поезії в прозі, що починається словами «Як коли би ридав сонечка той городчик», написана на аркуші паперу, а за нею вписана інша редакція поезії «Вночи», що іде під заголовком «У місячнім світлі». Отже, писались вони майже одночасно, про що свідчить і почерк. Поезія в прозі «Вночи» має авторську дату — VI.1897 р. На цій підставі приблизною датою написання твору можна вважати травень 1897 р.

Друкується за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 46).

Автограф чистовий, написаний на двох полистовно нумерованих автором одинарних аркушах білого паперу іп 4° чорним простим олівцем з незначними поправками та доповненнями, зробленими в процесі роботи (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 180—181, А).

Текст писано з одного боку. Папір перед цим текстом і нижче — списаний. На першій нумерованій сторінці першого аркуша чорним чорнилом на шість рядків початок новели «Картка», на звороті другого аркуша на 12 рядків чорним простим олівцем початок новели «Весна». Вперше опубліковано в журн. «Радянська Україна», 1941, № 2.

В інституті зберігається ще одна, значно відмінна, можливо пізніша редакція поезії в прозі, зовсім під іншим заголовком — «У місячнім світі». Автограф чистовий, з пізнішими поправками (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 181, Б), написаний чорним чорнилом середнім почерком на одинарному аркуші білого блокнотного паперу іп 8°, внизу дуже попсованого. Слова в дужках додані редакцією за змістом та на підставі тексту, який взято в основу. Текст писано з одного боку. На звороті аркуша розпочата одна з редакцій поезії в прозі «Городчик до бога ридав». Кінець автографа не зберігся, тому невідома і дата даної редакції.

Автограф закінченої поезії датується 1.VI 1897 р.

РАНЕНЬКО ЧЕСАЛА ВОЛОСЯ

В даній редакції друкується вперше, за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 57 в неповному збірнику поезій у прозі іп 8°, арк. 7). Заголовок за першим рядком.

Автограф чистовий, без поправок, написаний середнім почерком чорним чорнилом. На нашу думку, це остання редакція твору (має присвяту: «Вацлавови»).

Стефаник, за свідченням В. Морачевського, змальовує в цій поезії Євгенію Бачинську — першу любов письменника, — яка померла від туберкульозу 7.XII 1897 р. Автограф поезії разом з іншими поезіями в прозі був надісланий Стефаником Морачевському в листі у травні 1897 р.

В Інституті літератури зберігається другий автограф цієї поезії, що починається словами: «Чесала волося раненько». Автограф теж чистовий, але з деякими поправками (див. розділ «Інші редакції та варіанти», стор. 181—182, А).

На нашу думку, це передостання редакція твору. Рукопис написаний крупним почерком чорним чорнилом на аркуші білого нумерованого паперу іп F°. Текст з одного боку. На звороті цього листа іншим, дрібнішим почерком Стефаника чорним чорнилом написано без заголовка початок новели, відомої під назвою «Сама саміська».

Поезія за цією редакцією друкувалась у журн. «Радянська Україна», 1941, № 2, стор. 104.

Дати в автографі немає. На підставі новели «Сама саміська», яка вперше надрукована в газеті «Праця» (Чернівці) 25 листопада 1897 р., написання твору приблизно датуємо кінцем 1897 р.

ВІТЕР ГНЕ ВСІ ДЕРЕВА

Друкується вперше, за єдиним відомим автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 56). Заголовок за першим рядком.

Автограф біловий, написаний дрібним почерком чорним чорнилом на другій і третій нумерованих сторінках розрізаних аркушів білого паперу іп 8°, які являють собою уривки погано збереженої з голубим обрізом книжечки чи блокнота, куди вписані були чистові тексти. Це, очевидно, і є рештки (збереглося лише чотири аркушики) тієї книжечки поезій у прозі, яку Стефаник давав до друку. В друкованій йому відмовили, і він порвав свої твори.

«У послідніх місяцях я пробував друкувати малу книжечку (120 сторін, іп 8°), але ті, що мали дати гроші, сказали: «Талант є, та нема у тих творах служіння громаді, нема науки для теперішнього покоління, таке можуть собі багаті німці друкувати...» Я й подер у їх на очах мої папери і тепер лиш є ті нотатки, що я з них черпав до моїх праць. Знов решту я подер і тепер я чистий з праць, що нема в них служби громаді», — так писав Стефаник в своєму, на жаль, не датованому листі до друга Морачевського. А можливо, це уривки з зошита поезій в прозі, які, як повідомляє він Ользі Гаморак, також готував до друку, але які теж не були надруковані.

На першій сторінці цієї погано збереженої книжечки — кінець невідомого твору, що зберігся від слів «Але якось був межі людьми», на другій і третій — поезія в прозі «Вітер гне всі дерева», на першій половині четвертої сторінки — написаний простим олівцем переклад уривка твору Ібсена «Пер Гюнт», а на нижній — без заголовка поезія в прозі, що починається словами «Вечір». Закінчується цей твір на п'ятій сторінці; на шостій сторінці написана поезія без заголовка, що починається словами: «Старий Ч-ий», на сьомій — без заголовка поезія в прозі «Старий жебрак стоїть», восьма — не заповнена.

Дата невідомої новели, що збереглася з слів «Але якось був межі людьми», — 1898 р., очевидно перші числа січня, тому що В. Стефаник зразу машинально написав «1897», а потім «7» виправив на «8», — дата поезії в прозі, що починається словом «Вечір», — 9.II 1897 р. Поезія в прозі «Вітер гне всі дерева» вписана між цими двома творами, тому датувати можна між першими числами січня і 9.II 1898 р.

ВЕЧІР

Друкується вперше, за єдиним відомим автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 56).

Заголовок за першим рядком.

Автограф чистовий, без поправок і доповнень, написаний дрібним почерком на четвертій і п'ятій нумерованих сторінках погано збереженої книжечки чи блокнота іп 8° з голубим обрізом (див. примітку «Вітер гне всі дерева»).

Дата написання твору — 9.II 1898 р.

СТАРИЙ Ч-ІЙ

Друкується вперше, за єдиним відомим автографом, який зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 56). Заголовок дано за першим рядком.

Автограф чистовий, без поправок і доповнень, написаний чорним чорнилом дрібним почерком на шостій нумерованій сторінці погано збереженої книжечки чи блокнота іп 8° з темноглубим обрізом (див. примітку «Вітер гне всі дерева»).

Дати в автографі немає. Поезія в прозі «Вечір» вписана в цю книжечку перед твором «Старий Ч-ій». Отже, твір «Старий Ч-ій» датуємо на підставі дати попереднього вписаного твору кінцем лютого 1898 р.

СТАРИЙ ЖЕБРАК СТОІТЬ...

Друкується вперше, за єдиним відомим автографом, який зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 56). Заголовок за першим рядком.

Автограф чистовий, без поправок і доповнень, написаний дрібним почерком чорним чорнилом на сьомій сторінці чистової книжечки чи блокнота малого розміру іп 8° з темноглубим обрізом (див. примітку «Вітер гне всі дерева»).

Дати в автографі немає. За поезією в прозі «Вечір», що датується 9.II 1898 р., вписано без дати поезію в прозі «Старий Ч-ій», яка датується приблизно кінцем лютого 1898 р., а за нею — твір «Старий жебрак стоїть». На підставі цих даних датуємо цей твір березнем 1898 р.

ЖОЛУДКИ НАШИХ РОБІТНИХ ЛЮДЕЙ І ЧИТАЛЬНІ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — журн. «Народ», 1890, № 10, стор. 144—146. Стаття друкувалася за підписом «Василь Семенів».

В цій ранній, юнацькій статті Стефаник різко критикує буржуазно-націоналістичні погляди галицької «народовської» інтелігенції, яка зраджувала народні інтереси, але в цій статті він ще не позбувся деяких народницьких ілюзій, які проявилися в недостатньому розумінні класового розшарування села та в перебільшенні просвітніх заходів для поліпшення долі народу за буржуазно-поміщицького ладу.

Дата написання — квітень 1890 р.

«Kółko rolnicze» — сільськогосподарські товариства в Галичині, які організовувались польською шляхтою для посилення впливу на українське селянство.

«...наш посол д. Кирило Гаморак...». В 1889 р. К. Гаморак був обраний депутатом до галицького сейму (див. прим. до «Автобіографії»).

Стрийський Є. — особа не встановлена.

о. Мисула (Михайло) — піп с. Русова.

Стефаник Семен (? — 1923) — батько В. Стефаника.

Вахнюк Ілія — селянин с. Русова, близький товариш Стефаника.

Вахнюк І(ван) — син селянина з с. Задубрівці, Снятинського району; пізніше був учителем в с. Русові.

Потічок — село Снятинського району, Станіславської області.

Видинів — село Снятинського району, Станіславської області.

«Січ» — земляцьке товариство українських студентів у Відні, організоване в 1868 р. Товариство займало буржуазно-націоналістичні позиції. У 80—90-х роках в цій організації перебувала демократична група студентів (О. Терлецький, І. Франко, М. Черемшина), яка підтримувала тісний зв'язок з прогресивним «Обществом студентов из России» і вела боротьбу проти буржуазно-націоналістичної позиції більшості «Січі».

ВІЧЕ ХЛОПІВ МАЗУРСЬКИХ У КРАКОВІ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — журн. «Хлібороб», 1893, № 21, 22, 23.

Стаття друкувалася за підписом «Стефан». Збори польських селян відбулися 12 листопада 1893 р.

В ці роки Стефанік жив у Кракові, вчився в університеті, бував на зборах польської дрібнобуржуазної «народної» партії «Stronictwo ludowe», яка мала близькі стосунки з українською дрібнобуржуазною радикальною партією. Іван Франко в 90-х роках намагався об'єднати українських і польських бідних селян в одній демократичній селянській організації Галичини (див. «Kurjer Lwowski», 1889, № 269). Про його виступ на зборах польських селян і йде мова в цій статті.

Мазурщина — західна Галичина (на захід від Сяну), населена переважно поляками.

Поточек Станіслав — польський селянин, член польської «народної» дрібнобуржуазної селянської партії.

Стояловський Станіслав (1841—1911) — ксьондз, один з засновників польської «народної» дрібнобуржуазної селянської партії «Stronictwo ludowe».

«Народна воля» — масова селянська організація дрібнобуржуазної радикальної партії на Покутті, головою якої один час був І. Франко.

МАЗУРСЬКЕ ВІЧЕ У РЖЕШОВІ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — журн. «Хлібороб», 1894, № 10—11.

Збори польських селян відбулися у січні 1894 р.

«Хлібороб» — журнал дрібнобуржуазної радикальної партії, виходив у Коломиї з 1891 по 1895 р.

Стапінський Ян (1863 — ?) — керівник польської «народної» дрібнобуржуазної селянської партії.

Романчук Юліан (1842—1932) — депутат галицького сейму і австрійського парламенту, один з лідерів буржуазно-націоналістичної партії народовців.

Телішевський Костянтин (1851—1913) — один з активних діячів буржуазно-націоналістичної партії народовців.

МУЖИКИ І ВИСТАВА

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — журн. «Народ», 1894, № 13-14, стор. 221. Друкувалася за підписом «Василь Ст.».

Стаття спрямована проти буржуазно-націоналістичного культосвітнього товариства «Руська бесіда», яке на крайовій виставці влітку 1894 р. у Львові влаштувало павільйон української етнографії. Це товариство займалось і театральними справами в Галичині. Ще за два роки до цієї статті в журналі «Народ» (1892, № 15—18, стор. 199) Франко писав, що «театром заправляє ся компанія тільки ради прихоті». Стефанік продовжує критику «Руської бесіди» ще в гостріших тонах.

Шухевич Володимир (1850—1915) — етнограф, народовець, голова націоналістичного товариства «Руська бесіда».

«Сокил» — польське буржуазно-націоналістичне спортивне товариство.

КНИЖКА ЗА МУЖИЦЬКИЙ ХАРЧ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — журн. «Хлібороб», 1895, № 1317.

Доктор М. Цибульський був одним із авторів популяризаторських статей і брошур з медицини, які друкувались у видавництвах «Просвіти». Стефаник (в той час студент медичного факультету Краківського університету) виступив проти просвітянської брошури М. Цибульського, в якій обійдені соціальні питання. В рецензії Стефаник звернув особливу увагу на тяжке матеріальне становище селянства, на що не звертали уваги публіцисти-народовці.

Брошура Цибульського вийшла з друку в 1894 р. Отже, стаття Стефаника могла бути написана наприкінці цього або на початку 1895 р.

З ГОРОДЕНСЬКОГО

Друкується вперше, за автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 783).

Цю коротку замітку про вибори до галицького сейму в Городенському повіті восени 1895 р. Стефаник послав до редакції газети «Громадський голос», але вона не була надрукована.

Дата в автографі — 11.IX 1895 р.

Обертин — містечко Станіславської області.

ПОЛЬСЬКІ СОЦІАЛІСТИ ЯК РЕСТАВРАТОРИ ПОЛЬЩІ OD MORZA DO MORZA

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — журн. «Народ», 1895, № 13—14. Друкувалася за підписом «В. Ст.».

Стаття спрямована проти Ігната Дашинського (див. прим. до «Автобіографії», стор. 186), який разом з польськими націоналістами обстоював Польщу в «історичних» кордонах (до 1772 р.).

Липнем 1895 р. датується на підставі згадки про поминки Драгоманова, які відбулись 6 липня 1895 р.

Філіпович Володимир — студент медичного факультету Краківського університету, товариш Стефаника, член радикальної партії.

«Bulletin officiel du Partii socialiste Polonais» — бюлетень, що виходив у Лондоні як додаток до «Przedswit» («Світанок»), орган дрібнобуржуазної польської партії соціалістичної.

Конгресова Польща — частина старої Польщі, яка після Віденського конгресу 1815 р. відійшла до Росії під виглядом так званого автономного конституційного королівства («Царства Польського»).

МОЛОДІ ПОПИ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — газ. «Громадський голос», 1898, № 15. Друкувалася за підписом «В. Ст.».

В 90-х роках передова частина галицької інтелігенції вела боротьбу з уніатським духовенством. Особливо ця боротьба загострилася в другій половині 90-х років, коли активізувався єзуїтський орден василіан. Саме тоді василіани проголосили похід проти демократії. Стефаник спрямував свою гостру статтю головним чином проти василіан, як найбільш небезпечного єзуїтського ордену, що був вірним прислужником римського папи.

Ортинський Сотер — чернець з василіанського ордену, який за вислуку перед Ватиканом пізніше був посланий єпископом у Канаду.

Стецева, Карлов — села Снятинського району, Станіславської області.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСНИКА»

Друкується за автографом, який зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 821).

Лист написаний на ім'я О. Маковея — одного з редакторів «Літературно-наукового вісника», але він адресувався до всієї редакції. В цьому листі Стефаник критикує філістерські позиції «Літературно-наукового вісника», редакція якого вимагала згладжування соціальних суперечностей, замовчування життєвої правди в його новелах. Разом з тим цей лист характеризує літературно-естетичні погляди письменника.

Дата в автографі — 11.III 1898 р.

«Година» — «Вечірня година» — новела Василя Стефаника, написана в 1898 р.

«З міста й дучи» — новела Василя Стефаника, написана в 1897—1898 рр.

«Душа» — психологічний етюд Н. Кобринської (1856—1920), надрукований в «Літературно-науковому віснику» в 1898 р., кн. 1.

Окуневський Теофіл (1858—?) — адвокат, депутат до галицького сейму, типовий галицький політик, член буржуазно-націоналістичної партії націонал-демократів.

«Vibergrelz» («Боброва шуба») — комедія німецького письменника Гергарта Гауптмана, що вийшла в 1893 р. В ній в гумористичному освітленні змальовано життя злодіїв.

«Діло» — буржуазно-націоналістична газета (виходила у Львові з 1880 по 1939 р.).

ДЛЯ ДІТЕЙ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — газ. «Громадський голос», 1899, № 9.

Стаття спрямована проти лідерів української націоналістичної буржуазії, яка на чолі з ворогом українського народу М. С. Грушевським взяла в свої руки такі організації, як «Просвіта» і «Наукове товариство ім. Шевченка», перетворивши їх в оплот буржуазного націоналізму. Це питання висвітлено у новелі Стефаника «Камінний хрест», написаній в кінці 90-х років про еміграцію галицьких селян до Канади і Бразилії.

Дата у першодруку — 23.IV 1899 р.

«Дністер».— страхове товариство.

«Сзас» — польська поміщицька реакційна газета, яка виходила в Кракові.

ПОЕТИ І ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — «Літературно-науковий вісник», 1899, кн. 6.

Стаття належить до серії виступів Стефаніка проти продажної галицької буржуазної інтелігенції. В листі до Ольги Гаморак (VII 1899) він так характеризує цей виступ: «Це був перший стріл до нашої інтелігенції, але стріл заслабий, хиблений. Отим панкам руським треба по-капральськи бити в зуби. Звісно, у «Віснику», як у газеті «філістерсько-золівській», не можна цього робити».

Крашевський Йозеф (1812—1887) — польський письменник помірковано-ліберального напрямку.

«Поети» (фантазія) — твір Ольги Кобилянської (1863—1942), надрукований в «Літературно-науковому віснику» в 1899 р., № 5.

ПІД ВРАЖІННЯМ ВИСТАВИ «ЗЕМЛІ»

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — газ. «Новий час», 1937, № 15.

«Заграва» — пересувний театр у Галичині. Для інсценізації «Землі», поставленої пересувним театром «Заграва», використано такі новели В. Стефаніка: «Вона — земля» (написану в 1922 р.), «Сини» (1922 р.), «Марія» (1916 р.), «Злодій» (1900 р.), «Побожна» (1897 р.), «Morituri» (1925 р.), «Камінний хрест» (1899 р.), «Кленові листки» (1900 р.), «Палій» (1900 р.), «Басараби» (1900 р.).

Дата написання — приблизно 1933—1934 рр.

«Мойсей» — поема І. Франка, написана в 1905 р.

Яричевський Сільвестр (1874—1918) — другорядний український поет з Буковини, вчитель.

Сімович Василь (1880—1943) — мовознавець буржуазно-націоналістичного напрямку.

«Це не прегарно оброблена земля, про яку я ... читаю в Тичини і Рильського». Стефанік алегорично говорить про мову радянських письменників Тичини і Рильського як про «прегарно оброблену землю».

КАРТКА

Друкується вперше, за єдиним відомим уривком автографа, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 46).

Автограф є коротеньким чорновим початком невідомої новели, яка, можливо, так і лишилась незакінченою, а можливо, в пізнішій редакції була написана до кінця, але до нас не дійшла.

Текст без поправок (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 89, А), написаний чорним чорнилом дрібним почерком на першій нумерованій сторінці аркуша білого паперу іп 4°. На звороті цього аркуша написаний текст поезії в прозі «Вночи». Видно, що новела «Картка» була розпочата раніше, а пізніше цей листок використано на поезію в прозі «Вночи».

Дати в автографі немає. Поезія в прозі «Вночи» датується 1.VI 1897 р. На підставі цієї дати початком роботи над новелою «Картка» слід вважати травень 1897 р.

ВЕСНА

Друкується вперше, за єдиним відомим уривком автографа, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 46).

Автограф є первісним чорновим початком невідомої новели з поправками і закресленнями (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 89, А). Текст написаний простим олівцем, крупним почерком, вгорі на звороті другого аркуша автографа поезії в прозі «Вночи» іп 4°. Первісні варіанти подаються під рядками тексту.

Дати в автографі немає. Новела «Вночи» датується Стефаником 1.VI 1897 р. Те, що новела «Весна» написана на одному аркуші з новелою «Вночи», а характер почерку свідчить, що вони були написані приблизно в один час, дає підставу датувати початок роботи над новелою «Весна» приблизно липнем 1897 р.

ВЕСНА І НЕДІЛЯ...

Друкується вперше, за єдиним уривком автографа, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 12). Заголовок за першим рядком.

Автограф є первісним чорновим початком невідомої новели. Текст з незначними поправками (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 90, А), напи-

саний на аркушику білого паперу іп 8° дрібнуватим почерком, чорним чорнилом на першій нумерованій сторінці, списаний не до кінця. Первісні варіанти подаються під рядками тексту.

Дати в автографі немає.

За характером написання відносимо цей твір до початку літературної діяльності — 1897 р.

БЕЗ ЛІКУ І РАХУНКУ

Друкується вперше, за єдиним уривком автографа, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 3). Заголовок за початком уривка.

Автограф чистовий, без поправок (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 90, А), написаний простим олівцем крупним почерком на білому папері іп 8°.

Новела без початку і кінця. Напевно, вона була остаточно закінчена, але зберігся лише один аркуш автографа, третя і четверта сторінки авторської нумерації.

Дати в автографі немає.

За характером почерку приблизна дата написання твору — 1898 р.

...ЕСТЬ ДАВИД, ЦАРСЬКИЙ ПРЕДОК...

Друкується вперше, за уривком автографа, який зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 61). Заголовок за словами, з яких починається текст.

Новела без початку, текст зберігся лише з четвертої сторінки авторської нумерації і продовжується до половини п'ятої, на цьому уривається. Певно, новела так і лишилась незакінченою. Автограф чорновий, написаний олівцем, дрібним почерком на двох одинарних аркушах білого паперу іп 8° з одного боку. Перший аркуш дуже погано зберігся. Слова, взяті в квадратні дужки, додані до змісту і можуть бути далеко не точні.

Дати в автографі немає.

За характером почерку датуємо приблизно в межах 1898—1899 рр.

БОГАТИРЬ

Друкується вперше, за чорновими автографами, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 4; 5; 6; 7; 8; 9).

Новела автобіографічна. В образі багатиря Івана В. Стефаник хотів змалювати свого батька. Над цією новелою він працював дуже багато, але вона так і лишилась незакінченою. Можливо тому, що образ кровожадного ненажерливого сільського багатиря, на думку Стефаника, не вдавався йому. Опрацьована новела в різних планах: в деяких редакціях Стефаник більше спиняється на образі багатиря, в деяких — на образі його скаліченої працю дружини, в деяких — на образах наймитів та дітей багатиря.

Автограф початку першої редакції без заголовка, написаний крупним почерком чорним чорнилом на одному аркуші нумерованого білого паперу

іп F° з деякими поправками в процесі роботи (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 91—92, А). Текст писано з одного боку сторінки, яка до кінця не дописана. Верхня частина аркуша попсована.

Автограф початку другої редакції без заголовка, написаний крупним почерком чорним чорнилом на одному аркуші також нумерованого паперу іп F°, з незначними поправками в процесі роботи (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 92, Б). Текст на першій і половині другої сторінки. Верхня частина аркуша попсована.

Автограф початку третьої редакції, без заголовка, написаний крупним почерком чорним чорнилом на двох аркушах білого паперу іп F°. Верхні праві краї аркушів попсовані.

Автограф четвертої незакінченої редакції має заголовок «Богатирь», за яким і подаємо загальний заголовок. Автограф чорновий, з поправками і закресленнями, написаний на тому ж папері іп F°, як і попередні редакції, на п'ятих нумерованих аркушах (десяти сторінках). Перший аркуш зліва вгорі попсований. В другому і третьому попсовані нижні праві краї. 10-та сторінка списана трохи менше половини.

П'ята незакінчена чорнова редакція без заголовка. Автограф чорновий, написаний на шести аркушах — 12 сторінках авторської нумерації білого паперу іп F°. До редакції відносяться ще два аркуші, позначені 11—12 сторінками. Це дві різні редакції третього розділу новели. Видно, що зокрема над третім розділом Стефаник працював дуже багато. В одній цій п'ятій редакції ми бачимо аж чотири варіанти (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 99—107, Д).

Шоста редакція майже чистова, з невеликими поправками в процесі переписування (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 107—113, Е). Це була вже, напевно, закінчена новела, кінець якої не зберігся. Автограф написаний на 6 подвійних аркушах, 13 сторінках авторської нумерації білого паперу іп F°. Верхні праві краї всіх аркушів попсовані.

Первісні варіанти подаються під рядками тексту. Дати в автографі немає. Приблизна дата написання новели — 1900—1902 рр.

НАСТИГ ДО РОБОТИ

Друкується вперше, за уривками автографів, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 28).

Новела не закінчена. Збереглися два первісні різні чорнові початки новели. Перший початок дуже короткий, написаний крупним почерком чорним чорнилом (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 113, А) на окремому листку білого пожовтілого від часу паперу іп F°. Але цей початок Стефаника не задовольнив. Він перекреслює його і, нумеруючи зворот цього аркуша першою сторінкою, розпочинає новелу вдруге під таким самим заголовком (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 113, Б), яку, можливо, і закінчує, але текст не зберігся. Сторінка уривається на половині речення.

Дати в автографі немає.

Приблизна дата написання твору — 1902—1904 рр.

КОМІСАРЬ СТАРОСТВА І ДІДИЧЬ...

Друкується за автографами, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 21, 22). Заголовок за першим рядком. Вперше надруковано в журн. «Радянська література», 1940, № 2, за автографом, але з деякими неточностями.

Автографи двох початків новели, також без заголовка, написані один після одного на одному аркуші. Перший починається з слів «Віт ходив поміж людей і просив...» (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 113—114, А), другий — «Віт ходив поміж товпу та просив...» (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 114, Б).

Обидва автографи є чорновими початками новели, написані крупним почерком простим олівцем на одинарному аркуші (з одного боку) білого нумерованого паперу in F°.

Крім цих уривків, зберігся автограф, написаний крупним почерком чорним чорнилом (текст з одного боку на п'яти одинарних аркушах голубого, полістовно нумерованого паперу in F°). Але нумерація залишилась лише на трьох перших аркушах (причому третій помилково нумерований також другою сторінкою). Верхні праві краї автографа, де продовжувалась нумерація, попсовані. Автограф чистовий, справляє враження закінченої новели і може друкуватись серед закінчених творів, хоч, за свідченням синів Стефаніка, остання сторінка тексту не збереглася.

Первісні варіанти подаються під рядками тексту.

Дати в автографі немає. Новела відображає події, які відбувалися в Галичині в 1902 р. На цій підставі приблизна дата написання твору — 1902 р.

НЕ ПОМІСТИЛИСЯ

Друкується вперше, за уривками автографів, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 32).

Новела не закінчена. Збереглися тільки два первісні чорнові початки новели під різними заголовками, написані один за одним крупним почерком чорним чорнилом на двох одинарних аркушах білого паперу in F° авторської полістовної нумерації. Зворотні сторінки чисті. На першому і частково на другому аркушах вміщено текст першої редакції новели під заголовком «Послідні» (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 118—119, А). Але Стефанік, не задовольнившись цим початком, відкреслює його рисою і починає новелу вдруге під заголовком «Не помістилися» (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 119, Б).

Лишаючи незакінчений початок, Стефанік знову відкреслює текст рисою і опрацьовує окремий фрагмент цієї новели, що починається словами «То старий Стефан...» (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 119—120, В), а можливо, саме так хотів він почати новелу. Первісні варіанти подаються під рядками тексту.

Дати в автографі немає.

Приблизна дата написання твору — 1902—1905 рр.

Друкується вперше, за автографами, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 40, 41).

Новела ця, як і «Богатирь», напевно, автобіографічна. Працював Стефаник над цією новелою дуже багато. Проте вона лишилась незакінченою. Збереглося аж дев'ять початків різних редакцій. У первісній редакції новела називалась «Будемо карати», а в останній — «Пава». Сім початкових редакцій новели написано на одному подвійному аркуші паперу іп F^o, нумерована лише перша сторінка. Жодний початок Стефаника не задовольняв, тому він відкреслював його рискою і розпочинав новелу знову.

Початок першої чергової редакції під заголовком «Будемо карати» дуже коротенький, всього на три рядки (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 120, А).

Початок другої чергової редакції під заголовком «Суд» написаний зразу після першої. Тексту тут трохи більше (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 120, Б).

Початок третьої чергової редакції дуже коротенький, всього на три рядки. Написаний зразу після другого. Нового заголовка не поставлено, а заголовок другої редакції не закреслено, тому можна вважати, що він лишився той самий (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 120, В).

Початок четвертої чергової редакції трохи більший. Заголовок так само залишається попередній (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 120, Г).

П'ята незакінчена чергова редакція зберігає той самий заголовок, що й попередня, тексту тут значно більше (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 120, Д).

Шоста незакінчена чергова редакція написана на звороті аркуша зразу після вище відзначених початків новел і на новій сторінці з тим самим заголовком. Автограф з закресленнями і поправками (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 123, Е).

Сьома незакінчена чергова редакція написана на наступному аркуші паперу. Автограф з поправками і закресленнями, з тим самим заголовком (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 123—124, Є).

Восьма чергова незакінчена редакція має свій заголовок — «Суд». Автограф написаний на сторінці окремого аркуша паперу іп F^o з поправками і закресленнями (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 124, Ж).

Але й заголовок, і ця редакція Стефаника не задовольнили. На звороті цього аркуша він розпочав дев'яту редакцію, написавши лише новий заголовок — «Пава». Первісні варіанти подаються під рядками тексту.

Дати в автографі немає.

За характером почерку і автобіографічним змістом твору приблизна дата написання новели — 1904—1905 рр.

ПРИСІЛОК

Друкується вперше, за неповним автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 33).

Автограф чистовий, написаний дрібним почерком чорним чорнилом на розрізних аркушах білого пожовтілого від часу паперу іп 8°, на 14 сторінках авторської нумерації (сторінка 4-та не збереглася). Автограф є чистовою редакцією майже без жодної поправки (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 124—128, А), яка, очевидно, готувалась до друку. За характером роботи видно, що новела була закінчена і остаточно опрацьована, але не збереглися останні сторінки автографа. Остання сторінка обривається на половині речення. Первісні варіанти подаються під рядками тексту.

Дати в автографі немає.

Приблизна дата написання — 1905—1910 рр.

ОГНИЩЕ

Друкується вперше, за автографами, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 29; 30; 31).

Початок першої редакції дуже коротенький (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 128, А) під заголовком «Перед огнищем». Ліворуч від заголовка дрібненько в дужках написано «Огнище». В подальших редакціях твір іде вже під цим новим заголовком. Новела, певно, повинна була мати кілька розділів, тому що поряд з заголовком стоїть римська цифра I. Автограф чорновий, написаний на окремому аркуші білого паперу іп 8° з деякими закресленнями.

Початок другої редакції має заголовок «Огнище», перед яким також стоїть римська цифра I. Тексту тут більше, він заповнює цілу сторінку. Автограф чорновий, з закресленнями і поправками. Написаний він на звороті аркуша того паперу, на якому розпочата перша редакція (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 129, Б). Аркуш попередньо був списаний. На ньому (коли повернути зверху вниз) знаходиться кінець поезії в прозі «Ользі», а саме слова: «...ти серце моє, не пукнеш».

Початок третьої редакції значно більший, написаний на чотирьох розрізних аркушах полистовно нумерованого пожовтілого від часу білого паперу іп 8°. Автограф чорновий, з значними поправками і закресленнями (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 129—130, В). Після першої сторінки ідуть дві другі не перекреслені, обидві з них є продовженням твору, але в різних варіантах. Перша із цих двох сторінок, яка не нумерована, на своєму звороті має ще один початок цього варіанта. Подаємо ці два уривки, як перші варіанти, під рядками тексту.

Четверта редакція під заголовком «Огнище». Зліва також стоїть римська цифра I. Автограф написаний дрібним почерком чорним чорнилом на чотирьох розрізних аркушах білого пожовтілого від часу полистовно нумерованого паперу іп 8°. Автограф чорновий, з поправками і закресленнями (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 130—131, Г).

Первісні варіанти подаються під рядками тексту.

Дати в автографі немає. На аркуші, де вміщена друга редакція «Огнища», написано і кінець поезії в прозі «Ользі», яка приблизно датується 1897 р.

АКАДЕМІЯ

Друкується вперше, за рукописними копіями музею В. Стефаніка у с. Русові (див. стор. 132—137, А, Б, В) та за уривком автографа, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 36).

Автограф чорновий, з поправками та доповненнями, що подаються під рядками тексту (див. розділ «Незакінчені твори», стор. 138—144, Г), написаний крупним почерком простим олівцем на трьох подвійних аркушах різного кольору паперу in F°. Перший аркуш сіруватий, два останні білі. Цей твір дуже цікавий як спроба В. Стефаніка в драматичному жанрі, але, на жаль, немає кінця. Твір, очевидно, так і лишився недописаним. Текст починається з третьої сторінки авторської нумерації і на половині 12-ї сторінки уривається. 13—14 сторінки нумеровані і незаповнені.

Дати в автографі немає. В цьому творі письменник намічав відобразити політичні події в Галичині 1918—1922 рр., що відбувалися під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції: скинення внаслідок розвитку революційного руху в Австро-Угорщині Карла IV — останнього австрійського цесаря і короля угорського — в листопаді 1918 р. і розпад Австро-Угорської імперії; розпад буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР; окупація Галичини підсудчиками, мрії українського народу про возз'єднання з великою Радянською Україною. На цій підставі роботу над твором датуємо 1921—1922 р.

«Всі пани і хорунжі повтікали до москалів, до поляків і куди хочете» — цими словами Стефанік підкреслює зраду панів своєму народові не лише в минулому, а викриває і сучасних українських буржуазних націоналістів, які перейшли на службу хто до білогвардійців, хто до польських буржуазних партій, а хто емігрував за кордон.

«Глянь і вже посади маєте в Малопольщі» — за часів польської окупації Західної України Галичина офіційно називалась Малопольщею.

ПРОМОВА НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ В КОЛОМІЇ в 1901 р.

Друкується за чорновим автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 781). Заголовок немає.

Автограф шести різних чорнових початків промови написаний чорнилом крупним почерком на білих аркушах паперу, на звороті аркушів чистового автографа перекладу повісті А. Гарборга «Загублений батько» (арк. 40—44). Всі уривки автографа є чорнові початки промови, які ідуть один за одним. Закінчена редакція даної промови до нас не дійшла. В газ. «Громадський голос», 1901, № 14, надруковано в записі кореспондента короткий зміст цієї промови, що була виголошена на вечірці, присвяченій 40-річчю з дня смерті Шевченка в м. Коломиї (див. розділ «Промови, друковані в записях кореспондентів», стор. 162).

На цій підставі датуємо промову березнем 1901 р.

МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

(з Г. Успенського)

Друкується вперше, за уривками автографа, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 8 № 62).

Автограф чорновий з поправками (первісні варіанти див. під рядками тексту), писаний чорним олівцем крупним почерком на трьох аркушах паперу (11,3 × 21), п'ятих сторінках авторської нумерації. Текст уривається на півфразі. Це два різні початки перекладу другого розділу нарису Гліба Успенського «Разорение» — «Наблюдения Михаила Ивановича».

Дати в автографі нема. Про захоплення творчістю Гліба Успенського ще з четвертого класу гімназії Стефаник пише в автобіографії. Переклад нарису «Разорение» Стефаник, напевне, робив наприкінці 90-х або на початку 900-х років, коли він взагалі займався перекладами.

ІЗ ОПОВІДАнь ЛЮДВІКА ТОМА

I. ТВЕРДІ ГОЛОВИ. II. СМЕРТЬ

Автографи перекладів обох творів невідомі.

Подаємо за першодруком — «Літературно-науковий вісник», 1900, № 2.

В 1897 р. німецький письменник Людвіг Том (1867—1921) видав збірник селянських новел сатирично-гумористичного характеру: «Agricola». Збірник мав успіх серед читачів, дістав позитивну оцінку критики і перевидався в різних виданнях. В. Стефаник в кінці 90-х років зробив переклад двох новел з цієї збірки.

Д О Д А Т К И

ПРОМОВИ, ДРУКОВАНІ В ЗАПИСАХ КОРЕСПОНДЕНТІВ

ПРОМОВА В. СТЕФАНИКА НА ЗБОРАХ ПОЛЬСЬКОЇ ПОСТУПОВОЇ МОЛОДІ В КРАКОВІ З ПРИВОДУ НАПАДІВ ПОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ НА І. ФРАНКА ЗА СТАТТЮ «DER DICHTER DES VERRATES»

Друкується вперше, з недатованого листа В. Стефаніка до І. Франка, що зберігається в архіві І. Франка (№ 187, стор. 184—186).

В цьому листі він пише: «Подаю Вам допис до «Життя і Слова», коротеньку нотатку про збори тутешньої (краківської.—*Ред.*) молодіжжі поступової, скликані по поводу Вашої статті «Der Dichter des Verrates». Були збори 28 мая с. р.».

Далі йде виклад змісту виступів товаришів поляків, а при кінці Стефанік подає свою промову, зазначаючи: «Від русинів говорив Стефанік».

Стаття І. Франка «Der Dichter des Verrates» (про Міцкевича) була надрукована в німецькому журналі «Die Zeit», 1897, т. XI, № 36.

Нотатка В. Стефаніка про збори не була надрукована.

Дати в автографі немає. Датуємо промову Стефаніка датою зборів—28.V 1897 р.

Дашинський — див. примітку до «Автобіографії».

Бадені Казімір (1846—1909) — граф, поміщик, в 1888—1895 рр.— губернатор Галичини, в 1895—1897 рр.— міністр-президент, організатор кривавих виборів у Галичині весною 1897 р.

ПРОМОВА НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ

В КОЛОМИЇ в 1901 р.

Вміщено в газ. «Громадський голос», 1901, № 14. Промова виголошена з нагоди 40-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка.

ПРОМОВА НА ЮВІЛЕЙ М. ПАВЛИКА

У ЛЬВОВІ в 1904 р.

Вміщено у збірці «Ювілей 30-ліття діяльності Михайла Павлика», Львів, 1905.

ДЕПУТАТСЬКИЙ ЗВІТ В. СТЕФАНІКА
16 СЕРПНЯ 1908 р. в с. УСТЕ НАД ПРУТОМ

Вміщено в газ. «Громадський голос», 1908, № 51.

«...рублехапів-москвофілів...» Мова йде про партію москвофілів в Галичині, що була агентурою російського царизму (див. В. І. Ленін, Твори, т. 21, стор. 239—240).

«...події в Лядськім, Горудьку, Коропці і Чернихові». Йдеться про криваві сутички селян з жандармами в цих селах під час виборів до галицького сейму в 1908 р.

«...атентат Потоцького». Йдеться про вбивство 12 квітня 1908 р. студентом Львівського університету Мирославом Січинським графа Андрія Потоцького — цісарського намісника в Галичині.

ВИСТУП НА З'ЇЗДІ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ
в 1909 р. в ТЕРНОПОЛІ

Вміщено в газ. «Громадський голос», 1909, № 7.

«Один наш товариш сидить тепер у тюрмі...», тобто Мирослав Січинський, який за вбивство графа Потоцького (див. попередню прим.) був засуджений на довічне ув'язнення, але того ж року втік з тюрми.

«За вибори, за Каганця, за нашу кривду». Слова з промови М. Січинського на суді. Марко Каганець — селянин с. Коропець, Бучацького повіту, вбитий жандармами під час виборів 1908 р.

«Другий син народа, велет, стовп у нашій літературі Іван Франко... з надмірного напруження ума стратив власть нормального думання». Мова йде про те, що в 1908 р. Іван Франко через надмірну працю, надзвичайно тяжкі життєві обставини і постійне цькування буржуазними націоналістами і клерикалами тяжко захворів нервовою недугою. Противники Франка, з метою компрометації його, з приводу цієї хвороби зводили на нього різні наклепи, які спростовував В. Стефанік.

«...і ми його не можемо збутися як національні демократи...» Буржуазні націоналісти з націонал-демократичної партії, щоб набутися славу прихильників Франка, в 1908 р. обрали його почесним членом «Просвіти», але нічого не зробили, щоб допомогти хворому письменнику, натомість оголосивши про його духовну смерть.

ПРОМОВА НА ЗБОРАХ СЕЛЯН с. РУСОВА
13 ЧЕРВНЯ 1909 р.

Вміщено в газ. «Громадський голос», 1909, № 25.

ПРОМОВА НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ
в с. Русові 10 ТРАВНЯ 1914 р.

Вміщена в газ. «Громадський голос», 1914, № 20. Промова виголошена з нагоди 100-річчя з дня народження поета.

ПРОМОВА НА СВОЄМУ ЮВІЛЕІ 26 ГРУДНЯ 1926 р.

Вміщено в газ. «Громадський голос», 1927, № 3. В цій промові В. Стефаник відповідав на привітання з нагоди його ювілею.

З РОЗМОВИ В. СТЕФАНИКА З СПІВРОБІТНИКАМИ ГАЗЕТИ «ДІЛО» в 1927 р.

Вміщено в газ. «Вільна Україна» від 14 травня 1946 р. в статті «Син народа». В 1926 р. в газеті буржуазних націоналістів «Діло» друкувались «Листи з села», в яких подавались фальшиві відомості про прихильність галицьких селян до панської Польщі і зводились наклепи на Радянську Україну. В. Стефаник з обуренням виступив проти цієї буржуазно-націоналістичної брехні. Один з таких виступів був зафіксований кореспондентом і вперше опублікований у згаданій вище статті.

«Поляки часто пуджають нас більшовиками...» Мова йде про посилення антирадянської агітації, яку вела польська шляхта в 20-х роках серед галицьких селян. Українська буржуазно-націоналістична газета «Діло», блокуючись з польськими націоналістами, підтримувала цю антирадянську агітацію.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А

Адиюнкт — помічник судді
Аді (ади) — диви
«Аркан» — гуцульський танець (опришків)

Аспан — моспан, форма звернення
Аспірації — прагнення, устремління
Атентат — замах на життя
Ая — аякже

Б

Банувати — тужити, жаліти
Биньчіти — бриніти
Біме — їй-богу
Бола — тяжка недуга (воло, зоб)
Борзо — швидко

Борше — швидше
Брѣи — братці
Буката — шмат, кусок
Буржир (бюргер) — буржуй, пан
Бучок — палиця

В

Вандрувати — мандрувати
Варіат — божевільний
Ватра — вогнище
Вачпан — форма звернення
Вашеці — форма звернення
Виділова школа — міська школа, створена виділом (комітетом) сейму, яка має 7—10 класів

Вистава — виставка, вітрина в магазині
Віт (війт) — сільський староста
Вуйко — дядько; дядько по матері
Вуйна — дядина, дядькова жінка
Встеклий — скажений

Г

Газда — господар, хазяїн
Газдиня — господиня, хазяйка
Гальба — півлітра
Гарбата — чай
Гарувати — тяжко працювати
Гелево — черево, пузо
Глипати — дивитись, поглядати

Гміна — село (волость)
Гобортки — рід плахти
Гостиниця — корчма
Гралі — вила на гній
Грань — жар з вугілля
Гуравз (з нім.) — публічний дім
Гурма — юрба

Д

Деревище — труна, домовина
Джур — затірка з ячмінної муки
Дихашливий — астматичний, що задихається.
Дойна — румунсько-молдавська народна мелодія

Драстичний — дразливий, грубий
Дубцювати (від дубувати) — бути невсипущим, тупцювати
Дуча — яма, льох
Дьдя — батько, тато

Е

Евентуально — можливо

Ж

Жаден — жоден

Жмит — жмут

З

Забагати — забажати
Загулити — спокусити, приманити
Заедно — раз у раз, завжди
Закиринений — забруднений

Зацінкувати — залатати, зашивати
Збиткуватися — знущатися
З'урититися — набриднути кому

Й

Ймити — зловити

К

Кабат — куртка, солдатський мундир
Каваля — шматок, кусок
Камзоля — жилет
Камрат — товариш
Катанка — теплий одяг
Квестія — питання, справа
Кират (кірат) — кінний привод
Киратова молотилка — кінна молотарка
Кітлик — казанок
Клячати — стояти на колінах

Кобеля — кошик
Ковтати — 1) стукати; 2) ковтати
Когут — півень
Комерс — обід в честь видатної особи
Кошовка — відро, кухоль
Корчик — кущик
Кр. — крейцар, австрійська монета, менше 1 коп.
Креперувати — гинути, пропадати
Кримінал, крименал — тюрма

Л

Лаба — лапа, нога
Ландвери — крайова оборона
Леда — будь-хто
Леда латка — будь-хто з обіранців
Лекся — легкість

Лилик — кажан
Ліцитація — продаж з торгів по суду
Логочити — голову гризти
Лучило — потрапило

М

Мазури — польське населення західної Галичини за річкою Сян
Май моу зле — мабуть дуже зле
Мандатори — чиновники доручень цісарського уряду 60—80-х років XIX ст.

Матура — екзамен на атестат зрілості
Мелдувати — доповідати, сповіщати, заявляти
Ми — мені
Мочари — болото, багно

Н

Наметність — пристрасть
Немно — не по собі
Нендза — нужа, нечисть

Ні — мені
Ноша — одяг

О

Обарінок — бублик
Обістя (обійстя) — садиба
Обсервація — спостереження

Обшар — поміщицький маєток
Оденюк — стіг, скирта
Омаста — приправа, жири до страв

П

Пазити — дбати, пильнувати
Пальцат — удар, бійка
Пальцатуватися — сваритися
Пантрувати — пильнувати, стерегти
Пацятко — поросля
Під — горнище
Плюгавство — паскудство
Половик — кібець, шуліка
Поглипувати — поглядати
Полюх — полянин, степовик

Поспіль — разом
Полосочити (сполочити) — кривавити, скривавити
Потопля — потонуть, затоплять
Потрафити — потрапити
Причікнути — присісти; трохи почехати
Пуд — страх
Пукати — тріскатися, рватися
Пушки — пучки пальців
Пястук — кулак

Р

Равлик — слимак
Рантух — намітка, тонке полотно, покривало на голову
Реверенда — ряса
Ревідувати — обшукувати, перевіряти
Ризгроз — державний іспит для здобуття вченого ступеня

Рискаль — лопата
Роздряпувати — розкратати
Ругенство — презирлива назва інтелігенції проавстрійської орієнтації
Ряд — уряд

С

Сарака — нещасний, бідний
Сардак — верхній одяг з грубого сукна
Свисток — аркушик паперу
Си скузувати, скузуватися (з лат.) — виправдуватися
Скаправіти — гноїтися, закисати (про очі)
Скєренчати — набридливо плакати, скиглити
Скєрегтати — скєреготіти
Склеп — крамниця
Скоботати — лоскотати

Скомлити — скавчати, тихо вити
Скрипт — рукопис
Слябізувати — розбирати літеру за літерою
Сопух — чад, випар, сморід
Сочити — підбурювати, нацьковувати
Сполокати — сполоскати
Спочений — спітнілий
Стеклий — скажений
Стемплі — урядові марки
Стрих — горнище
Сурдут — піджак

Т

Табула — таблиця, запис
Тандита — мотлох, дрантя
Таркатий — строкатий
Тать — злодій, розбійник
Тварь — лице
Теребеджа — відлюдна садиба, місце, де викорчувано дерева

Термін — визначений строк; *іду на термін* — іду в суд, на призначений розгляд справи
Ти — тобі
Ті — тебе
Толерантний — терпимий, байдужий
Трунок — 1) хмільний напій; 2) шлунок

Ф

Файний — гарний
Фамілія — сім'я, родина
Фаяти — колихати
Фєрії — канікули
Фист (з нім.) — сильно, міцно
Фіра — віз

Фіранка — занавіска
Фірман — візник
Флетєвці — парубки
Фьондра — повія
Фрацца — сифіліс

Х

Хляв — охляв
Хорбак — хребет
Хосен — користь

Хотьби — хочуть
Хрунь — свиня; також — виборець,
 що продає свій голос; зрадник

Ц

Ціха — знак, прикмета

Ч

Чей — мабуть
Черес (*черос*) — широкий шкіряний
 пояс
Черці — ченці, монахи

Чипіти — стояти нерухомо, сторожити
Чир — затірка з вівсяної муки
Чіпнути — взяти, арештувати
Чупер — чуб, чуприна

Ш

Шандарі — жандарми
Шинквас — прилавок у шинку
Шкіц — ескіз
Шкоботливий — лоскітливий, що бої-
 ться лоскоту
Шкураби — шкуродери
Шлюфувати (*шлях*) — вигладжувати
Шляк трафить — поб'є лиха година

Шпихлір (*шпихлір*) — комора для
 збіжжя
Штубак — іронічна назва хлопця-пер-
 шокласника
Шура — приміщення для сушіння тю-
 тюну, повітка
Шуруй — забирайся геть
Шустка — десять крейцарів

ПОКАЖЧИК ІМЕН

У покажчик введені всі власні імена людей, географічні назви, назви журналів, газет, імена дійових осіб творів Стефаніка.

Сторінки наведено до всіх імен. Покажчик охоплює основний текст, варіанти та примітки. Цифри сторінок основного тексту відмежовані від цифр сторінок варіантів знаком //, від цифр сторінок приміток — знаком ///.

А

Австрія — 17, 161, /// 186 (Австро-Угорщина), 206 (Австро-Угорщина)
„Agricola“ — /// 207
Америка — 165
Андерль — 153, 154
Андрій — 97, 99
Антось — 132, 134—141, 144
Ахтемійчук Н. — 165

Б

Баварія — 154
Бадені К. — 161, /// 208
Барда — 114
Баріляк — 75, 76
«Басараби» — 85, /// 199
Басараб Тома — 85
«Батьківщина» — /// 196
Бачинська Є. — 30, /// 187, 192
Бачинський Л. — 14, 21, 27—30, /// 185, 187
Viberpelz /// — 198
Білик І. — 14
Білі Ослави — 116
Бойко — 129, 131
Борковський О. — 14, 27, /// 185
Бразилія — /// 198
Будзиновський В. — 18, 31, /// 186, 197
Буковина — 22, 29, 73, 75, 84, 161, /// 199
„Bulletin official du partie Socialiste Polonais“ — 67, /// 197
Бурівці — 75
Бучацький повіт — /// 209

В

Вайгель (професор) — 13
Вакулінський — 70
Варвара — 138, 139
Варшава — /// 185
Василь — («Богатирь») 111, («Не помістилися») 119, («Академія») — 132—137, 139—141
Вахнюк В. — 165
Вахнюк Іван — 54, /// 195
Вахнюк Ілля — 54, /// 195
Видинів — 55, /// 195
«Вечірня година» — 30, 72, 73 («Година»), /// 198
Виспянський С. — 17, /// 186
Відень — 27, 32, 52, 59, 61, 161, /// 195 (Віденський університет), 197 (Віденський конгрес)

Вікторія (сестра Л. Мартовича) — див. Мартович Вікторія
Вількош — 65
«Вільна Україна» — /// 210
Вітус — див. Крайцпуатнер Вітус
Володимир (брат В. Стефаника) — див. Стефанік Володимир
Волох — 130, 131
«Вона — земля» — /// 199
«В поті чола» — 17

Г

Галичина — 18, 53, 63, 64, 69, 161, 164, /// 185—187, 195—197, 199, 203, 206, 208, 209
Гамбург — 77, 78
Гаморак К. — 17, 27, 30, 54, /// 186, 195
Гаморак О. — 9, 17 (донька могого приятеля), 30, 40 («Ользі присвячую»), // 171, 176 («Ользі присвячую»), /// 185, 187, 189 («Ользі присвячую»), 190, 193, 199, 205 («Ользі»)
Ганнуся — 134
Гансгіргль — 153
Гапа — 135, 136
Гарібальді Джузеппе — 9, // 172
Гауптман — /// 198
Герасимович І. — 22, /// 186
Гоголь М. — 82
«Година» — див. «Вечірня година»
Горішний Петерль — 153, 154
Городенський повіт — 22, 66, /// 197
Горуцьк — 163, /// 209
Григорь — 116
Гриць — 91, 95, 99
«Громадський голос» — 29, /// 186—188, 197, 198, 206, 208, 209
Грушевський М. — /// 198
Гугльфінг — 152, 154, 155
Гуцул — 130, 131
«Гуцульська спілка» — 22
Гьоргій — 84

Д

Давид (цар) — 91
Данило — 84
Данилович С. — 22, 54, /// 186, 187
Дашинський І. — 17, 68, 161, /// 186, 197, 208
«Der Dichter des Verrates» — 32, 161, 162, /// 188, 208
Дідикова — 132, 133, 135 (пані Д.)
Дідух І. — 85
Дідух М. — 54
Дідух С. — 165

«Die Zeit» — /// 188, 208
«Діло» — 73, 167, /// 185, 198, 210
Дмитро — 138
Дністер — 136
«Дністер» — 78, /// 198
Добромильський повіт — 63
«Дорога» — /// 186
Драгоманов М. — 14, 67, 82, /// 197
Дрогобич — 14, 17, 27, 29, /// 185

Е

Ерестина — 99

Є

Європа — 67
Єрина — 97

Ж

«Жизнь» — /// 187
«Житє і слово» — /// 208
«Zycie» — 17, /// 186
Жовтіково — 151

З

«Заграва» — 83, /// 199
Задністерський — 131
Задубрівці — /// 195
Залуча — 10
«Засідання» — 72
«Земля» — 83, 84, /// 199
«Зірниця» — 54, 55
«Злодій» — 84, /// 199
«З міста йдучи» — 72, /// 198

І

Ібсен («Пер Гюнт») — /// 193
Іван — 85, («Богатирь») 91—102, 103 (він), 104—108, 109 (він), 110, 111 (я), 112—113 (ти), («Суд») 120, 123, 124, («Академія») 142, 144, /// («Богатирь») 201
Іваниха — 105, 106, 107 (я), 110 (єго жінка), 111 (я), 112
Іллиці — 64
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН Української РСР — /// 185, 187, 189—194, 197, 198, 200—207

Я

Яосиф II (цар) — 70

К

Каганець М. — 164, /// 209
Калитовська Є. — 30, /// 187
«Каменярі» — 32, 33, /// 188
Камінецький повіт — 65
Камінка — 64
«Камінний хрест» — 85, /// 198, 199
Канада — 75, 76, 78, 85, 165, 167, /// 198
Карл IV — /// 206
Карлов — 71, /// 198
Каспрович Я. — 17, 33, /// 186
Катерина — 97
Квітка-Основ'яненко — 13 (Квітчина «Маруся»), 137 (Основ'яненко)
Київ — 18, 30, 82, 138
Кирило — 138
Киселиця Митро — 126
Кімполунг — 101, 108
«Кленові листки» — 85, /// 186, 199
Кобаки — /// 186
Кобилянська О. — 82, /// 186, 199
Кобринська Н. — 73 («Душа» Кобринської), /// 198
Коваль — 120
«Kółko golnicze» — 52, 53, 54, /// 195
Коломия — 9, 10, 13, 22, 27, 29, 83, 145, 162, // 172, /// 186, 196, 206, 208
Коропець — 163 /// 209
Котляревський І. — 18
Крагельфінг — 153, 154, 155
Крайцпугатнер Вітус — 153, 154
Краків — 17, 27, 29, 32, 56—58, 72, 77, 78, 161, /// 195, 196, 197 (Краківський університет), 198, 208
Крашевський І. — 81, /// 199
Krzapowska-Lewandowska (Людмила) — 28, 29 (Людмила), /// 187 (Людмила)
Куліш П. — 84
«Кур'єр Львівський» — 33, /// 188, 196 («Kurjer Lwowski»)
Курочка — 85
Курпак — 71
Кутський район — /// 186

Л

Лазоренко — 141
Левицький І. — 27
Ленцбавер Вітус — 152
Лесиха — 127
Лесь — 98
«Листи з села» — 167, /// 210
Литва — 68
«Літературно-науковий вісник» — 72, 74, /// 198, 199, 207

Лондон — /// 197
Людмила — див. Krzanowska-Lewandowska
Лядське — 163, /// 209
Лях — 130, 131
Львів — 27, 29, 32, 51, 53, 60, 77 (львівська партія), 78, 83, 119, 127, 162, // 172 (на Львівським університеті), /// 185 (Львівський ветеринарний інститут), 187, 196, 198, 208, 209 (Львівський університет)

М

Мазури — 56, 58 (Мазурщина), /// 196 (Мазурщина)
Майдан — 126, 127
Маковей О.—72 (В. пов. Добродію), /// 198
Максим — 84
Максимко — 113
Малопольща — 137, /// 206
«Марія» — 84, /// 199
Марія — 111
Мартин — 126
Мартович В.—29
Мартович Л.—10, 14, 18, 22, 27 — 30, /// 185—187
Мартович М.—29
Мартович С.—22, 27 (батько), 28
Мельничук Антон — 119
Мельничук Касія — 119
Мельничук Никола — 119
Мельничук старий — 119
«Мертві душі» — 82
Микола — 111
Мирний Панас — 14, 84
Мисула М.—54, 55, /// 195
Михайло — («Богатирь»), 94, 97 — 100, («Академія») 141
Михайло Іванович — 151, 152
Міцкевич А.—32, 161, /// 208
«Мойсей» — 84, /// 199
«Мое слово» — 84, /// 187
Молдава — 119
Моравець — 77
Морачевська-Окуневська С.—17, 30, /// 186, 187
Морачевський В.—17, 31, 44 (Вацлавові), /// 185—187, 192, 193
«Morituri» — 84, /// 199
Мулик — 119

Н

Нагуєвичі — 17
Надвірнянський повіт — 64
«Народ» — /// 187, 195—197

«Народна воля» — 57, /// 196
«Народна спілка» — 165
«Народна торгівля» — 31, /// 187
«На скелястім підгір'ї» — 186
Настаса — 118
«Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка» — 78 (Всеукраїнське товариство Шевченка), /// 198
«Нечитальник» — 27
Никола — 113
Нібелунги — 154 (пісня про Нібелунгів)
Німеччина — 77
«Новий час» — /// 199
Новодворський — 29

О

Обертин — 66, /// 197
Одерберг — 76, 77
Окуневський Т.—73, /// 198
Ольга Гаморак — див. Гаморак
Ольга
Оркан В.—17, /// 186
Ортинський С.—70, 71, /// 198
Осьвенцім — 77

П

Павлик А.—13, /// 185
Павлик М.—13, 27, 30, 162, 163 (ти), /// 185, 187, 208
Павліна — 13
«Палій» — 85, /// 199
Параска — 111
Петерль — див. Горішний
Петро — 99
Пстровський О.—54
Плешкан І.—13, 30, /// 185, 187
«Побожна» — 84, /// 199
Поділля — 161
Подюк І.—21
«Поети» — 82, /// 199
Покуття — 83, /// 195, 196
Полтава — 18
Полюк — 130
Польща — 61, 67, 68, 138, 167, /// 197, 210
Потічок — 55, /// 195
Поточек С.—56, /// 196
Потоцький А.—163, /// 209
«Праця» — 18, 31, /// 186, 193
«Просвіта» — 78, 165, /// 197, 209
Прощь — 10, // 171
Прут — 10, 142, 163, /// 209
«Przedswit» — /// 197
Пшибишевський С.—17, 31, /// 186

Р

- «Радянська література»—///188, 202
 «Радянська Україна» — /// 189—192
 «Разорение» — 151, /// 207
 Ратибор — 77
 Ржешів — 58, /// 196
 Рильський М. — 84, /// 199
 Рим — 58
 Рипи — 127
 Романчук Ю. — 59, /// 196
 Росія — /// 197
 «Рудаль» — 22, /// 187 (Рудольф)
 Русів — 10, 17, 18, 28—30, 52, 54,
 70, 83, 165, 166, /// 185, 195, 206
 «Руська бесіда»—/// 196

С

- Салі — 70
 Семанюк Ів. — див. Черемшина Мар-
 ко
 Семен—(«Академія») 132—137, 138,
 139 (я), 141
 Серафимці — 29
 Сибір — 138
 «Сини» — 84, /// 199
 Синогуб Іван — 114, 116—118
 Синогубиха — 116—118
 «Синя книжечка» — 31, /// 187
 Сілезія — /// 186, 197
 Сімович В. — 84, /// 199
 «Січ» — 55, /// 195
 Січинський М. — /// 209
 Снятин — 10, 21, 27 (Снятинщина),
 28, 51 (зі Снятинського), 53 (Сня-
 тинщина), 64, 83, /// 195 (Снятин-
 ський район), 198 (Снятинський
 район)
 «Сокіл» — /// 196
 Станіслав — /// 186 (с. Кобаки, Кут-
 ського району, Станіславської об-
 ласті), 195 (Станіславська об-
 ласть), 197—198 (Станіславська
 область)
 Стапінський Я. — 58, 59, /// 196
 Стефан — 119, /// 203
 Стефаник Василь — 9—17 (я), 18,
 21, 22 (я), 27 (я), 28 (мене), 29
 (я), 30 (ти), 31 (я), 32, 66, 72—
 73 (я), 74, 77—78 (я), 83—85
 (я), 161—165, 166 (я), 167,
 // 171—172 (я), 174 (я), /// 185—
 188, 190—193, 195—198, 200—
 204, 206—210
 Стефаник Володимир (брат. В. Сте-
 фаника) — 9, 30, /// 171
 Стефаник Кирило (син В. Стефани-
 ка) — 9, // 172

- Стефаник Марія (сестра В. Стефани-
 ка) — 9, 30, // 171, 172
 Стефаник Оксана (мати В. Стефа-
 ника) — 9, 10 (мама), 13 (мама),
 27 (мама), 30, // 171, 172 (мати)
 Стефаник Параска (сестра В. Стефа-
 ника) — 9, 30, /// 171
 Стефаник Семен (батько В. Стефани-
 ка) — 9, 10 (тато), 13, 30, 54, 84,
 // 171, 172 (батько), 195
 Стефаник Семен (син В. Стефани-
 ка) — 9, // 172, /// 185, 187
 Стефаник Юрко (брат В. Стефани-
 ка) — 9, 30, // 171
 Стефаник Юрко (син В. Стефани-
 ка) — 9, // 172
 Стефанович — 29
 Стецева — 17, 27, 70, /// 198
 Стояловський С.— 56—58, /// 196
 Стрий — 70
 Стрийський парк — 32, 33
 Стрийський Є. — 54
 «Stronictwo Ludowe» — /// 196
 Сян — /// 196

Т

- Телішевський К. — 59, /// 196
 Теодорович Й. — 9, 14, /// 172
 Терлецький О. — 33, /// 188
 Тернопіль — 78, 164, /// 209
 Тетмайер К. — 17, /// 186
 Тичина П. — 84, /// 199
 Тігерманова — 17
 Том Людовік — 152, /// 207
 Тома Басараб — див. Басараб Тома
 Томаш — 14
 Томашева господиня — 14
 Торговиця — 22, 28, 29
 Трифонов — 151

У

- Україна — 18, 51—53 («Русь»), 68
 (Русь), 73 (Русь), 78 («Русь»),
 137, 138, 145, 164, 166, 167,
 /// 187 (Радянська Україна), 206
 (Велика радянська Україна), 210
 (Радянська Україна)
 Українка Леся — 30, /// 187
 Уршель — 155—157
 Успенський Гліб — 14, 151, /// 185,
 207
 Усте — 163, /// 209

Ф

- Федір — 85
 Федькович Ю. — 81—83
 Філіпович В. — 67, /// 197

Франко І. — 14, 17, 21, 30, 32, 33,
57, 82, 83, 161, 162, 164, 165,
/// 185, 187, 188, 196, 199, 208,
209

Франко П. — 32

Франц-Йосиф — 142, /// 187

Х

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?» —
14

«Хлібороб» — 58, /// 196, 197

Ц

Цибульський П. — 62—65, /// 197

Цюріх — 17

Ч

«Czas» — 78, /// 198

«Червоний шлях» — /// 187

Черемшина Марко — 21, 83, /// 186

Черников — 163, /// 209

Чернівці — 27, 29, 118, 119, 133—
135, 137 (Чернівський факультет),

/// 186, 187 (Чернівецький універ-
ситет), 193

Чоп — 27

Чорний Лесько — 127

Ч-ий старий — 47

Ш

Шевченко Т. Г. — 81—83, 132, 134,
137, 145—147, 162, 166, 167,
/// 206, 208

Шлезія — 56

Шлемко А. — 54

Шнекель — 155

Штефель — 155, 156

Шуст — 126

Шухевич В. — 60, /// 196

Ю

Юрко — («Богатирь») 99, («Акаде-
мія») 132, 134, 138

Я

Яричевський С. — 83, /// 199

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Василь Стефаник (фото 1909 р.)	між 4 і 5
Ольга Гаморак (фото 1900—1901 рр.)	11
Семен Стефаник, батько письменника (фото 1918—1920 рр.)	15
В. Стефаник і Л. Мартович (фото 1907 р. (?))	19
Леся Українка (фото 1901 р.)	23
І. Франко (фото 1897—1898 рр.)	25
Сторінка нарису М. Горького «9 янвря» з підкресленнями В. Сте- фаника	31
«Амбіції». Автограф поезії в прозі	37
Ольга Кобилянська (фото 1900 р. (?))	79
«Комісарь староства і дідичь». Друга сторінка автографа новели	115
«Послідні». Перша сторінка автографа першої редакції новели	115
«Не помістилися»	121
«Суд». Перша сторінка автографа сьомої редакції новели	122
«Присілок». Перша сторінка автографа новели	125
«Академія». Одинадцята сторінка автографа (олівцем)	143
«Автобіографія». Восьма сторінка чистової редакції	173

ЗМІСТ

	Текст	Варіанти	Примітки
Від редакції	5		
Передмова	1		

Автобіографічні твори

Автобіографія	9	171	185
Трохи автобіографії	21		186
Перший твір Леся Мартовича	22		187
Людмила	28		187
Серце	30		187
Каменярі	32		187

Поезії в прозі

Амбіції	38	175	189
Чарівник	39	175	189
Ользі присвячую	40	176	189
У воздухах плавають ліси.	41	177	190
Городчик до бога ридав	42	178	191
Вночі	43	180	192
Раненько чесала волося	44	181	192
Вітер гне всі дерева	45		193
Вечір	46		193
Старий Ч-ій	47		194
Старий жабрак стоїть...	48		194

Публіцистичні і літературно-критичні статті

Жолудки наших робітних людей і читальні (Зі Снятинського)	51		195
Віче хлопів мазурських у Кракові	56		195
Мазурське віче у Ржешові	58		196
Мужики і вистава	60		196
Книжка за мужицький харч (Справоздання)	62		197
З Городенського	66		197
Польські соціалісти як реставратори Польщі od morga do morga	67		197
Молоді попи	70		197
Лист до редакції «Літературно-наукового вісника».	72		198
Для дітей	75		198
Поети і інтелігенція	81		199
Під вражінням вистави «Землі»	83		199

Незакінчені твори

	Текст	Варіанти	Примітки
Картка	89		200
Весна	89		200
Весна і неділя...	90		200
Без ліку і рахунку	90		201
...Єсть Давид, царський предок...	91		201
Богатирь	91	92—113	201
Настиг до роботи	113	113	202
Комісарь староства і дідичь...	113	114—118	203
Не помістилися (Послідні)	118	119—120	203
Суд	120	120—124	204
Присілок	124		205
Огнище	128	129—131	205
Академія	132	132—144	206
Промова на Шевченківському святі в Коломиї в 1901 р.	145	145—147	206

Переклади

Михайло Іванович (з Г. Успенського)	151	151—152	207
Із оповідань Людвіка Тома			
І. Тверді голови	152		207
ІІ. Смерть	155		207

Додатки

(Промови, друковані в записках кореспондентів)

Промова В. Стефаника на зборах польської поступової молоді в Кракові з приводу нападів польської преси на І. Франка за статтю «Der Dichter des Verrates»	161		208
Промова на Шевченківському святі в Коломиї в 1901 р.	162		208
Промова на ювілеї М. Павлика у Львові в 1904 р.	162		208
Депутатський звіт В. Стефаника 16 серпня 1908 р. в с. Усте над Прутом	163		209
Виступ на з'їзді радикальної партії в 1909 р. в Тернополі	164		209
Промова на зборах селян с. Русова 13 червня 1909 р.	165		209
Промова на Шевченківському святі в с. Русові 10 травня 1914 р.	166		209
Промова на своєму ювілеї 26 грудня 1926 р.	167		210
З розмови В. Стефаника з співробітниками газети «Діло» в 1927 р.	167		210
Інші редакції та варіанти	169		
Примітки	183		
Пояснення слів	211		
Показчик імен	215		
Список ілюстрацій	221		

Василь Стефаник
Полное собрание сочинений в трех томах
Том II.

Автобиографические произведения, повести в
прозе, публицистика, незаконченные произведе-
ния и переводы
(На украинском языке)

Редактор *С. І. Головащук*
Техредактор *Н. П. Рахліна*
Коректор *В. А. Литовкіна*

БФ 05502. Зам. 10/8. Тираж 20 000.
Формат паперу 60×92¹/₁₆. Друк. аркушів 14,8.
Обл.-видавн. аркушів 11,1. Папер. аркушів 7,375.
Підписано д. друку 28/XI 1953 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР,
Київ, Чуднівського, 2.

Помилки

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
161	8 зн.	файе	фає
166	7 зв.	чиновник	чиншовик
193	12 зн.	1897	1898

1875

EXHIBIT

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

348002

8 крб. 15 коп.

B 2.817/2

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ВАСИЛЬ
СТЕФАНІК

II
ТОМ

ИЗДАНИЕ
АКАДЕМИИ НАУК УРСР